

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HALVANI VE SERAHSI'NİN EL-MEBSUT ADLI ESERLERİNİN
NİKAH BÖLÜMLERİNİN MUKAYESESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman
Doç. Dr. Ali DUMAN

Hazırlayan
Yusuf UFAKCA

MALATYA / 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

HALVANI VE SERAHSİ’NİN EL-MEBSUT ADLI ESERLERİNİN
NİKAH BÖLÜMLERİNİN MUKAYESESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
YUSUF UFAKCA

DANIŞMAN
DOÇ. DR. ALİ DUMAN

MALATYA / 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
**HALVANİ VE SERAHSİ'NİN EL-MEBSUT
ADLI ESERLERİNİN NİKAH
BÖLÜMLERİNİN MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Ali DUMAN

HAZIRLAYAN
Yusuf UFAKCA

Jürimiz 28.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu Yüksek Lisans oybirliği ile başarılı bulunarak Temel İslam Bilimleri Anabilim İslam Hukuku Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad-Soyadı

1. Prof. Dr. Nihat KAHVECİ (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv.)
2. Doç. Dr. Ali DUMAN (İnönü Üniv.)
3. Doç. Dr. Mehmet BİRSİN (İnönü Üniv.)

İmza

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Ali Duman'ın danışmanlığında hazırladığım “Halvani ve Serahsi'nin el-Mebhut adlı Eserlerinin Nikah Bölümlerinin Mukayesesi” isimli bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Yusuf UFAKCA

ÖNSÖZ

Fıkıh, Hz. Muhammed döneminden itibaren Müslümanların ameli hayatının şekillenmesinde birinci derecede önemli alan olmuştur. Peygamberimizin vefatının ardından Müslüman bireyin günlük hayatının, Şari'in rızasına uygun bir biçimde sürdürülmesi arzusu, alimleri fıkıh alanında daha derinlemesine araştırmalar yapmaya, Kur'an'ı doğru anlayıp, sünnetle hayatı yoğurmaya ve bu iki kaynağın yeterli görülmediği durumlarda diğer akli ve nakli delilleri kullanarak Allah'ın kullarına, Allah'ın dinini en güzel bir biçimde ortaya koyabilmeye sevk etmiştir.

Daha sahabe döneminde fıkhi tartışmalar ve ihtilafların gerçekleşmeye başladığını görmekteyiz. Bu dönemin ardından gelen tabiün dönemi ve onu takip eden müçtehit imamlar dönemi hep fıkıh ilminin gelişimine yön vermiş önemli dönemlerdir.

Müçtehit imamlar döneminin Ebu Hanife ile başladığı kabul edilirse, çağdaşı olan İmam Malik; İmam Malik'e ve Ebu Hanife'nin mezhebinin ana kaynaklarını kaleme alan İmam Muhammed'e talebelik etmiş İmam Şafii, ona talebelik etmiş İmam Ahmed ile takriben hicri ikinci yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık 150 yıllık bir dönemi kapsadığı görülmektedir.

Bu dönemde müçtehitler, kendilerine mahsus yöntemlerle içinde yaşadıkları toplumun ve zamanın şer'î-ameli meselelerini çözüme kavuşturmaya koyulmuşlardır. Onlar usullerini ortaya koyarken bir yandan da talebe yetiştirerek içinde buldukları zamanın meselelerini ve onlar için üretmiş oldukları çözümleri kayıt altına alma gayreti sergilemişlerdir.

Bu müçtehit imamlar içerisinde bilhassa İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin fıkhi meseleleri ve çözümlerini kaydettirmede öne çıktığını görüyoruz. Onu İmam-ı Azam yapan temel özelliği zaten fıkhi sistematize etmesiydi. O, bir yandan karşılaştığı meseleleri çözerken ve nasıl çözüleceğine dair talebe yetiştirirken; bir yandan da bu çözümleri kayıt altına aldırarak ve gelecek nesillere bu çözümleri öğretmek onların da yetişmesinin yolunu açmaktaydı. Ebu Hanife'den sonra gelen Ebu Yusuf, Hasan b. Ziyad, Züfer b. Hüzeyl, Muhammed b. Hasan eş-Şeybani gibi Ebu Hanife'nin talebesi olan ikinci halka alimler, onun koymuş olduğu usullerle karşılaştığı meseleleri çözüme işine giriştiler ve onlar da hocalarının bilimsel meseleleri kaydettirme geleneğini sürdürerek, hem hocalarının hem de kendilerinin çözmüş oldukları meseleleri kaydettiler.

Çözümlü meseleleri kaydetme işinde bilhassa Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin öne çıktığını görmekteyiz. Hocası Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un görüşleri ile birlikte kendisine ait görüşleri de cem etmiş ve bunları gelecek nesillerin yetiştirilmesinde bir kaynak kitap halinde telif etmiştir. İmam Muhammed'in doğrudan kendisinin yazmış olduğu eserler Hanefi fıkıh geleneğinde Zahiru'r-rivaye adıyla anılır. Bunun yanında İmam Muhammed'in doğrudan kendisi yazmasa bile talebelerinin ondan duyduklarını kaydettikleri bir takım eserleri daha vardır ki bunları da Nadiru'r-rivaye denir. İşte Hanefi fıkıh geleneğinin hem öğretilmesinde hem saklanması hem gelecek nesillere aktarılmasında İmam Muhammed'in bu eserleri birinci derecede etkindir.

Maveraünnehir bölgesinden hilafetin merkezî şehirlerine ilim tahsili için giden insanlar, mevalinin haklarını savunduğundan dolayı Kufe'deki mürcie otoritesi olan Ebu Hanife'ye derin saygı duyuyorlardı. Kufe'ye bu bölgelerden gelenler, Ebu Hanife'nin ilmini öğrenip döndüklerinde kendi memleketlerinde yaymışlardır. İmam Muhammed'in talebeleri olan Ebu Süleyman el Cüzcânî (v.200/815-816) ve Ebu Hafs el-Buhari, Horasan ve Maveraünnehir'de hocaları Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin eserlerini tanıtmışlardır.

Maveraünnehir bölgesi alimlerinden biri de Hakim Şehid el Mervezi'dir. O, yaşadığı bölgeye önceden ulaşan İmam Muhammed'in Zahirü'r-rivayesinde yer alan tekrarları çıkararak kaleme aldığı el-Kafi fi Furû'1-Hanefiyye isimli eseri ile tanınan çok değerli bir alimdir. Onun bu eseri Hanefi mezhebinin üzerine oturduğu temel görüşleri derlemesinden dolayı büyük önem arz etmektedir.

Biz bu çalışmamızda Hâkim Şehid el-Mervezî'nin el-Kafi'sini şerh eden Hanefi mezhebinin önemli alimlerinden olan İmam Halvani ve İmam Serahsi'yi ve onların ilim dünyasınca çok kıymetli olan el-Mebcut isimli eserlerini konu edindik.

Bu çerçevede çalışmamız bir giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında konunun önemini, sınırlarını ve araştırmamızda kullandığımız yöntemler üzerinde durduktan sonra; birinci bölümde İmam Halvani ve İmam Serahsi'nin hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri vb. konuları üzerinde duracağız. İkinci bölümü ise Zahiru'r-rivaye'nin özeti niteliğindeki el-Kafi'nin şerhleri olan her iki alimin el-Mebcut isimli eserlerinin nikah bölümünü mukayese edeceğiz.

Bu çalışma esnasında, konunun belirlenmesinden, işlenmesine, kaynakların derlenmesinden değerlendirmesine kadar maddi-manevi her türlü desteği esirgemeyen ve

değerli zamanlarını ayırarak beni yönlendiren değerli danışman hocam sayın Doç. Dr. Ali Duman'a teşekkürü bir borç bilirim.. Ayrıca İnönü Üniversitesinde okuduğum ve yüksek lisans yaptığım sırada ilimlerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Mehmet Birsin'e, Dr. Öğr. Üyesi Yüksel Macit'e, Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Ayran ve araştırma görevlisi Ömer Tozal'a, her zaman her türlü yardımını esirgemeyen lisanstan ve yüksek lisanstan sınıf arkadaşım aynı zamanda doktora öğrencisi olan Mustafa Kılıçarslan'a, ayrıca yardımlarını esirgemeyen Arife Tok'a teşekkür ederim.

Yusuf UFAKCA

MALATYA 2019

ÖZET

“Halvani ve Serahsi'nin el-Mebcut adlı Eserlerinin Nikah Bölümlerinin Mukayesesi” isimli bu tez, bir giriş, iki bölüm ve bir değerlendirmeden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun önemi, sınırları ve araştırmanın yöntemi belirtilmiştir. Birinci bölümde Halvani ve Serahsi'nin hayatları, hocaları, talebeleri, eserleri gibi konular hakkında bilgi verilmiş olup, ikinci bölümde ise müelliflerin el-Mebcut isimli eserlerinin nikah bölümü mukayese edilmiştir. Değerlendirme bölümünde de benzer-farklı yön ve yöntemlere temas edilmiştir.

Anahtar kelime: Halvani, Serahsi, el-Mebcut, nikah

ABSTRACT

This thesis, which is a Comparison of the Works of Halvani and Serahsi's al-Mebsut, consists of an introduction, two chapters and an evaluation. In the introduction, the importance of the subject, its limits and the method of the research are stated. In the first chapter, we have been informed about the lives, teachers, students, works, etc. of Halvani and Serahsi's; in the second part, the wedding section of the works of the writers of al-Mebsut was compared. In the evaluation section, similar-different directions and methods are touched.

Keyword: Halvani, Serahsi, al-Mebsut, marriage

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	viii
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
Konunun Önemi	1
Konunun Sınırları	1
Araştırmanın Yöntemi.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HALVANI VE SERAHSİ'NİN HAYATLARI

1.1. Halvani'nin Hayatı.....	3
1.1.1. Tam Adı, Künyesi ve Lakabı.....	3
1.1.2. Hocaları	4
1.1.2.1. Ahmed b. Muhammed el-Kelabazi	5
1.1.2.2. Ebu Ali Hüseyin b. Hıdr en-Nesefi.....	5
1.1.2.3. Ebu Abdullah Guncar	6
1.1.2.4. Ebu İshak er-Razi.....	6
1.1.2.5. Ahmed b. Muhammed en-Enmatî.....	6
1.1.3. Talebeleri.....	6
1.1.3.1. Şemşü'l-Eimme es-Serahsi.....	7
1.1.3.2. Fahru'l-İslam Ebu'l-Usr el-Pezdevi.....	7
1.1.3.3. Ebu'l-Yusr el-Pezdevi.....	7
1.1.3.4. Ebubekir Muhammed b. Ali ez-Zerenceri	8
1.1.3.5. Bekir b. Muhammed ez-Zerenceri	9
1.1.3.6. Muhammed b. Hasan en-Nesefi	9
1.1.3.7. Abdülaziz b. Muhammed en-Nahşebi.....	9

1.1.4. Eserleri	9
1.1.4.1. Mebcut	9
1.1.4.2. Sıfatu Eşrati's-Saa ve Makamati'l-Kıyame	19
1.2. Serahsi'nin Hayatı.....	20
1.2.1. Tam Adı, Künyesi ve Lakabı.....	20
1.2.2. Eğitimi	20
1.2.3. Hocaları	21
1.2.3.1. Şemsü'l-Eimme Halvani.....	21
1.2.3.2. Ebu'l Hasan es-Suğdi	22
1.2.3.3. Ebu Hafs Ömer b. Mansur el-Bezzaz	22
1.2.4. Talebeleri.....	23
1.2.4.1. Burhanüddin Abdülaziz b. Ömer b. Maze	23
1.2.4.2. Mahmud b. Abdülaziz el-Uzcendi	24
1.2.4.3. Rüknuddin Mes'ud b. Hasan el-Kuşani	24
1.2.4.4. Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim el-Hasiri	24
1.2.4.5. Osman b. Ali el-Bikendi	25
1.2.5. Eserleri	25
1.2.5.1. el-Mebcut	25
1.2.5.2. Usulü's-Serahsi	28
1.2.5.3. Şerhu's-Siyeri'l-Kebir	29
1.2.5.4. Şerhu Ziyadati'z-Ziyadat.....	29
1.2.5.5. Şerhu'l-Camiu's-Sağir	29
1.2.5.6. Şerhu Muhtasari't-Tahavi	30
1.2.5.7. Şerhu'l-Camii'l-Kebir	30
1.2.5.8. Şerhu'l-Kitabi'l-Kesb	30
1.3. Halvani ve Serahsi'nin Yaşadığı Dönemde İslam Coğrafyası	30
1.4. Halvani ve Serahsi'nin Mebcut'larının Kaynakları.....	32
1.4.1. Zahirü'r-Rivaye.....	32
1.4.1.1. el-Asl (el-Mebcut):	33
1.4.1.2. el-Camiü's-Sağir	34
1.4.1.3 el-Camiü'l-Kebir:	35
1.4.1.4. es-Siyeru's-Sağir:	35

1.4.1.5. es-Siyeru'l-Kebir:	36
1.4.1.6. ez-Ziyâdât:.....	36
1.4.2. Nadirü'r-Rivaye.....	37
1.4.2.1. el-Kesb	38
1.4.2.2. Kitabü'l-Asar	38
1.4.2.3. el-Hücce	39
1.4.2.4. el-Hiyel.....	39
1.4.2.5. el-Haruniyyat	39
1.4.2.6. el-Cürcaniyyat.....	39
1.4.2.7. el-Keysaniyyat.....	39
1.4.2.8. el-Rakkiyyat	40
1.4.2.9. el-Emali.....	40
1.4.2.10. Nevadirü Mualla, Nevadirü Hişam, Nevadirü İbn Semaa.....	40
1.4.3. El-Kafi	40

İKİNCİ BÖLÜM

HALVANI VE SERAHSİ'NİN el-MEBSUT'LARININ NİKAH BÖLÜMLERİNİN MUKAYESESİ

2.1. Nikah	43
2.1.1. Dul Kadının Nikahı	46
2.1.2. Velisiz Nikah	46
2.1.3. Nikah Akdinde Vekalet.....	48
2.1.4. Nikah Akdinde Kefaet.....	51
2.1.5. Şahitsiz Nikah	52
2.1.6. Ehli Zimmetin Nikahı	53
2.1.7. Mürtedin Nikahı.....	55
2.1.8. Harbilerin Nikahı	56
2.1.9. Hibe vb. Lafızlarla nikah akdi yapmak.....	58
2.1.10. Evlilikte Mehirle İlgili Meseleler.....	59
2.1.11. Nikahta Muhayyerlik	73
2.1.12. İktidarsız Erkek.....	75
2.1.13. Şiğar Nikahı	75

2.1.14. Köle ve Cariyelerin Nikahı	76
2.1.15. Rada (Süt Emme) Hükümleri	78
2.1.16. İhsana Ait Hükümler	84
2.1.17. Mut'a Nikahı.....	87
2.1.18. Nikah Akdinde Davaya	88
2.1.19. Cariyeler Hakkında Aldanma	89
2.1.20. Çeşitli Akitlerdeki Nikahlar	90
2.1.21. Nafaka Bölümü	92
2.1.22. Kölenin Nafakası	97
2.1.23. Zimmilerin Nafakaları	97
2.1.24. Evlilikte, Boşanmada ve Ayrılmada Nafaka	98
2.1.25. Evliliğin Sona Ermesi Durumunda Çocuklarla İlgili Hükümler	100
2.1.26. Ev Eşyaları ile İlgili Hükümler	102
2.1.27. Hanımlar Arasında Taksim.....	104
2.1.28. Yakın Akrabanın Nafakasıyla İlgili Hükümler	106
2.2. Halvani ve Serahsi'nin Nikah Bölümlerinin Mukayese Kısımının Değerlendirilmesi	108
2.2.1. Halvani ve Serahsi'nin Benzer-Farklı Yön ve Yöntemleri	109
SONUÇ	113
KAYNAKÇA.....	114

KISALTMALAR

b.	Bin
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicri
Hz.	Hazreti
Ktp.	Kütüphanesi
m.	Miladi
mad.	Maddesi
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
sy.	Sayı
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
vr.	Varak

GİRİŞ

Konunun Önemi

Hanefi mezhebinin önde gelen alimlerinden olan İmam Serahsi hakkında gerek ülkemizde gerekse diğer İslam ülkelerinde onlarca akademik tez ve makale çalışmaları yapılmış, sempozyumlar düzenlenmiştir. Ancak İmam Serahsi, Ebu'l-Usr el-Pezdevi ve Ebu'l-Yusr el-Pezdevi gibi yaşadıkları çağdan günümüze kadar nam salmış alimleri yetiştiren İmam Halvani hakkında ülkemizde herhangi bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Yine İmam Halvani'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca iki nüshası bulunan el-Mebcut isimli eseri henüz edisyon kritiği yapılarak yayınlanmamıştır.

İmam Halvani'yi ve Hanefi mezhebinin temel kaynakları arasında yer alan el-Mebcut adlı yazma eserini ilim dünyasına tanıtmak ve bu büyük alim ve eseri hakkında yeni çalışmalar yapılmasını sağlamak bu konuyu seçmemizin başlıca sebeplerinden biridir. Nitekim çalışmamızda böyle bir karşılaştırmaya gitmemizin sebebi ise, talebesi İmam Serahsi'nin el-Mebcut'u arasındaki benzer ve farklı yönlerinin olup olmadığı merakı bizim bu konuyu seçmemizdeki en önemli etkenler arasında yer almaktadır.

Konunun Sınırları

İmam Halvani ve İmam Serahsi'nin el-Mebcut isimli eserlerinin tamamını inceleyip mukayese etmek gerek zaman bakımından ve gerekse çalışmamızın kapsamını maksadından fazla genişleteceğinden konumuzu "Nikah" bölümlerinin mukayesesi olarak sınırlandırdık. Her ne kadar zikri geçen alim ve eserlerinin nikah bölümünü konu olarak belirlemiş isek de, çalışmamız süresince İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl ve Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi adlı eserlerinin "Nikah" bölümlerinden de istifade ederek konunun daha iyi anlaşılması hedefledik.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda mesele merkezli bir mukayese yöntemi takip edilmiştir. Bu çerçevede nikah bahsine ilişkin meseleler sırasıyla İmam Halvani ile İmam Serahsi'nin el-Mebcut eserlerinden, yeri geldikçe de İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl ve Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'deki görüşleri dikkate alınmış ve konumuzla alakalı

yaklaşımları mukayese edilmiştir. Her bölümün mukayesesinin sonunda genel bir değerlendirme yapılmıştır. En son da ise İmam Halvani ile İmam Serahsi'nin benzer-farklı yön ve yöntemlerine değinilmiştir.

Bu sebeplerden çalışmamızda tasvir, tahlil ve tümevarım metodları kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HALVANI VE SERAHSİ'NİN HAYATLARI

1.1. Halvani'nin Hayatı

1.1.1. Tam Adı, Künyesi ve Lakabı

İmam Halvani'nin tam adı, Ebu Muhammed Abdülaziz b. Ahmed b. Nasr b. Salih, Şemsü'l-Eimme el-Halvani el-Buhari'dir¹. Künyesi Ebu Muhammed olup, Buhara'da doğduğundan dolayı Buharî, babası helva yapıp sattığından dolayı da Halvanî nisbesiyle anılmıştır². Bazı müellifler İmam Halvani'yi "Hulvani" diye isimlendirseler de, Ömer Nasuhi Bilmen hoca bu isimlendirmenin yanlış olduğunu, Hulvan'ın Irak sınırlarında olup, Halvani'nin ise Buhara fukahasından olduğunu belirterek Hulvani nisbetinin doğru olmadığını, babasının helva yapıp sattığından dolayı bu isimle anıldığını belirtmektedir³.

İmam Halvani'nin tam olarak kaç yılında ve nerede doğduğu bilinmemektedir. Vefat yeri ve tarihi konusunda ise farklı rivayetler mevcuttur. İbn Kutluboğa Tacü't-Teracim isimli eserinde Halvani'nin 448 veya 449 yılında Keş'te ölüp Buhara'ya defnedildiğini, Ebu Ala el-Feraziye göre 456 yılının şaban ayında Buhara'da öldüğünü, Halvani'nin talebesi Abdülaziz b. Muhammed en-Nahşebi'ye göre 452 yılında öldüğünü, Zehebi'nin de hocası Ebu Ala el-Ferazi'nin belirtmiş olduğu 456 yılının daha doğru olduğunu belirterek Şemsü'l-Eimme İmam Halvani'nin vefat tarihi ve yerini detaylı bir

¹ Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü Alami'n-Nübela*, thk. Şuayb Arnavut-Muhammed Naim el-Argisüsi, nşr. Müessesetü'r-Risale, 1. Baskı 1983, Beyrut, XVIII: 177, İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fedai Zeynüddin Kasım, *Tacü't-Teracim*, thk: Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, Darü'l-Kalem, Beyrut, 1992, 189, Leknevi, Alleme Ebu'l Hasenat Muhammed Abdülhay, *el-Fevaidü'l-Behiyyetü fi Teracimi'l-Hanefiyye*, nşr: Darü'l Kütübi'l-İslami, Kahire, ts, 95, Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin Teracimü Muşannifi'l-Kütübi'l-Arabîyye*, nşr: Müessesetü'l-Risale, Beyrut, 1993, V, 243, Zirikli, Hayreddin, *el-A'lam Kamusu Teracim li Eşheri'r-Rical ve'n-Nisa min'el-Arab ve'l-Müstarebin ve'l-Müsteşrikin*, Dar el-İlmi li el-Malayin, Beyrut, 2002, 15. Baskı, IV, 13, Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2014, 53, Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, 248, Keskiöglü, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984, 108, Kamil Şahin, "Halvani" mad., DİA, İstanbul, 1997, 15: 383.

² Leknevi, 96, Şahin, "Halvani", 15: 383.

³ Zehebi, XVIII: 177, Leknevi, 95, Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayinevi, İstanbul, ts, I: 456.

şekilde tartışmıştır⁴. Leknevi de İmam Halvani'nin kendi döneminde Rey ehlinin Buhara'daki temsilcisi olduğunu daha sonra Keş'e gidip 448 yılında vefat ettiğini ve Buhara'ya defnedildiğini belirtmektedir⁵. Muhammed Hamidullah hoca vefat tarihini 448/1056-7 olduğunu⁶, Ömer Nasuhi Bilmen hoca 456 yılında Keş şehrinde vefat edip Buhara'ya defnedildiğini söylemektedir⁷.

Görüldüğü gibi İmam Halvani'nin vefat tarihi kaynaklarda 448, 449, 452, 456 olarak geçtiği gibi, Buhara veya Keş'de vefat edip Buhara'ya defnedildiği kaydedilmektedir⁸.

Leknevi'nin belirttiğine göre Osmanlı şeyhülislamlarından Kemalpaşazade'ye göre büyük İslam fakihlerinin ve Hanefi hukukçuların en önemli âlimlerinden olan İmam Halvani, Ebu Hanife ve İmam Muhammed'den hemen sonra Hassaf, Tahavi ve Kerhi ile birlikte üçüncü sıra müçtehitler yani "mesailde müçtehit" grubundandır⁹. Ayrıca İmam Halvani Şemsü'l-Eimme (imamların güneşi) lakabıyla anılan ilk alimdir¹⁰.

Fukahanın hayatını anlatan eserlere bakıldığında İmam Halvani'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmadığı görülmektedir. Kanaatimize göre muhtemelen bunun sebebi tabakat türünden eserlerin yoğun olarak telif edildiği bölgeye uzak bir yer olan Maveraünnehir bölgesi alimlerinden olmasıdır.

1.1.2. Hocaları

Kaynaklarda Şemsü'l-Eimme İmam el-Halvani'nin döneminin önemli alimlerinden olan; Ebu Abdullah Guncar, Ebu İshak er-Razi, Ahmed b. Muhammed el-Kelabazi, Ahmed b. Muhammed en-Enmati ve fıkıh ilmindeki hocası olan Ebu Ali Hüseyin b. Hıdr en-Nesefi gibi alimlerden ilim tahsil etti¹¹.

⁴ İbn Kutluboğa, 189-190.

⁵ Leknevi, 96.

⁶ Hamidullah, Muhammed, "Serahsi'nin Devletler Umumi Hukukundaki Hissesi", 900. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslam Hukukçusu Şemsü'l-Eimme es-Serahsi Armağanı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965, 16.

⁷ Bilmen, 456.

⁸ Özel, Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları, 54.

⁹ Leknevi, 158.

¹⁰ Muhammed Hamidullah "Serahsi" mad., DİA, İstanbul, 2009, 36: 544.

¹¹ Zehebi, XVIII: 177, İbn Kutluboğa, 190, Leknevi, 95.

İmam Halvani'nin fıkıh silsilesi, Ebu Ali Hüseyin b. Hıdr en-Nesefî (ö.424/1033), Ebu Bekr Muhammed b. el-Fadl el-Buhari (ö.381/994), Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Yakub es-Sebezmuni (ö.342/952), Ebu Abdullah Muhammed b. Ebu Hafs el-Kebir (ö.264/877), Ebu Hafs el-Kebir (babası) (ö.216/831), Muhammed b. Hasan eş-Şeybani (ö. 189/805) kanalıyla İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye ulaşmaktadır¹².

Şimdi İmam Halvani'nin hocalarının hayatları hakkında bilgiye ulaşabildiklerimizden kısaca bahsedeceğiz.

1.1.2.1. Ahmed b. Muhammed el-Kelabazi

Tam adı Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Hasan b. Ali b. Rüstem el-Buhariyyü'l-Kelabazi'dir¹³. 323/935 yılında Buhara'nın Kelabaz semtinde doğmuştur. Hocaları arasında Heysem b. Küleyb eş-Şaşi, Ebu Cafer Muhammed b. Muhammed el-Cemmâl, Ebu Ya'lâ Abdülmü'min b. Halef gibi muhaddisler bulunmaktadır. Darekutni, Hakim en-Nisaburi ve Cafer b. Muhammed el-Müstağfiri gibi alimler de onun talebeleri arasında yer almıştır. Kelabazi 398/1008 yılında vefat etmiştir¹⁴.

Kelabazi'nin el-Hidaye ve'l-irşad fi ma'rifeti ehli's-sıka ve's-sedad ellezine ahrece lehüm el-Buhari fi Cami'ih adlı eseri bulunmaktadır¹⁵.

1.1.2.2. Ebu Ali Hüseyin b. Hıdr en-Nesefî

Tam adı Ebu Ali Hüseyin b. Hıdr b. Muhammed en-Nesefî el-Feşidiyeci'dir¹⁶. Doğum tarihi kesin bilinmemekle birlikte muhtemelen 344/953 yılında Maveraünnehir'de bulunan Nesef şehrinde doğmuştur. Hanefî mezhebinin önemli fıkıh alimlerinden olan Ebu Ali Hüseyin b. Hıdr b. Muhammed en-Nesefî; Bağdat, Kufe, Mekke, Hemedan, Merv ve Buhara'da birçok hocadan ders almıştır. Ebu Bekr Muhammed b. el-Fadl el-Buhari'den fıkıh okuyup, kendisinden de Şemsü'l-Eimme el-Halvani ve Cafer b. Muhammed en-Nesefî ders almıştır. Ebu Ali Hüseyin b. Hıdr b. Muhammed en-Nesefî, Ebu Cafer el-Üsrüşeni'den sonra kadılık görevine gelmiş,

¹² Leknevi, 56- 95.

¹³ Zehebi, XVII: 94, Zirikli, I: 210, Salahattin Polat, "Kelabazi", mad., DİA, Ankara, 2002, 25: 191.

¹⁴ Zehebi, XVII: 95-96.

¹⁵ Zehebi, XVII: 95-96, Zirikli, I: 210, Polat, "Kelabazi", 25: 191.

¹⁶ Zehebi, XVII: 424, Leknevi, 66, Zirikli, II: 237.

424/1033 yılında Buhara'da vefat etmiştir. El- Fetava ve el-Fevaid isiminde eseri bulunmaktadır¹⁷.

1.1.2.3. Ebu Abdullah Guncar

Tam adı Ebu Abdillan Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman b. Kamil el-Buhari'dir¹⁸. Lakabı Guncar'dır¹⁹. Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Halef b. Muhammed el-Heyyam, Sehl b. Osman es-Sülemi, Ebi Ubeyde Ahmed b. Urve el-Kermini, Muhammed b. Hafis b. Eslem, İbrahim b. Harun el-Mülahami, Hasan b. Yusuf b. Yakub gibi pek çok bölgesinde bulunan hocalardan ders aldı²⁰.

Ebu Abdillan Guncar, 412 yılında vefat etmiştir²¹.

1.1.2.4. Ebu İshak er-Razi

Bu hocasının hayatı hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

1.1.2.5. Ahmed b. Muhammed en-Enmatî

Bu hocasının hayatı hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

1.1.3. Talebeleri

Kendi zamanında Buhara yöresinde özellikle fıkıh alanında derin bilgi sahibi olan İmam Halvani, meşhur birçok öğrenci yetiştirmiştir. Örnek vermek gerekirse başta Şemsü'l-Eimme es-Serahsi, Fahu'l-İslam Ebu'l-Usr el-Pezdevi, kardeşi Ebu'l-Yusr el-Pezdevi, Ebubekir Muhammed b. Ali ez-Zerenceri, oğlu Bekir b. Muhammed ez-Zerenceri, Muhammed b. Hasan en-Nesefî ve Abdülaziz b. Muhammed en-Nahşebi gibi birçok önde gelen alimlerin hocalığını yapmıştır²².

Bu bölümde Şemsü'l-Eimme İmam Halvani'nin yetiştirdiği talebelerin kısaca hayatlarını anlatacağız.

¹⁷ Zehebi, XVII: 425-426, Leknevi, 66-67, Zirikli, II: 237, Özel, *Haneî Fıkah Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 47-48.

¹⁸ Zehebi, XVII: 304.

¹⁹ Zehebi, XVII: 304, Kehhale, IX: 7, Katip Çelebi, Mustafa b. Abdillan, "*Keşfü'z-zunun an esmai'l-kütübi ve'l-funun*", Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, ts, I: 286, Zirikli, V: 313.

²⁰ Zehebi, XVII: 304.

²¹ Zehebi, XVII: 304.

²² Zehebi, XVIII: 177, İbn Kutluboğa, 190.

1.1.3.1. Şemsü'l-Eimme es-Serahsi

Şemsü'l-Eimme el-Halvânî'nin en önde gelen talabelerinden biri hiç şüphesiz Şemsü'l-Eimme es-Serahsî'dir. İmam Serahsi aynı zamanda tezimizin konusunu teşkil ettiği için, hayatını bir sonraki bölümde detaylıca anlatacağımızdan dolayı burada bahsetmeye gerek görmüyoruz.

1.1.3.2. Fahru'l-İslam Ebu'l-Usr el-Pezdevi

Tam adı Ebu'l-Hasen Ebu'l-Usr Fahru'l-İslam Ali b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdilkerim Pezdevi'dir²³.

400/1010 yılı civarında, Türkistanda Neseף şehri yakınındaki Pezde şehrinde doğmuştur²⁴. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Pezdevi'nin dedesi Hüseyin, İmam Maturidi'nin talebesidir. Fahru'l-İslam Ebu'l-Usr el-Pezdevi'nin en önemli hocası Şemsü'l-Eimme el-Halvani'dir. Eserlerinin zor anlaşılmasından dolayı kendisine Ebu'l-Usr denmiştir. Semerkand'da ders veren Fahru'l-İslam Pezdevi, ayrıca Buhara'da da kadılık yapmıştır.

Alauddin es-Semerkandi, Ziyad b. İlyas, Abdülmecid b. İsmail el-Kaysi el-Herevi onun talebelerindedir. Hanefi ulemasına dair tasnifte Hassaf, Kerhi, Tahavi, Halvani ve Serahsi ile birlikte mesailde müçtehit grubunda zikredilmektedir. Fahru'l-İslam Pezdevi 482/1089 yılında Keş'te vefat edip, Semerkand'a götürülerek oraya defnedilmiştir²⁵.

Pezdevi'nin Usulü'l-Pezdevi, Şerhu'z-Ziyadat, Şerhu'l-Camii's-Sağır, Mebsut fi'l-Feteva, Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber, Şerhu'l-Camii'l-Kebir ve el-Müeyesser fi'l-Kelam isimlerinde eserleri bulunmaktadır²⁶.

1.1.3.3. Ebu'l-Yusr el-Pezdevi

Tam adı Sadrü'l-İslam Ebu'l-Yüsr Ali b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdilkerim el-Pezdevi'dir²⁷.

²³ Zehebi, XVIII: 602, İbn Kutluboğa, 205, Leknevi, 124, Murteza Bedir, "Ebü'l-Usr Pezdevi", mad., DİA, İstanbul, 2007, 34: 264.

²⁴ Leknevi, 124.

²⁵ Zehebi, XVIII: 602, İbn Kutluboğa, 205, Leknevi, 124.

²⁶ Leknevi, 124.

²⁷ Zehebi, XIX, 49, İbn Kutluboğa, 275, Leknevi, 188.

421/1030 yılında, Türkistanda Nesef şehri yakınındaki Pezde şehrinde doğmuştur. Fahru'l-İslam Pezdevi'nin kardeşidir. Kendisine Ebu'l-Yusr denmesinin sebebi, abisi Fahru'l-İslam Pezdevi'nin aksine kolay ve anlaşılır bir şekilde eserlerini kaleme almasından dolayıdır. Hanefi-Maturudi alimlerin merkezi olan Semerkand ve Buhara'da başta Şemsü'l-Eimme el-Halvani, Yakub b. Yusuf b. Muhammed en-Nisaburi ve İmam Ebu'l Hattab gibi alimlerden ilim aldı. Semerkand'da kadılık ve Buhara'da hocalık yapan Ebu'l-Yusr el-Pezdevi, 493/1100 yılında Buhara'da vefat etmiştir²⁸.

Necmeddin en-Nesefi, Alaeddin es-Semerkandi, Abdullah b. Muhammed el-Hulemi, kendi oğlu Ebu'l-Meali Ahmed, yeğeni Hasan b. Ali, Osman b. Ali el-Bikendi, Ahmed b. Nasr el-Buhari, Muhammed b. Ebubekir es-Sinci ve Ebu Reca Muhammed b. Muhammed Ebu'l-Yusr el-Pezdevi'nin yetiştirmiş olduğu talebelerdir.

Ebu'l-Yusr el-Pezdevi'nin birçok eseri bulunmaktadır ancak günümüze iki eseri ulaşmıştır. Onun başlıca eserleri şunlardır: Usulu'd-Din, Kitab fihi Ma'rifetü'l-Huceci'ş-Şer'iyye, Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin Camiü's-Sağir adlı eserine yazılan Ta'lika ve Vakıat adlı iki eserde Ebu'l-Yusr el-Pezdevi'ye nispet edilmektedir²⁹.

1.1.3.4. Ebubekir Muhammed b. Ali ez-Zerenceri

Tam adı Ebu'l-Fadl Şemsü'l-Eimme Bekr b. Muhammed b. Ali el-Ensari el-Hazreci ez-Zerenceri el-Buhari'dir³⁰.

Sahabi Cabir b. Abdullah'ın soyundan olup, 427/1036 yılında Buhara'nın Zerengir köyünde doğmuştur³¹. İlk başta Abdullah b. Maze ile birlikte İmam Serahsi'den fıkıh okumuş daha sonra Şemsü'l-Eimme el-Halvani, Ahmed b. Ali el-Ebiverdi, Ebu Hafs Ömer b. Mansur ve İbrahim b. Ali et-Taberi'den ders almıştır. Memleketinde küçük Ebu Hanife diye anılan Zerenceri, 512/1118 yılında Buhara'da vefat edip, Kelabaz'a defnedilmiştir³².

²⁸ Zehebi, XIX, 49, İbn Kutluboğa, 275, Leknevi, 188.

²⁹ Zehebi, XIX: 49, İbn Kutluboğa, 275, Leknevi, 188.

³⁰ Zehebi, XIX: 415, Leknevi, 56.

³¹ Leknevi, 56.

³² Zehebi, XIX: 417, Leknevi, 56.

1.1.3.5. Bekir b. Muhammed ez-Zerenceri

Tam adı Şemsü'l-Eimme Bekir b. Muhammed b. Ali ez-Zerenceri'dir³³. Babası Ebubekir Muhammed b. Ali ez-Zerenceri vasıtasıyla İmam Halvani'nin talebesidir. 584 yılında vefat etmiştir³⁴.

1.1.3.6. Muhammed b. Hasan en-Nesefi

Tam adı Muhammed b. Hasan b. Mansur Ebubekir en-Nesefi'dir³⁵. İmam Halvani'den ders almıştır. Emali'yi rivayet edenlerden biridir³⁶.

1.1.3.7. Abdülaziz b. Muhammed en-Nahşebi

Tam adı Abdülaziz b. Muhammed b. Muhammed b. Asım en-Nesefi en-Nahşebi'dir³⁷. 457 yılında vefat etmiştir³⁸.

1.1.4. Eserleri

Başta fıkıh ve hadis olmak üzere pek çok alanda yetkin bir alim olan Şemsü'l-Eimme İmam Halvani, esas olarak fıkıh alanında eserler vermiştir. Onun en meşhur eseri tezimizin de konusu olan el-Mebсут'tur³⁹.

Şemsü'l-Eimme İmam Halvani'nin başlıca eserleri şunlardır.

1.1.4.1. Mebсут

İmam Şemsü'l-Eimme el-Halvani'nin fûru-ı fıkha dair kaleme aldığı en önemli eseridir. Kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan ancak henüz bir edisyon kritiği yapılarak yayınlanmayan eseridir.

Yaptığımız araştırmalarda Halvani'nin el-Mebсут adlı eserinin iki adet el yazma nüshasına ulaştık. Bunlardan birincisi Süleymaniye Kütüphanesi'nin Ayasofya koleksiyonunda bulunan 1381 demirbaş numarasına kayıtlı nüshadır.

³³ Leknevi, 146-182.

³⁴ Leknevi, 146-182.

³⁵ Leknevi, 162.

³⁶ Leknevi, 162.

³⁷ Zehebi, XVIII: 267.

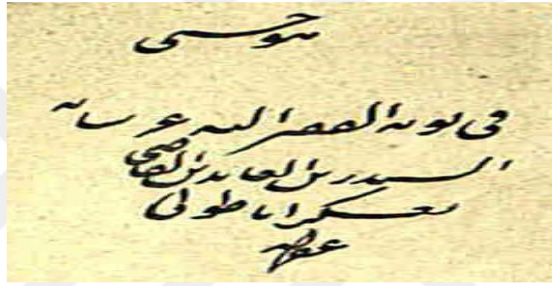
³⁸ Zehebi, XVIII: 268.

³⁹ Katip Çelebi, II: 1580, İbn Kutluboğa, 189, Leknevi, 95, Kehhale, V: 243, Zirikli, IV: 13.

İkincisi ise Ankara Milli Kütüphane'nin Nevşehirli Damat İbrahim Paşa koleksiyonunda bulunan 29 demirbaş numarasına kayıtlı nüshadır. Fakat bu eser kütüphanede İmam Halvani adına değil İmam Serahsi adına kayıtlıdır, fakat onun el-Mebhut'u değildir. Yani kütüphane yetkilileri Halvani'ye ait el-Mebhut'u Serahsi'nin el-Mebhut'u ile karıştırmışlar ve yanlışlıkla onun adına kaydetmişlerdir.

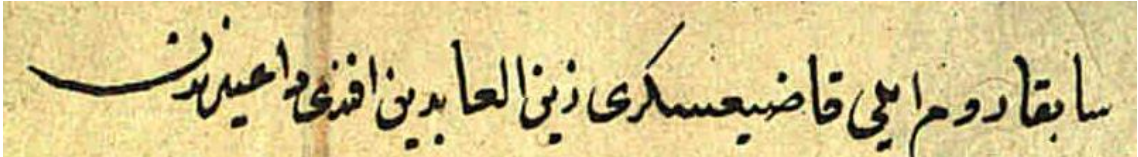
Bu iki nüshanın birinin diğlerinden istinsah edildiği kanaatindeyiz. Zira her iki nüshada mevcut yazım hataları aynen tekrarlanmıştır. Ancak her iki nüshanın da yazım tarihlerini net olarak bilemediğimiz için hangisinin, hangisinden yazılmış olduğu konusunu net olarak ortaya koymamız mümkün olmamıştır.

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nüshasının baş tarafında yazılan yazıda:

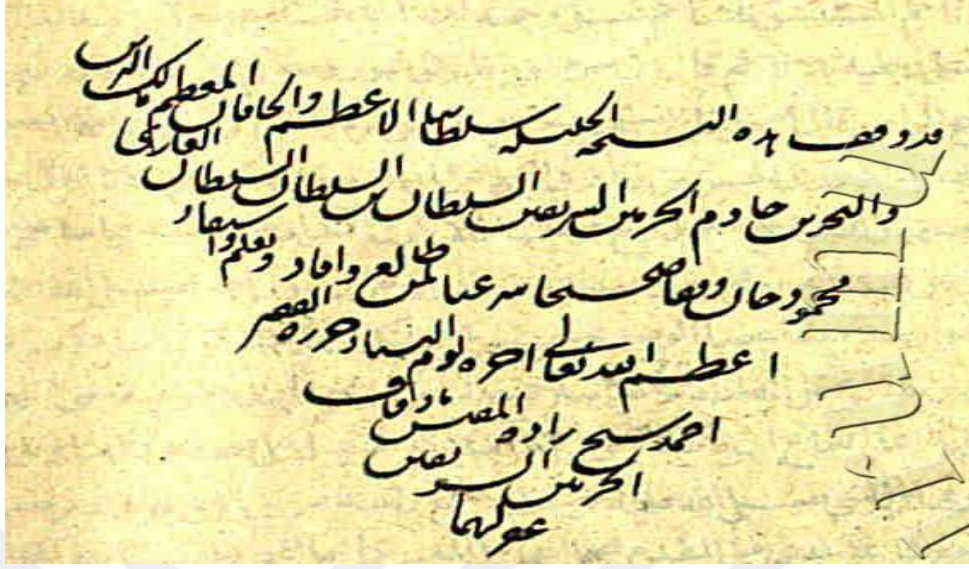
“Seyyid İbn Abidin Kazıaskeri Anadolu” ifadesi okunmaktadır.

Bunun yanında kitabın metninden önce gelen sayfanın üstünde:

“Sabıkan Rumeli Kazıaskeri Zeyne'l-Abidin Efendi daileridir” ifadesi de okunmaktadır.

Yine aynı sayfada eserin vakfedildiğine dair yazıda:

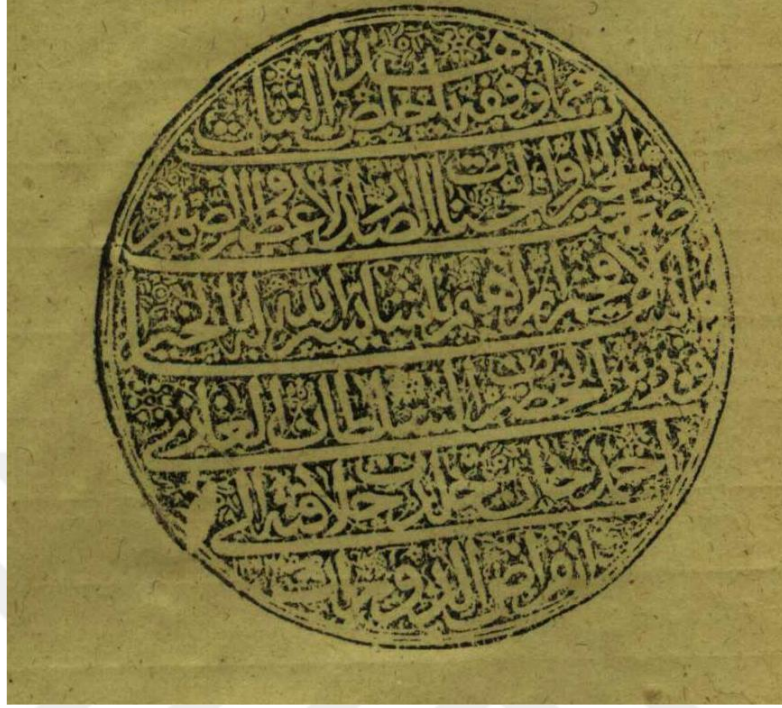

“Kad vekafe hazi'n-nüşatü'l-cleiletü Sultanu'l-A'zam ve'l-Hakanu'l-Mu'azzam Maliki'd-din ve'n-bahreyn Hadimü'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn es-Sultan bin es-Sultan el-Ari Mahmud Han vekafe sahihan lillahi anna li-metaliin ve efade ve te'allüm ve esfar a'zamu'llahi teala ahirihi (...okunamadı...) Harrerehu Ahmed Şeyhzade (...okunamadı...) el-haremeyni'ş-şerifeyn ğufire lehuma” ifadeleri okunmaktadır. Bazı yerlerinin okuyamadığımız bu metinlerden eseri vakfedenin Anadolu Kazakeri Seyyid İbnü'l-Abidin ya da Eski Rumeli Kazaskeri Zeynelabidin Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Müstensihin adının Ahmed Şeyhzade olduğu ve o dönemin sultanının da Mahmud olduğu görülmektedir. Osmanlı tarihinde iki tane Mahmud isimli sultan bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 1696 yılında doğmuş olan, 2 Ekim 1730 padişah olup, 13 Aralık 1754 tarihinde vefatına kadar padişahlık yapan, II. Mustafa'nın büyük oğlu Sultan Mahmud'dur⁴⁰. Diğer de 1785 yılında doğmuş olup, 28 Temmuz 1808 tahta çıkan ve 1839'da vefat edene kadar padişahlık yapmış olan, I. Abdülhamit'in oğlu II. Sultan Mahmud'dur⁴¹. Ayasofya nüshasının hangi sultan Mahmut döneminde yazıldığını tespit etmemiz mümkün olmamıştır.

⁴⁰ Abdülkadir Özcan, “Mahmud I” mad., DİA, Ankara, 2003, 27: 348-352.

⁴¹ Kemal Beydilli, “Mahmud II” mad., DİA, Ankara, 2003, 27: 352-357.

Milli Kütüphane nüshasının metnin öncesinde gelen sayfasında biri büyük biri küçük iki mühür yer almaktadır. Büyük mühürde (okuyabildiğimiz kadarıyla):

“Haza vakafe bi-ihlasi’n-niyyati’l-hayr ve’l-hasenat es-Sadru’l-A’zam ve Sahru’l- (...okunamadı...) İbrahim Paşa yesserallahu lehu bi’l-hayz ve -(...okunamadı...) es-Sultanu’l-Gazi Ahmed Han halledet hilafetehu -(...okunamadı...)” ifadeleri yazmaktadır. Küçük mühürde de:

“Vakf-ı Damad İbrahim Paşa’nın” ifadesi yer almaktadır. Eğer bu mühürdeki Ahmed Han, Sultan I. Ahmed ise Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın da, 1586 yılında Sultan III. Murad’ın kızı Ayşe Sultan’la evlenen, ilk defa 1596 yılında Sultan III. Mehmed’e sadrazamlık yapmış olan ve 10 Temmuz 1601 yılında Belgrad’da vefat eden

Damad İbrahim Paşa olması gerekir⁴². Buna göre Milli Kütüphane nüshasının en geç 1601 tarihinde vakfedilmiş olduğu söylenebilir. Ancak bu bilgi nüshanın ne zaman yazıldığına dair yeterli açıklamaya ulaşmamıza yetmemektedir.

Her iki nüshanın da başından iki yaprak, yani varak 1 eksiktir. Her iki nüshanın başında da müstensihler tarafından oluşturulan içindekiler kısmı mevcuttur.

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nüshası toplam sekiz cüzden meydana gelmektedir. 224. yaprağa kadar bir müstensih, 764. yaprağa kadar olan bölümü bir başka müstensih tarafından istinsah edilmiş ve burada el-Mebcut'un son cüzünün tamamlandığını belirtmiştir. Ancak kitaba daha sonra kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen bir cüz daha eklenmiştir.

Kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan İmam Halvani'nin el-Mebcut'u henüz edisyon kritiği yapılarak yayınlanmamıştır. Temennimiz araştırmacılar tarafından bu önemli esere gereken hassasiyetin gösterilmesidir.

Elde mevcut Halvani'ye ait el-Mebcut el yazmalarının ikisinde de müstensihler Halvani'nin Kitabü'l-Asl'dan ya da Hakim Şehid'in el-Kafi'sinden “قال” diyerek aktarımda buldukları alıntı cümlelerin üstünü kırmızıyla çizmişlerdir. Böylece alıntılar ile Halvani'nin yorumlarını ayırmak okur açısından kolaylaşmıştır. Ayrıca cümlenin tamamlandığını gösterir bir biçimde yeni başlayan cümlelerin üstüne kırmızı bir çizgi ile işaret konularak cümlelerin nerede bittiği nerede başladığı da gösterilmiştir.

Hicri V. (XI) yüzyılda Maverünnehir'de Hanefi bilginlerinin ve re'y ashabının imamı olan Şemsü'l-Eimme Halvani'nin en önemli eseridir. Bu eser, Serahsi'nin el-Mebcut'unda olduğu gibi herhangi açık bir ibare olmasa da kanaatimize göre Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi adlı eserinin şerhidir. Bilindiği üzere el-Kafi ise İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ının muhtasarıdır.

el-Asl, Hanefi hukuk doktrininin temelini teşkil eden Zahirü'r-Rivaye kavillerin yer aldığı en temel metindir. Hukukun temel meselelerinin izah edilmesi, değişen zaman ve şartlarla ortaya çıkan yeni meseleler gibi sebeplerle Maverünnehir'de İmam Muhammed'in Zahirü'r-Rivaye kitaplarına şerh yazmak gelenek olmuştur. Genelde tek tek şerhler yapılırsa da kimi zaman el-Mebcut türü tüm Zahirü'r-Rivaye kitapları şerh etmek de söz konusudur. İmam Muhammed'in Zahirü'r-Rivaye'nin temel kitabı olan el-

⁴² Nezihi Aykut, “Damad İbrahim Paşa”, mad., DİA, İstanbul, 1993, 8: 440-441.

Asl'ın diğer adı da el-Mebcut'tur. Bu sebeple Zahirü'r-Rivaye'yi Şerh eden Hanefi alimleri de eserlerine el-Mebcut adını vermiŐlerdir. Genelde el-Mebcut denildiğinde ilk akla gelen Serahsi'nin el-Mebcut'u olsa da, hocası Halvani'nin el-Mebcut adlı eseri de en az Serahsi'nin eseri kadar değerlidir. Gerek Halvani gerekse el-Mebcut adlı eseri yeterince tanınmamasına rağmen bu eser, incelenmesi ve çalıŐılması gereken bir eserdir.

Halvani'nin el-Mebcut adlı eserinde zikrettiği kaynakları arasında Ebu Abdullah el-Selci (ö. 266/880)⁴³, Ebubekir Esam (ö. 200/816)⁴⁴, Ebu Abdullah el-Belhi (ö. 295/908)⁴⁵, İmam Malik (ö. 179/795)⁴⁶, Ebu Leys es-Semerkandi (ö. 373/983)⁴⁷, İbrahim en-Nehai (ö. 96/714)⁴⁸, Kadı Őurayh (ö. 80/699)⁴⁹ gibi kimileri tabiundan, kimileri farklı mezheplere mensup büyük fakihlerin isimlerinin ve görüşlerinin zikredildiğini görmekteyiz.

Yaptığımız okumalardan hareketle Halvani'nin yaşadığı yıllarda çeşitli fıkıh kavramlarının artık yerleŐtiđine Şahit olmak da mümkündür⁵⁰.

Halvani el-Mebcut'ta bazı yerlerde “meŐayihuna” ifadesini kullanarak, kendisinden önce bölgede hakim olan, kendisine de hocalık yapmış Hanefi alimlerini işaret etmektedir.

Halvani'nin eserinde klasik fukaha mesleği hüküm istinbat etme yöntemine riayet ettiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Çoğu zaman Hakim Şehid'in el-Kafi'sinden İmam Muhammed'in görüşünün naklettikten sonra: “burada kastedilen mana Şudur” gibi çıkarımlarla İmam Muhammed'in kastını izah etmeye çalıŐmakta, bazen de İmam Muhammed'in cümlesindeki illeti, yani gerekçeyi ortaya koyarak kendisi bir takım sonuçlara ulaşmaya ulaŐmaktadır.

Hanefi mezhebi imamlarının herhangi bir konuda farklı görüşleri var ise onları naklettikten sonra, o görüşlerden herhangi birini doğru kabul ediyorsa ona katılmaktadır.

⁴³ Halvani, Ebu Muhammed Abdülaziz b. Ahmed b. Nasr b. Salih Şemsü'l-eimme, “*el-Mebcut*”, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofsa nr. 1381, 120b.

⁴⁴ Halvani, A. 121a.

⁴⁵ Halvani, A. 122a.

⁴⁶ Halvani, A. 122a.

⁴⁷ Halvani, A. 120b.

⁴⁸ Halvani, A. 121a.

⁴⁹ Halvani, A. 121a.

⁵⁰ Sözelimi darü'l-harb kavramının el-Mebcut'ta zikredilmesi, bu kavramın yerleşmiş olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Halvani, A. 120b.

Eğer Hanefi imamlarının görüşlerinde ihtilaf yok, fakat İmam Şafii bilhassa o konuda Hanefilerden farklı görüşler ileri sürüyorsa, İmam Şafii'nin görüşünü, farklı kanaatte olduğunu tespit etmektedir. Ardından da hem Hanefilerin görüşünün gerekçelerini ve delillerini, hem de İmam Şafii'nin görüşünün gerekçelerini ve delillerini zikrederek karşılaştırmalar yapmaktadır. Bundan sonra da Hanefilerin neden ihtilaf ettiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Halvani'nin el-Mebhut'unda müstensih, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'dan doğrudan alıntı yaptığı yerlerin üstünü kırmızı ile çizerek alıntı olduğuna işaret etmiştir.

Halvani, delilsizliğe hüküm verme anlamına gelen **عدم الحجة** kavramını kullanmaktadır⁵¹.

Halvani, kimi zaman mezhep imamlarının görüşlerini naklettikten sonra o konuda kendisinin farklı bir kanaati varsa onu da zikretmektedir⁵².

Halvani, Kitabü'l-Asl'a çoğu zaman sadık kalsa bile, bazı yerlerin şerhini yapmamış olduğuna şahit olmaktadır. Örneğin Kitabü'l-Asl'ın 10. cildinin 301. sayfasında yer alan **و كذلك الرجل اذا تزوج اختين في عقدة او ثلاثا في عقدة فانه يفرق بينه** cümlesiyle başlayan paragrafın Halvani tarafından atlanmış olduğuna şahit olmaktadır⁵³.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Halvani, kimi zaman İmam Muhammed'den doğrudan alıntı yaparken kimi zaman bazı yerleri atlayarak şerhine devam etmektedir. Yaptığımız bu incelemede Halvani'nin bu yönteminin⁵⁴ Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi adlı eserinin aktarımına uygun olduğunu görmekteyiz⁵⁵.

Halvani'nin iyi bir usulcü olduğunu fihhi meseleleri temellendirirken ara sıra usul kurallarını zikretmesinden anlıyoruz. Söz gelimi nikah bahsinde Ayasofya nüshasının 123. varağın b sayfasında şöyle söylüyor: “Hükümler illetlere bağlanır, illetlerin sebeplerine değil. Eğer illetler ve illetlerin sebepleri hükümle birleşirler o zaman hüküm tam olur. İsterse bu hüküm kıyasa aykırı olarak varid olsun sonuç değişmez. Fakat illetlerin sebeplerine oranla illetler genel olarak varid olur. Dolayısıyla da mesela **انها ليست بنجس انما هي من الطوائف عليكم** “O pis değildir, o etrafımızda dönüp dolaşan

⁵¹ Halvani, A. 147a; MK. 182a.

⁵² Halvani, A. 147b; MK. 182b.

⁵³ Halvani, A. 147b; MK. 182b.

⁵⁴ Halvani, A. 147b; MK. 182b.

⁵⁵ Mervezi, I: 70a.

hayvandır”⁵⁶ hadisinde kedinin pis olmadığı hükmünün illeti insanların etrafında dönüp dolaşan varlıklardan olması gösterilmiştir. Bu illetin sebebi ise ondan kaçınılmanın mümkün olmamasıdır. Şimdi burada kedinin pis olmadığı insanların etrafında dönüp dolaşan canlılardan olmasına bağlanması fare türü hayvanlara da hükmü geçirmemizi gerektirir. Hatta fare dışında karafatma ve diğer ev böcekleri gibi şeylerinde pis olmadığı hükmünü etrafımızda dönüp dolaşan hayvanlardan olduğu gerekçesiyle kabul etmemiz gerekir ki bu illetlerin umumi olduğunun ispatıdır.” diyerek aslında nikah bahsinde zina eden kızın kendisine zina sorulduğu zaman hayâsından dolayı susması ile bakireye evlilik teklifi aktarıldığındaki susmasının kıyasının gerekçesinin, illetinin bir olduğunu ispatlamaktadır⁵⁷.

Halvani'nin el-Mebcut'unda kimi zaman şeyh tabirini kullanılmakta ve ona nispetle çeşitli görüşler aktarmaktadır Bu görüşleri İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında bulamıyoruz. Bu durumda el-Mebcut'ta şeyh ibaresiyle kimin kastedildiğini araştırırken ilk başta bu kişinin İmam Muhammed olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır diye düşünüyorduk. Fakat daha sonraki okuma ve araştırmalarımızda şeyh ibaresiyle kastedilen kişinin Halvani olduğu sonucuna ulaştık. el-Mebcut'un müstensihisi gale şeyh diyerek o konuda ki Halvani'nin görüşünü bildirmektedir.

Biz tezimizde Prof. Dr. Ertuğrul Boynukalın tarafından tahkik edilen Ebu Süleyman el-Cüzcani nüshasından Kitabü'l-Asl'ı takip ettik. Bazı yerlerde birebir aynılık olsa bile bazı yerlerde gale demesine rağmen farklı yazımlar olduğuna şahit olduk. Bu sebeple acaba Halvani'nin elinde bulunan Kitabü'l-Asl nüshası Ebu Süleyman el-Cüzcani'nin değil de Ebu Hafs-ı Kebir'in nüshası mıdır diye aklımıza takıldı.

Halvani'nin fıkhi konuları izah ederken ortaya çıkan açıklamaları mesele şeklinde isimlendirdiğini görmekteyiz.

Halvani, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ından veya Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sinden konuyla ilgili alıntıyı yaptıktan sonra ondan sonuçlar ve genel kurallar tespit etmektedir. Mesela cariye'nin mehir olarak belirlendiği akitlerde şöyle bir özet çıkartmakta ve demektedir ki bu tür durumda mehir ya kocanın elinde olur ya da kadının elinde olur. Eğer mehir kadının elindeyse ve zifaktan önce boşama gerçekleşmişse

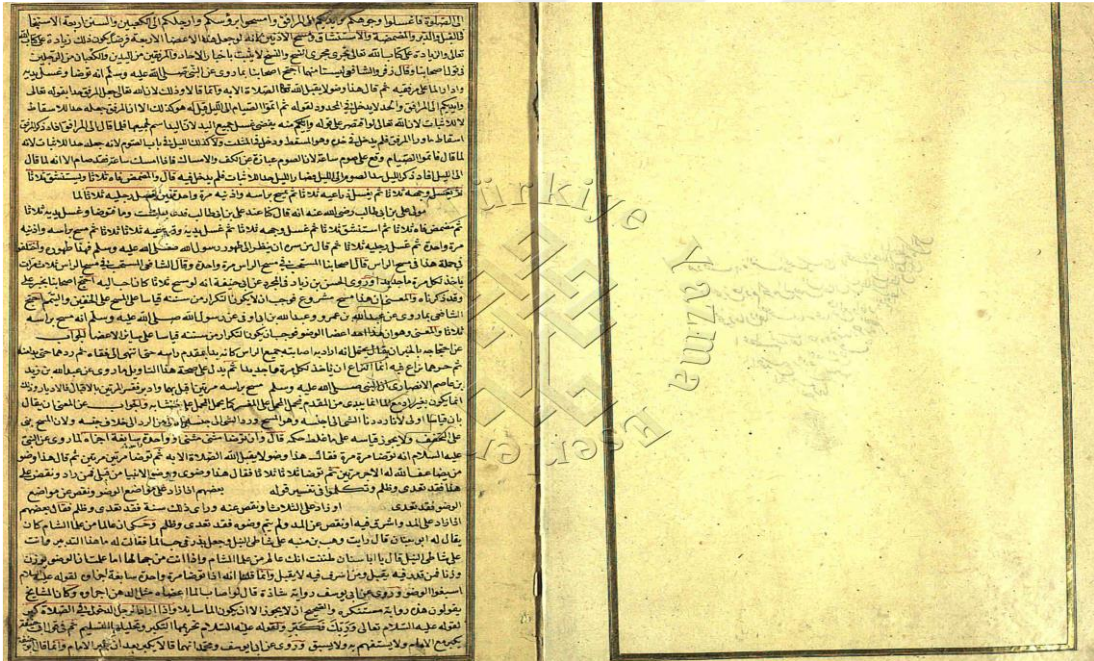
⁵⁶ Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Süneni Nesayi's-Suğra*, Abdullah b. Abdulmuhsi't-Türki-Şuayb Arnaut, Müessesetü'l-Risale, 2001, Beyrut, 1. Baskı, I: Kitabü't-Taharet, 63.

⁵⁷ Halvani, A. 124a.

kadının herhangi bir hakim kararına veya gönül rızasına bakılmaksızın mehirin yarısını kocaya iade etmesi istenir. Çünkü duhulden, zifaktan önce boşanma aslında mülkiyeti feshetmenin bir sebebidir demektedir⁵⁸. Bu tür sonuç çıkarma ve genel kuralları tespit etmeyi Serahsi’de görmemekteyiz.

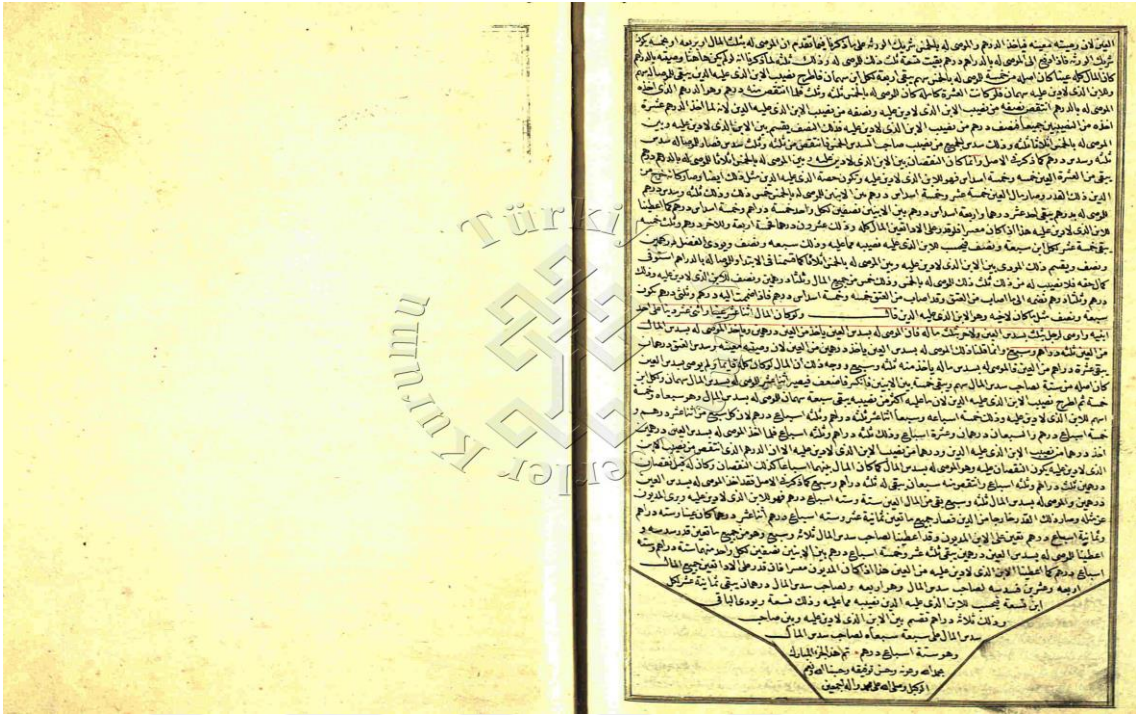
Halvani Hanefi mezhebinin kurucusu kabul edilebilecek olan Kerhi’nin de bazen görüşlerini nakletmektedir. Ancak elimizde Kerhi’ye ait küçük bir risale niteliğindeki usul kitabından başka fıkıhla ilgili kitabı bulunmamaktadır. Kerhi’nin bu görüşlerine Halvani’nin nasıl ulaştığını bilmiyoruz

Aşağıda Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nüshasından ve Milli Kütüphane nüshasından ilk ve son varakların fotoğrafları yer almaktadır.

Süleymaniye-Ayasofya Vr.2

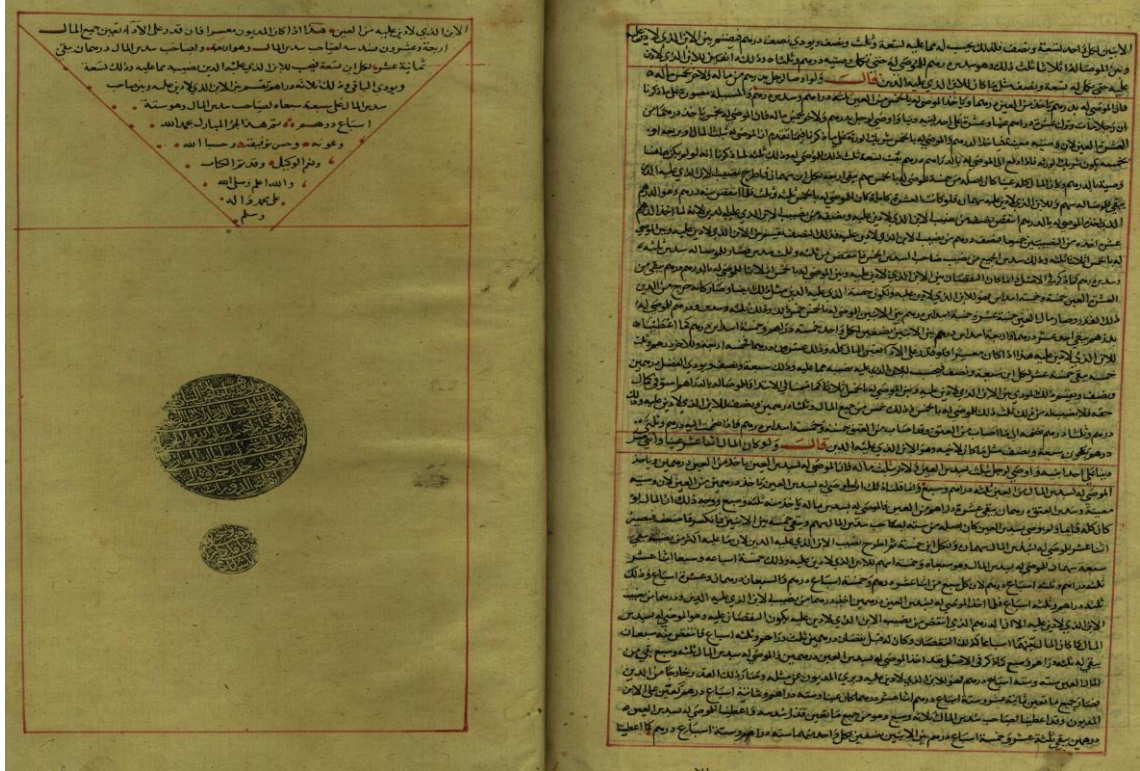
⁵⁸ Halvani, A. 133b-134a; MK. 165a.

Süleymaniye-Ayasofya Vr.858

Milli Kütüphane nüshası Vr. 2

Milli Kütüphane nüshası Vr. 1039

1.1.4.2. Sıfatu Eşrati's-Saa ve Makamati'l-Kiyame

İmam Halvani, talebesi İmam Serahsi'ye imla yoluyla telif ettiği eseridir. Bu eser yazma olarak iki nüsha halinde bulunmaktadır. Birinci nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nin Esat Efendi koleksiyonda 1446/3 demirbaş numara ile, ikinci nüshası ise Fransa'da bulunan Bibliothèque Nationale Kütüphanesi'nde yer almaktadır. İmam Halvani bu eseri talebesi İmam Serahsi'ye imla ettirdiğinden dolayı Katip Çelebi⁵⁹, Muhammed Hamidullah⁶⁰ gibi alimler bu eseri İmam Serahsi'ye nispet etmektedirler.

Bu iki eserin dışında Katip Çelebi, Şerhu Edebi'l-Kadi li-Ebi Yusuf⁶¹, Şerhu'l-Camii'l-Kebir⁶², Şerhu's-Siyeri'l-Kebir⁶³, el-Fetava⁶⁴, Şerhu'l-Hiyel li'l-Hassaf⁶⁵, eş-

⁵⁹ Katip Çelebi, II: 1079.

⁶⁰ Hamidullah, "Serahsi" 36: 546.

⁶¹ Katip Çelebi, I: 46, Kehhale, V: 243, Zirikli, IV: 13.

⁶² Katip Çelebi, I: 568, Kehhale, V: 243.

⁶³ Katip Çelebi, II: 1014.

⁶⁴ Katip Çelebi, II: 1224, Kehhale, V: 243, Zirikli, IV: 13.

⁶⁵ Katip Çelebi, I: 695, Kehhale, V: 243.

Şurut⁶⁶, Kitabü'l-Kesb⁶⁷, Kitabü'n-Nefekat⁶⁸, el-Vakiat⁶⁹, el-Fevaid⁷⁰ isimli eserleri İmam Halvani'ye nispet etmektedir.

1.2. Serahsi'nin Hayatı

1.2.1. Tam Adı, Künyesi ve Lakabı

İmam Serahsi'nin tam adı, künyesi ve lakabı, Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed Şemsü'l-Eimme es-Serahsi'dir⁷¹. Hanefi hukukçuların en önemli alimlerinden biri olan Serahsi, hocası Halvani'den sonra Şemsü'l-Eimme (imamların güneşi) lakabıyla meşhur olan ikinci büyük fakihtir⁷². Künyesi Ebu Bekr olup, Horasan'ın Serahs şehrinde doğduğundan dolayı da Serahsi nisbesiyle anılmıştır⁷³. İmam Serahsi Karahanlı Devleti (840-1212) alimlerinden olup, hayatını kaleme alan birçok alim tam olarak kaç yılında doğduğunu zikretmemiştir. Ancak daha sonra yazılan tabakat kitaplarında onun h. 400 (1009-1010) yılında doğduğu belirtilmektedir⁷⁴. Yine tabakat kitaplarında onun H. 483 (1090-91) yılında Fergana'da vefat ettiği belirtilmektedir⁷⁵.

1.2.2. Eğitimi

Serahsi on yaşlarında iken ticaret amacıyla Abbasilerin başkenti olan Bağdat'a giden babasına refakat etmiş, bu seyahatin akabinde Buhara'da ders veren büyük İslam alimi olan Şemşü'l-eimme Halvani'nin yanına giderek onun ilim halkasına katılmıştır. İmam Serahsi, hocası Halvani'den ilim tahsiline uzun yıllar devam etmiş, çok çalışkan ve zeki olmasından dolayı kısa sürede kendisini göstermiş ve hocasının dikkatini çekmiştir.

⁶⁶ Katip Çelebi, II: 1046.

⁶⁷ Katip Çelebi, II: 1452.

⁶⁸ Katip Çelebi, II: 1467, Kehhale, V: 243.

⁶⁹ Kehhale, V: 243.

⁷⁰ Katip Çelebi, II: 1298.

⁷¹ İbn Kutluboğa, 234, Leknevi 158, Kehhale, VIII: 267, Zirikli, V: 315, Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 59, Karaman, 248, Bilmen, I: 456, Keskiöğlü, 108, Apaydın, H. Yunus, *İslam Hukuk Usulü*, Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara, 2017, 382, Hamidullah, *Serahsi'nin Devletler Umumi Hukukundaki Hissesi*, 16, Hamidullah, "Serahsi", 36: 544, Çetinoğlu, Oğuz, *Büyük Türk-İslam Alimi Serahsi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Bilgeoğuz Basım Yayın, İstanbul, 2018, 27.

⁷² Hamidullah, "Serahsi", 36: 544.

⁷³ Leknevi, 158, Zirikli, V: 315.

⁷⁴ Leknevi, 158, Hamidullah, "Serahsi", 36: 544.

⁷⁵ İbn Kutluboğa, 235, Katip Çelebi, I: 112, Leknevi, 158, Zirikli, V: 315, Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 59.

Onu ders verdiği halı (postu) ile ödüllendirmiş, üstelik hocasının “Şemsü’l-eimme” lakabı da ona tevarüs etmiştir⁷⁶. Öğrencisindeki zeka ve cevheri gören Halvani, daha öğrenci iken “Meclis min mecalisi Şemsi’l-eimme el-Halvani fi sıfati eşrati’s-sa’a ve makamati’l-kıyame” adlı eserini ona imla ettirmiştir⁷⁷.

Ayrıca Serahsi, kendisi gibi büyük İslam alimi ve Hanefî hukukçularından olan Fahrü’l-İslam el-Pezdevi (482-1089) ile birlikte Halvani’dan ders okumuştur⁷⁸.

İmam Serahsi’nin fıkıh silsilesi şu şekildedir: Abdülaziz el-Halvani- Ebu Ali en-Nesefi- İmam Muhammed b. Yakub es-Sebezmuni- Ebu Abdullah b. Ebu Hafs el-Kebir- Ebu Hafs el-Kebir- Muhammed b. Hasan- Ebu Hanife⁷⁹.

Serahsi, Şemsü’l-Eimme Halvani’dan başka, dönemin önde gelen alimlerinden de ilim tahsil etmiştir. Bizzat kendisinin Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir adlı eserinin önsözünde belirttiği üzere Ebu’l-Hasan Ali es-Suğdi (461-1069) ve Ebu Hafs Ömer b. Mansur el-Bezzaz’dan ders gördüğünü açıkça söylemektedir⁸⁰.

1.2.3. Hocaları

Serahsi’nin yaşadığı bölgenin ilim merkezi olması dolayısıyla küçük yaştan itibaren gerek kendi memleketi olan Serahs’ta ilim hayatına başlamış, kimi zamanda diğer ilim merkezlerine giderek dönemin önde gelen âlimlerinden başta fıkıh, usul, kelam, hadis olmak üzere, ve matematik gibi konularda ilim tahsil etmiştir. Serahsi’nin kendilerinden ilim aldığı hocaları tanıtmak, onun eğitimi ve fıkıhçılığını tespit etmek açısından faydalı olacaktır. Şimdi kısaca Serahsi’nin kendilerinden ilim tahsil ettiği hocaları tanıtalım.

1.2.3.1. Şemsü’l-Eimme Halvani

İmam Halvani’nin hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri hakkındaki gerekli malumatları birinci bölümde ele aldığımızdan dolayı burada hayatına değinmeyeceğiz.

⁷⁶ Hamidullah, Serahsi’nin Devletler Umumi Hukukundaki Hissesi, 16.

⁷⁷ Şahin, “Halvani”, 15: 383.

⁷⁸ Şahin, “Halvani”, 15: 383, Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 53, Kavakçı, Yusuf Ziya, *XI. ve XII Asırlarda Karahanlılar Devrinde Maverâünnehir İslam Hukukçuları*, Ankara, 1976, 50, Hamidullah, Muhammed, “Usulü’l-Fıkhın Tarihi”, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1957, II: 12.

⁷⁹ Hamidullah, “Serahsi”, 36: 544.

⁸⁰ Serahsi, Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Siyeru’l-Kebir*, thk. Ebi Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şafii, Darü’l-Kitabi’l-İlmiyye, Beyrut, ts., I: 5.

1.2.3.2. Ebu'l Hasan es-Suğdi

Tam adı Ebu'l-Hasan (Ebu'l-Hasan) Rüknu'l-İslam Ali b. Hüseyin b. Muhammed es-Suğdi'dir⁸¹. 398/1008 yılında Semerkand'a bağlı bir Türk köyü olan Suğd'da doğmuştur. Öğrenim hayatı, hocaları, yetiştirdiği talebeleri hakkında yeterli bilgi yoktur. Hocası olarak sadece İbrahim b. Selm el-Buhari'nin adı bilinmekte, Şemsü'l-eimme Halvani ile de müşkil fıkıh meselelerini müzakere ettiği belirtilmektedir. Samaniler, Karahanlılar ve Gazneliler gibi Türk devletlerinin hüküm sürdüğü yıllarda Buhara'da yaşamış ve burada kadılık görevini üstlenmiş fetva ve ders vermiştir. 461/1068 yılında Buhara'da vefat etmiştir⁸².

Ebu'l Hasan es-Suğdi'nin *en-Nutef fi'-Fetava* isminde eseri bulunmaktadır⁸³. Yargı, fetva ve öğretim açısından son derece faydalı olan eser, fıkıh hükümlerinin soyut anlatım üslubuyla sunumu bakımından da önemli bir yere sahiptir. Konuların genel kurallar altında özlü kanun maddeleri şeklinde ele alındığı, yalnız Sünni mezhepler değil, diğer mezhepler ve Selef ulemasının görüşlerine de yer verilen eserde hükümlerin delilleri hemen hemen hiç zikredilmemiştir. Bu eser Dr. Salahuddin en-Nahi tarafından tahkik, ta'lik ve tahrir edilerek neşredilmiştir.

1.2.3.3. Ebu Hafs Ömer b. Mansur el-Bezzaz

Halvanî'nin çağdaşı olan, hayatı hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız Ebu Hafs Ömer b. Mansur el-Bezzaz hakkında Serahsi, Şerhu's-Siyerü'l-Kebir'inin önsözünde Şeyhülislâm Ebü'l-Hasan es-Suğdî ile Ebû Hafs Ömer b. Mansûr el-Bezzâz'dan ders gördüğünü ifade etmektedir⁸⁴. Aynı zamanda Ebu İshak es-Saffar'ın⁸⁵ da hoca silsilesinde yer alan Ebu Hafs'ın hayatı, ilmi kişiliği konusunda ne yazık ki bilgi bulunmamaktadır. Hanefî fıkıh alimlerinin derleyen Ahmet Özel de Serahsi maddesinde

⁸¹ İbn Kutluboğa, 209, Leknevi, 121, Zirikli, IV: 279, Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 54, Selahaddin Abdüllatif en-Nahi, "Suğdi", mad., DİA, İstanbul, 2009, 37: 474.

⁸² İbn Kutluboğa, 209, Leknevi, 121, Zirikli, IV: 279, Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 55, en-Nahi, "Suğdi", 37: 475.

⁸³ İbn Kutluboğa, 209, Leknevi, 121, Zirikli, IV: 279, Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 55, en-Nahi, "Suğdi", 37: 475.

⁸⁴ Serahsi, Şerhu Siyerü'l-Kebir, I: 5.

⁸⁵ İlyas Üzüm, "Saffar, Ebu İshak", mad., DİA, İstanbul, 2008, 35: 462-463.

Ebu Hafs'ın sadece ismini zikretmekle yetinmekte, hayatı hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir⁸⁶.

1.2.4. Talebeleri

Şemsü'l-Eimme İmam Halvani'nin ilim halkasında ders olarak ilimde ilerleyip devrin seçkin bir şahsiyeti haline gelen İmam Serahsi, memleketinde birçok idareci ve ilim adamının yetişmesinde etkili olduğu muhakkaktır. Onun derslerinde ne kadar talebe bulunduğu kesin olarak bilinmemektedir. İmam Serahsi'nin kaynaklarda ismi zikredilen en meşhur talebeleri şunlardır: Burhanüddin Abdülaziz b. Ömer b. Maze, Mahmud b. Abdülaziz el-Uzcendi (Kadıhan'ın dedesi), Rüknüddin Mes'ud b. Hasan el-Kuşani, Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim el-Hasiri, ve Osman b. Ali el-Bilkendi gibi alimler İmam Serahsi'nin yetiştirmiş olduğu talebeleridir.

Bu bölümde Şemsü'l-Eimme İmam Serahsi'nin yetiştirdiği talebelerin kısaca hayatlarını anlatacağız.

1.2.4.1. Burhanüddin Abdülaziz b. Ömer b. Maze

Tam adı Ebu Hafs (Ebu Muhammed) Hüsamüddin es-Sadrü'ş-Şehid Ömer b. Abdilaziz b. Ömer b. Maze el-Buhari'dir⁸⁷. Sadrü'ş-Şehid Ömer b. Maze 483/1090 yılında Buhara'da doğmuştur. Buhara'da XI-XIII. yüzyıllarda "Sadr" unvanıyla hem dini hem de siyasi olarak önemli görevler üstlenen "Burhan" ailesine mensuptur. Aile fertleri Burhanüddin, Burhanü'l-eimme, Burhanü'l-mille ve'd-din lakaplarını aldığı için bu adla anılmıştır. İlk ilim tahsiline babasından fıkıh okuyarak başladı. Akli ve nakli ilimlerde derinleşerek Horasan'ın tanınmış alimleri arasına girdi. Daha sonra şöhreti Maveräünnehr'e yayılarak devlet büyüklerinden saygı gördü. Talebeleri arasında el-Hidaye müellifi Burhanüddin el-Merğınani, el-Muhitu'l-Burhani müellifi aynı zamanda yeğeni olan Burhanüddin el-Buhari, el-Ensab müellifi Abdülkerim Sem'ani ve Radiyyüddin es-Serahsi bulunmaktadır. 536/1141 yılında Semerkand'da Sultan Sencer

⁸⁶ Özel, Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları, 59.

⁸⁷ İbn Kutluboğa, 217, Leknevi, 98, Zirikli, V: 51, Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 65,

ile Karahıtaylar arasında meydana gelen Katvan Savaşı'nda birçok alimle birlikte şehit düştü ve Buhara'ya götürölerek orada defnedildi⁸⁸.

Burhanüddin Abdölaziz b. Ömer b. Maze'nin el-Fetava'l-Kübra, el-Fetava's-Suğra, Vakıatü'l-Husami, Şerhu'l Edebi'l-Kadi, Umdetü'l-Fetava, Şerhu Kitabı'n-Nefekat ve Şerhu'l-Camii's-Sağır isimlerinde eserleri bulunmaktadır⁸⁹.

1.2.4.2. Mahmud b. Abdölaziz el-Uzcendi

Tam adı Mahmud b. Abdölaziz Şemsü'l-Eimme el-Uzcendi'dir. Meşhur alim Kadıhan'ın dedesi olan Özcendi, İmam Serahsi'den ilim tahsil eden alimler arasında zikredilir⁹⁰. Ne yazık ki hayatı hakkında fazla bilgiye sahip değiliz.

1.2.4.3. Rükneüddin Mes'ud b. Hasan el-Kuşani

Tam adı Mes'ud b. Hüseyin b. Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Kuşani'dir⁹¹. Lakabı Rükneddin'dir. el-Muhtasaru'l-Mes'ud isminde eseri vardır. 520 yılında vefat etmiştir⁹².

1.2.4.4. Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim el-Hasiri

Tam adı Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim b. Enuş b. İbrahim el-Hairi el-Buhari'dir⁹³. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. İlim tahsili için Horasan, Irak ve Hicaz'a gitmiştir. İmam Serahsi'den ders aldı. Ondan da Ebu Amr Osman b. Ali el-Bikendi ve Ebu Nasr İbn Makula ilim tahsil etti. Hasiri 500/1107'de Buhara'da vefat etti⁹⁴.

⁸⁸ İbn Kutluboğa, 218, Leknevi, 98, Zirikli, V: 51, Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 65.

⁸⁹ İbn Kutluboğa, 218, Leknevi, 98, Zirikli, V: 51, Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 65-66.

⁹⁰ Leknevi, 209.

⁹¹ Leknevi, 213.

⁹² Leknevi, 213, Kehhale, XII: 226.

⁹³ Kehhale, VIII: 193, Zirikli, V: 295, Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 61, Saffet Köse, "Hasiri", mad., DİA, İstanbul, 1997, 16: 383.

⁹⁴ Kehhale, VIII: 193, Zirikli, V: 295, Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 61, Köse, "Hasiri", 16: 383.

Hasiri'nin; Havi'l-Hasiri fi'l-furu' (el-Havi fi'l-Fetava) isminde Hanefi mezhebince muteber sayılan bir fûru-i fıkıh eseri vardır⁹⁵.

1.2.4.5. Osman b. Ali el-Bikendi

Tam adı Osman b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali Ebu Ömer Bikendi el-Buhari'dir⁹⁶. 465 yılında doğmuş, 552 yılında da vefat etmiştir. İmam Serahsi'nin son öğrencilerindendir. Bikend nisbesi, Maveraünnehir beldelerinden biridir⁹⁷.

1.2.5. Eserleri

Küçük yaşlarda yaşadığı bölgedeki tanınmış alimlerden özellikle İmam Halvani'den ders alarak yetişen İmam Serahsi, İslam fakihlerinin ve Hanefi hukukçuların en meşhurlarındandır. Hocası büyük hukukçu İmam Halvani'nin vefatından sonra Şemsül'l-eimme lakabıyla yine hocasının ders anlatırken oturduğu postu devralmış böylelikle hocasının muallimlik görevine kendisi geçmiştir. Fıkıhçılığının yanında kelam, münazara, felsefe, matematik, cebir ve mantık sahasında da yetkin bir alim olan İmam Serahsi birçok eser vermiştir. Eserlerini kaleme alırken İslam aleminin ortak dili olan Arapça'yı kullanmıştır.

Şemsü'l-Eimme İmam es-Serahsi'nin başlıca eserleri şunlardır:

1.2.5.1. el-Mebsut

İmam Serahsi'nin fûru-ı fikha dair kaleme aldığı en önemli eseridir⁹⁸. Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) verdiği derslere devam eden İmam Muhammed (ö.189/805), yazdığı eserlerde hocasının ve önceki kuşakların fikhını zabt ederek Hanefi fikhının tedvininde çok önemli bir rol oynamıştır. İmam Muhammed'in eserlerinin büyük kısmı Zahirü'r-rivaye ismini almış ve Hanefi mezhebinin birinci el kaynağı olmuştur⁹⁹.

Hicri dördüncü asırda Maveraünnehir'de Hanefi-Maturidi mezhebinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Hakim Şehid el-Mervezi (ö.334/945), öğrenimde kolaylık

⁹⁵ Kehhale, VIII: 193, Zirikli, V: 295, Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 61, Köse, "Hasiri", 16: 384.

⁹⁶ Leknevi, 115.

⁹⁷ Leknevi, 115.

⁹⁸ İbn Kutluboğa, 234, Leknevi, 158, Kehhale, VIII: 267, Zirikli, V: 315.

⁹⁹ Zahirü'r-Rivaye konusunda daha teferruatlı bilgi "Halvani ve Serahsi'nin Kaynakları" kısmında verilecektir.

sağlamak amacıyla İmam Muhammed'in Zahirü'r-rivaye kitaplarında tekrar edilen kısımları özetleyerek el-Kafi adlı eseri telif etmiştir¹⁰⁰.

el-Kafi hakkında gerek geçmiş zamanlarda gerek ise günümüzde birçok çalışmalar yapılmıştır. Şüphesiz bu çalışmalardan en önemlisi Hanefî mezhebi içinde özel bir yeri olan Şemsü'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es-Serahsi (ö.483/1090), tarafından Hakim Şehid el-Mervezi'nin vefatından yaklaşık 150 yıl sonra kaleme alınan el-Mebsut isimli 30 ciltlik eserdir. Serahsi bu eserin mukaddimesinde Hakim Şehid el-Mervezi'nin çalışmasından övgüyle söz ettikten sonra bunun şerhi mahiyetinde bir kitap telif etme amacına ve izlediği metoda açıklık getirmek üzere kendi döneminde fıkıh öğrenmeye yönelişin kısmen azaldığını söyler ve bu durumun belli başlı sebepleri arasında şu hususları zikreder: Fıkıh eğitimi alan bazı kişilerin yeterli gayret ortaya koymayıp uzun tartışmalara konu olan bir kısım ihtilafli meselelere ilgi göstermekle yetinmeleri, fıkıh eğitimi veren bazı hocaların da fikihi bilgi ve meleke kazandırmayan tartışmalar üzerinde uzun uzadıya durmaları, bazı kelamcılarının fıkıh konularını ele alırken felsefe dilini kullanarak iki alanın sınırlarını birbirine karıştıracak şekilde uzun açıklamalar yapmaları gibi sebeplerden dolayı el-Kafi'yi şerh ettiğini belirtmiştir¹⁰¹.

Serahsi, Mebsut'un çeşitli bölümlerinde Hakim Şehid el-Mervezi hakkında bilgi de vermektedir. Örneğin Serahsi Mebsut'unda zevi'l-erhamın nafakası konusunda Hakim Şehid el-Mervezi'nin konuyla ilgili görüşünü naklederek girer¹⁰². Eseri şerh ederken konuları önce kitaplara, kitapları da bablara ayırarak incelemiştir. Neredeyse her bölümün başında ilgili kavramların sözlük ve terim anlamları üzerinde durulmakta, yakın kavramlarla ilişkisi tartışılmakta ve hükümlerin delilleri belirtilmektedir. Yine Serahsi bu şerhte bazı sahabe ve tabiin müçtehitlerinin yanı sıra Hanefî mezhebinin önde gelen imamlarının görüşlerini geniş biçimde ele aldığı eserinde Hanefî mezhebi dışındaki birçok müçtehitlerin ve mezhep imamlarının görüşlerine de atıflarda bulunmuştur.

Serahsi, Mebsut'u hapisaneyeyken öğrencilerine imla etmek suretiyle meydana getirmiştir. Hapishaneye düzenli olarak gelen talebelerin el-Kafi'yi hocalarına okumaları

¹⁰⁰ Hakim Şehid'in el-Kafi'si ile ilgili teferruatlı bilgi "Halvani ve Serahsi'nin Kaynakları" kısmında verilecektir.

¹⁰¹ Serahsi, Muhammed b. Ahmed, *Kitabü'l-Mebsut*, Darü'l-Marife, Beyrut, ts., I: 4.

¹⁰² Serahsi, *Mebsut*, V: 222.

ve Serahsi'nin de okunan pasajlar hakkında açıklamada bulunduktan sonra talebelerinin yardımıyla metinler hazırlaması suretiyle bu kitabın meydana getirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir¹⁰³.

Mebсут, Hanefi mezhebindeki fıkhî görüşlerin ve delillerinin en geniş şekilde ele alındığı ve sistemli bir tahlilinin yapıldığı ilk ve en hacimli çalışma olmuştur. Mebsut, mezhebin temel görüşlerinin tesisi ve doğruluklarının ispatıyla ilgilenmeyerek diğer bütün görüşler hakkında tarafsız şekilde sistemli bir tahlil yapan büyük eserlerin ilki durumundadır. Diğer bir ifadeyle bu eserlerin meseleyi ele alışları felsefî mahiyette olup Serahsi de mezhebinde meseleleri bu yönden inceleyenlerin ilk mümessili durumundadır.

Bu eser son yıllarda Prof. Dr. Mustafa Cevat Akşit hocanın editörlüğünde Gümüşev Yayıncılık tarafından 30 cilt olarak dilimize tercüme edilmiştir.

Mustafa Cevat Akşit hoca, "*İmam Serahsi'nin Kitabı'l-Mebсут Adlı Eserinde Uluslararası Kaynak Baskılarında Yer Alan Eksik Metinler ve Baskı Hataları*" ismini verdiği makalesinde; makale isminde zikri geçen eseri tercüme etmeye yönelten sebeplerden ve makaleyi kaleme alma nedenlerinden olarak giriş kısmında: dini hükümlerin dayandığı delillerin ve bu delillerin mantığının bilinmesine duyulan ihtiyaç ve iletişim araçları ile yayılan yanlış bilgilendirme karşısında işin aslının ve doğrusunun bilimsel ve objektif bir temel kaynaktan araştırılmasına olanak sağlama gerekliliğinden bahsetmiş ve bu gerekliliğin getirdiği ihtiyaca binaen Şemsü'l-eimme es-Serahsi'nin ünlü eseri el-Mebсут'u Türkçe'ye tercüme ettiğini belirtmiştir. Ve akabinde tercüme çalışmaları esnasında yanlış ya da önemli eksik basımların bulunduğunu tespit ettiklerini ifade etmiştir. Bu makalesinin asıl amacının ise Mebsut'un ellerde dolaşan tercümesine esas alınan ve diğer baskı nüshalarında tercüme esnasında tespit ettikleri metin eksikliklerinin ve kelime yanlışlıklarının ilim dünyasına ve ilgilenenlere duyurmak olduğu şeklinde belirtmiştir.

Sözü edilen tercümede Daru'l-Marife'nin 15 ciltlik 30 cüzden oluşan Beyrut 2. Baskısı esas alınmıştır. Yazar; eserin ulaşılan birkaç baskısında her ne kadar tahkik ve tashih edilmiştir denmesine rağmen yapılan baskıların yüzeysel birkaç şey dışında diğerlerinden farkının görülmediğini aynı yanlışlık ve eksikliklerin tekrarlandığını gözlemlediklerini belirtmiştir.

¹⁰³ Eyyüp Sait Kaya, "el-Mebсут", mad., DİA, Ankara, 2003, 28: 214.

Tercüme sırasında tespit edilen eksiklik ve yanlışlıkların Arapça metin olarak tamamı yaklaşık 85 sayfa tutmaktadır. Bunlar metinlerin yazma nüshalarından yararlanılıp tercüme edilerek tamamlanmıştır.

Mebhut'un çeşitli baskılarında yer alan eksiklikler

1.Cildin 212-218 sayfaları arası eksik ve yanlışlıklarla doludur.

XVIII. cildin 80 ile 81. ve 84 ile 85; 88 ile 89; 92 ile 93. Sayfaları eksiktir basılmamıştır.

XXI ciltte 36, 56, 59, 60, 99, 100 ve 109. Sayfalarında satır eksiklikleri ve atlanmış sayfalar bulunmaktadır.

XXVI. cildin 96. sayfasından sonra eksik sayfa ve 97. Sayfanın başka ciltten eklendiği şekilde hatalar tespit edilmiştir. 99 ve 100. Sayfalar içinde aynı hatalar söz konusudur.

XXII. cildinin 4. ve 16. Sayfalarında ve XXX. Cildinin 15. sayfasında eksik cümleler tespit edilmiştir.

Mebhut'un 2. Baskısında Tespit Edilen Baskı Yanlışlıkları

Bahsi geçen baskı yanlışlıkları cilt ve sayfa numaraları ile tek tek tablolar halinde verilmiş olup tamamını vermek tezimizi gereğinden fazla uzatacağından detaylı bilgi için makaleden istifade edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Son olarak makalede bahsi geçen yanlışlıkların ekler kısmında ilgili yazma nüshaların görsellerine yer verilmiştir.

1.2.5.2. Usulü's-Serahsi

İmam Serahsi'nin Hanefi hukuk düşüncesini, esaslarını ve yöntemlerini derli toplu biçimde ortaya koyan fıkıh usulü eseridir. İmam Serahsi bu eseri Özkent Kalesi'nde hapisteye iken 479/1087 yılının şevval ayında yazmaya başlamıştır. Daha sonra bu eseri hapisten çıktıktan sonra tamamlamıştır. Bilindiği kadarıyla İmam Serahsi'nin son eseri olan Usulü's-Serahsi, Mebhut'un dayandığı esasları açıklamak üzere kaleme alınmıştır. İki cilt olan Usulü's-Serahsi fukaha metoduna göre yazılmış en kapsamlı kitaplardan biridir¹⁰⁴. Çok sayıda yazma nüshası bulunan (örneğin; Süleymaniye Ktp., Damad

¹⁰⁴ Katip Çelebi, I: 112, İbn Kutluboğa, 235, Leknevi, 158-159, Zirikli, V: 315.

İbrahim Paşa, nr. 434, Fatih, nr. 1236, Carullah Efendi, nr. 437, Konya Yazma Eserler Ktp., nr.4410) Usulü's-Serahsi'nin neşri üç yazma nüshadan hareketle Ebü'l-Vefa el-Efgani tarafından h. 1372 yılında Haydarabat'ta gerçekleştirilmiş ve iki cilt halinde yayınlanmıştır. Daha sonra 1417/1996 yılında Ebu Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyza tarafından Beyrut'ta, el-Muharrer fi usuli'l-fikh adıyla yapılan neşirde dipnot ve indeks kısmı çıkarılıp ayetlerin Kur'an'daki ve hadis kaynakları gösterilmiş, metinde geçen kişiler hakkında bibliyografik notlar eklenmiştir. Bunun dışında her şey birinci neşirle aynıdır; öyle ki onun hatalı bir baskısından kopyalandığı için sayfa atlama ve yer değiştirme gibi hatalar aynen tekrarlanmıştır. Dolayısıyla bu neşir güvenli değildir.

1.2.5.3. Şerhu's-Siyeri'l-Kebir

İmam Muhammed'in devletler hukukuna dair Siyeri'l-Kebir adlı eserin şerhi olan bu eser İmam Serahsi tarafından şurut bölümüne kadar hapisanede, kitabın geri kalanını ise Fergana'da tamamlamıştır. Bu eser Münib Ayıntabi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Muhammed Hamidullah hoca tarafından da Fransızcaya tercüme edilmiş, daha sonra Unesco tarafından tekrar basılmıştır¹⁰⁵.

1.2.5.4. Şerhu Ziyadati'z-Ziyadat

İmam Muhammed'in Ziyadati'z-Ziyadat adlı eserinde zikredilen ibareler ve işaret üzerine İmam Serahsi'nin yazmış olduğu şerhtir. Bu eser en-Nüket olarak da bilinmektedir. Yine İmam Serahsi bu eseri de hapisteyken yazmıştır¹⁰⁶.

1.2.5.5. Şerhu'l-Camiu's-Sağir

İmam Ebu Yusuf'un teklifi üzerine İmam Muhammed tarafından yazılan Camiu's-Sağir adlı eserin şerhidir. İmam Serahsi bu eserini de hapiste iken kaleme almıştır. Eserin yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi'nin Bağdatlı Vehbi koleksiyonunda 565 demirbaş numarası ile yer almaktadır¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Katip Çelebi, II: 1014, İbn Kutluboğa, 235, Leknevi, 158, Kehhale, VIII: 267, Zirikli, V: 315.

¹⁰⁶ Katip Çelebi, II: 963, Zirikli, V: 315.

¹⁰⁷ Katip Çelebi, I: 561, Zirikli, V: 315.

1.2.5.6. Şerhu Muhtasari't-Tahavi

Hanefi fakihlerden Ebu Cafer et-Tahavi'nin (321/933) el-Muhtasar isimli eserinin şerhidir. İmam Serahsi bu eseri de hapiste imla ettirmiştir. Ebu'l Vefa el-Efgani'nin kendi tahkikiyle beş cilt olarak neşredilmiştir¹⁰⁸.

1.2.5.7. Şerhu'l-Camii'l-Kebir

İmam Muhammed'in el-Camii'l-Kebir adlı eserinin şerhidir. İmam Muhammed'in bu eseri, Hocası İmam-ı Azam Ebu Hanife'den Ebu Yusuf vasıtasıyla gelen görüşleri bir araya getirmek suretiyle bizzat kendisi telif etmiştir¹⁰⁹.

1.2.5.8. Şerhu'l-Kitabi'l-Kesb

İmam Muhammed'in el-Kitabu'l-Kesb adlı eserinin şerhidir¹¹⁰. Ebu'l-Vefa el-Efgani ve Muhammed Hmidullah gibi alimlere göre bu eser Mebsut'un bir cüzüdür. Doktor Süheyl Zekkar tarafından 1400/1980 yılında Dimeşk'te daha yararlı olması için onu ayrı bir kitap haline getirip tahtik edilip basılmıştır. Diğer yandan Kitabü'l-Kesb, Mustafa Baktır tarafından "*İmam Muhammed Şeybani Kitabü'l-Kesb/İslam İktisadında Helal Kazanç/ Şerh: Şemsü'l-Eimme es-Serahsi*" adı altında Türkçe'ye çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Matbu eserin içeriği özetle helal yollardan çalışıp mal kazanmak, tembellik ve dilenciligi yermek, harcamalarda itidalli olmak, israftan kaçınmak, hastalıklardan tedavi olmak gibi daha ziyade zühd ve iktisat konuları üzerinde durulmuştur.

1.3. Halvani ve Serahsi'nin Yaşadığı Dönemde İslam Coğrafyası

Halvani ve Serahsi'nin yaşadığı X-XI. yüzyılda, İslam dünyasında merkezi otoriteyi temsil eden Abbasi devleti bu gücünü kaybetme sürecine girdiğinden dolayı birçok İslam devletinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birisi de Orta Asya'nın siyasi ve medeni tarihi bakımından önem arz eden devletlerinden biri olan Samaniler devleti, 874 yılında Samanhudat adlı kişinin çocukları tarafından kurulmuştur¹¹¹.

¹⁰⁸ Katip Çelebi, II: 1628, İbn Kutluboğa, 235, Leknevi, 159, Zirikli, V: 315.

¹⁰⁹ Katip Çelebi, I: 568, Kehhale, VIII: 268, Zirikli, V: 315.

¹¹⁰ Katip Çelebi, II: 1452, İbn Kutluboğa, 235.

¹¹¹ Aydın Usta, "Samaniler", mad., DİA, İstanbul, 2009, 36: 64.

X. yüzyıl ortalarından başlayarak içteki karışıklıklar Samani devletini sarsmış, bunun arkasından da hükümdar Ahmed (301/913), 913 yılında sarayın köleleri tarafından öldürülmüştür. Sultan Ahmed'in yerine henüz çocuk yaştaki oğlu II. Nâsır geçmiş, ve saltanatının ilk yıllarını tahtı ele geçirmek amacıyla çıkan iç isyanları bastırmakla geçmiştir. Kendisi ölünce yerine oğlu Nuh geçmiş, Nuh'un ölümünden sonra devletin çöküş süreci hızlanmıştır. Daha sonra da oğlu Nuh I. padişah olmuş, hocası Hakim Şehid el-Mervezi'yi vezirliğe getirmişti. Çok yönlü bir alim olan Hakim Şehid el-Mervezi bir takım siyasi nedenlerle (ö.334/945) şehit edildi¹¹².

Maveraünnehir bölgesinde Samani Devleti 819-999 yılları arasında hüküm sürmüş ardından da Karahanlı Devleti (840-1212) Samani Devleti'nin bu bölgedeki hakim gücünü kırarak o bölgeyi egemenlikleri altına almıştır. Ayrıca Gazneli Mahmud, Samaniler Devletindeki kendi yanında olan kumandanların idam edilmesiyle bu olaya müdahale etmiş, Merv ve civarında meydana gelen iç karışıklıkları sona erdirerek Horasan'ı ele geçirmiştir. Bu olaydan sonra Samaniler Devleti yıkılmıştır¹¹³.

Halvani ve Serahsi'nin yaşamış olduğu çağda Samaniler, Karahanlılar, Gazneliler'in yanı sıra Büyük Selçuklu Devleti de hüküm sürmekte idi¹¹⁴.

Selçuklular devrinde; yoğunlukta yaşanan mezhep çatışmaları, mezheplerin siyasete alet edilmesiyle dine verilen tahribatın ve kanlı saldırılar sonucu meydana gelen ölümlerin, her ne kadar kimi halifeler veya Nizamü'l-mülk eliyle yatıştırılmaya çalışılmış olsa da bu çabaların kısmi zamanlı etkisini gösterdiği sorunların tamamen ortadan kalkmadığını sadece şekil değiştirdiğini nitekim zamanla ortaya çıkan Şii-Sünni çatışmaları ile ve devamında takip eden olaylardan çıkarımımız dönemin tam bir mezhep çatışmasına sahne olduğu bir kargaşa dönemi olduğudur¹¹⁵.

Bir taraftan haçlı seferleri, bir taraftan İslam aleminde adil olmayan vergi huzursuzlukları, diğer taraftan Karahanlılar devrinde sık rastlanan Sünniler ve muhalifleri olan Mutezile arasında geçen ilahiyat münakaşaları, sık sık meydana gelen iktidar değişiklikleri devrin belli başlı problemleridir. Bu sıkıntılı dönemde Serahsi'nin bir sözü

¹¹² Usta, "Samaniler", 36: 65.

¹¹³ Usta, "Samaniler", 36: 65.

¹¹⁴ Detaylı bilgi için bkz: Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

¹¹⁵ Ahmet Ocak, "Selçuklular", mad., DİA, İstanbul, 2009, 36: 375-377.

veya nasihati dönemin Karahanlı hakani tarafından yanlış anlaşılmiş veya rakipleri tarafından yanlış anlaşılmaya müsait bir dil ile hakana jurnallenmesi sonucu uzun denilebilecek bir hapis hayatına mahkum olmuştur¹¹⁶.

Öte yandan Samaniler Devleti, Orta Asya'da İslâm Medeniyeti ve Kültürünün gelişmesinde önemli bir başlangıç noktası olmuş, ilmî canlılık ve gelişmeler önemli ölçüde etkili olmuştur. Bazı devlet adamlarının ilmi ve ilim adamlarını desteklemesi suretiyle ilmî faaliyet devam etmiştir. Mesela (261-387/874-999) yılları arasında İslam coğrafyasının büyük bir bölümünde hüküm süren Samani Devleti; Farsça ve Arap dili ve edebiyatına önem vermişler; ilmi ve edebi hareketin kuvvet kazanması için yardımlarını esirgememişlerdir. Bu dönemde; Irak' ta Bağdat, Basra ve Kûfe, İran'da Rey ve İsfahan, ilim merkezleri olmuştur. Bu bölgelerde, hadis ve fıkıh sahasında çok sayıda yetişen ilim adamı pek çok eserler yazarak ilmi değişik bölgelere taşımışlar, böylece ilme büyük hizmet etmişlerdir. Mesela, 261-387/874-999 yılları arasında Horasan ve Maverâünnahir bölgesinde hüküm süren Samaniler Devleti devrinde pek çok âlim yetişmiştir. Tefsirde İbn Habib en-Nisaburi, Muhammed b. Ali el-Kaffal el-Kebir eş-Şaşi, hadiste İbn Huzeyme, İbn Hibban, Hâkim el-Kebir, Hâkim en-Nisaburi, fıkıhta Muhammed b. Nasr el-Mervezi, I. Nuh'un hocası ve veziri Hâkim Şehid el-Mervezi, Ebu'l-Leys es-Semerkandi, Abdullah b. Ahmed el-Kaffal, kelimada İmam Maturidi, Ka'bi, Hâkim es-Semerkandi, İbn Furek, tasavvufta Hâkim et-Tirmizi, Kelabazi, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemi ve Farabi, İbn Sina¹¹⁷ gibi meşhur âlimler yetişmiştir¹¹⁸.

1.4. Halvani ve Serahsi'nin Mebsut'larının Kaynakları

1.4.1. Zahirü'r-Rivaye

İmam Muhammed tarafından telif edilen ve Hanefi mezhebinin kuruluş dönemi temel görüşlerini ihtiva eden tevatür ve şöhret yoluyla rivayet olunan el-Asl, el-Camiu's-Sağir, el-Camiu'l-Kebir, es-Siyerü'l-Kebir, es-Siyerü's-Sağir ve ez-Ziyadat isimli eserlere Zahirü'r-Rivaye denir.

¹¹⁶ Detaylı bilgi için bkz: Şerafüddin, Muhammed, “*Selçuklular Zamanında Mezhepler*”, sad. Ali Duman, Hikmet Yurdu, yıl:2, s. 4, 179-194.

¹¹⁷ İbn Sina Buharalı olup Samani sarayında yetişmiş, “Makale fi'n-nefsi” II. Nuh için kaleme almış ve onun hekimliğini yapmıştır. Yine bu devirde Ebu Bekir er-Razi, Samaniler'den Rey valisi Mansur b. İshak adına “et-Tıbbü'l Manşuri” diye bilinen ünlü eserini kaleme almıştır.

¹¹⁸ Usta, “Samaniler”, 36: 64-68.

Zahirü'r-Rivaye'yi oluşturan eserlerin hangileri olduğu alimler arasında tartışma konusu olmuştur. Zahirü'r-Rivaye'nin altı eserden oluştuğu şeklindeki bilgi İbn Abidin tarafından ifade edilmiştir¹¹⁹. İbn Abidin'den önce Katip Çelebi ise Keşfü'z-Zunun'unda farklı değerlendirmelere işaret etmiş ve bazen beş bazen de yukarıda sayılan altı esere yer vermiştir¹²⁰. Hindistanlı meşhur Hanefi alimi Levnevi Zahirü'r-Rivaye eserlerin sayısına ilişkin olarak farklı değerlendirmelere göre sayının dört ile altı arasında değiştiğini, dört diyenlerin es-Siyerü'l-Kebir ve es-Siyerü's-Sağir'i dışarıda bırakırken, beş diyenlerin ise es-Siyerü's-Sağir'i saymadıklarını söylemektedir¹²¹.

1.4.1.1. el-Asl (el-Mebsut):

İmam Muhammed'in ilk ve en hacimli eseridir. Bu eser, İmam Muhammed'in bizzat kendisi de ona el-Mebsut diye atıfta bulunduğu için, el-Mebsut olarak da bilinir. Ebu Hanife'nin görüşlerinin esas alındığı eserde kendisinin ve Ebu Yusuf'un ona katılmadıkları konulardaki farklı görüşlere de yer verilmiş, çok az meselede delil zikredilmiştir. İmam Muhammed bu eserini başta Ebu Süleyman el-Cüzcani ve Ebu Hafs el-Kebir olmak üzere birçok talebesi rivayet etmiştir. Bu rivayetlerin en kuvvetlisi Ebu Süleyman el-Cüzcani ile Ebu Hafs el-Kebir'inkidir. Hakim Şehid el-Mervezi, el-Asl'ı esas almak üzere İmam Muhammed'in Zahirü'r-Rivaye eserlerini el-Kafi adıyla ihtisar etmiştir. Abdülaziz Halvani, Ebu Bekir Hahezade, Serahsi gibi alimlerim el-Mebsut adıyla telif ettikleri eserler esasen el-Asl'ın birer şerhinden ibarettir¹²². el-Asl'ın çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmakta olup ilk defa Dr. Şefik Şehate tarafından 1954 yılında Kahire'de ve Ebu'l-Vefa Efgani tarafından da Haydarabad'da bir cildi neşredilmiştir. Eserin tamamı ise daha sonra İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamiyye'de (Karaçi) beş cilt halinde neşredilmiş olup, ilk dört cildin edisyon kritiğini Ebu'l-Vefa Efgani, son cildi de Dr. Şefik Şehate yapmıştır¹²³.

¹¹⁹ İbn Abidin, Muhammed Emin, *Mecmu'atü resaili İbn Abidin*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, ts, I: 16.

¹²⁰ Katip Çelebi, II: 1280, 1283.

¹²¹ Leknevi, 17-18.

¹²² İbn Abidin, I: 16-17.

¹²³ Serahsi, *Mebsut*, I: 3, Katip Çelebi, I: 107, Leknevi, 163, Hamidullah, *Serahsi'nin Devletler Umumi Hukukundaki Hissesi*, 52, Aydın Taş, "Muhammed b. Hasan eş-Şeybani", mad., DİA, İstanbul, 2010, 39: 40, Halit Ünal, "el-Asl", mad., DİA, İstanbul, 1991, 3: 494-495.

Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz eser, Prof. Dr. Ertuğrul Boynukalın hoca tarafından tahkiki yapılarak 2012 yılında Beyrut'ta bulunan Daru İbn Hazm matbaasınınca basılarak ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

1.4.1.2. el-Camiü's-Sağir

Hanefî fikhının ilk yazılı kaynaklarından olup İmam Muhammed'in, hocası Ebu Hanife'den Ebu Yusuf vasıtasıyla kendisine ulaşan görüşleri bir araya getirerek telif ettiği eseridir. İmam Muhammed el-Asl'ı yazdıktan sonra, Ebu Yusuf ondan, Ebu Hanife'den rivayet ettiklerinden ezberlediklerini ihtiva eden bir eser yazmasını isteği üzerine İmam Muhammed bu eserini telif etmiştir. Kitaptaki babların “Muhammed, an Yakup, (Ebu Yusuf) an Ebi Hanife” şeklinde başlaması bu rivayetleri doğrulamaktadır¹²⁴. Ancak İmam Muhammed, Ebu Hanife'nin görüşünü aktardıktan sonra, çoğu zaman kendisinin ve Ebu Yusuf'un görüşünü de belirtmektedir. Bu durum, el-Câmiu's-Sağir'in sadece İmam Muhammed'in Ebu Yusuf kanalıyla Ebu Hanife'den aldığı bilgilerden ibaret olmadığını göstermektedir.

Kitabı tamamladıktan sonra Ebu Yusuf'a okuyan İmam Muhammed onun takdirini kazanmıştır. Bazı kaynaklarda el-Câmiu's-Sağir'in Ebu Yusuf'la İmam Muhammed'in müştereken kaleme aldıkları bir kitap olduğu ileri sürülse de gerek eserin Ebu Yusuf'un isteği üzerine yazıldığı ve onun tarafında takdir edildiği, gerekse her bölümün başında Muhammed Yakup'tan (Ebu Yusuf) o da Ebu Hanife'den rivayet etmektedir ifadesi el-Câmiu's-Sağir'in tek başına İmam Muhammed tarafından telif edildiği görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Bu eseri İmam Muhammed'den öğrencisi İsa b. Eban (ö. 221/836) ve İbn Semaa (ö. 233/848) rivayet etmiştir. Bu eserde İmam Muhammed el-Asl'da olduğu gibi konuları bablara ayırmamıştır.

Furü fıkha ait olan el-Câmiu's-Sağir'de toplam 1532 fıkhi mesele ele almakta ve bunlar hakkındaki hükümleri delilleri zikretmeksizin nakletmiştir. Ayrıca bu eser hakkında birçok haşiye ve şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden özellikle günümüze ulaşmış bulunan Ebu'l-Usr el-Pezdevi, Serahsi, Muhammed b. Ahmed el-İsbicabi, Ebu Tahir ed-

¹²⁴ Şeybani, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan, *Camiu's-Sağir*, İdaratü'l-Kur'anü'l-Ulumu'l-İslamiyye, Pakistan, 1990, 37.

Debbas, Sadrüşşehid Ömer b. Abdülaziz, Ebu'l-Mefahir Taceddin el-Kerderi, Ebu'l-Leys es-Semerandi, Abdulhay el-Leknevi gibi alimlerin isimlerini sayabiliriz.

el-Câmiu's-Sağir Leknev, Bulak ve Beyrut'ta (1406/1986) basılmıştır¹²⁵.

1.4.1.3 el-Camiü'l-Kebir:

el-Camiü'l-Kebir'de sadece hocası Ebu Hanife'den Ebu Yusuf vasıtasıyla gelen görüşleri bir araya getiren İmam Muhammed, el-Camiü'l-Kebir'i bizzat kendisi telif etmiştir. Eseri yazdıktan sonra tekrar gözden geçirmiş, bazı bablar ve meseleler ilave ederek daha hacimli ve kapsamlı hale getirmiştir. İmam Muhammed el-Camiü'l-Kebir adlı eserini Câmiu's-Sağir'den sonra telif etmiştir. Câmiu's-Sağir'in hacmi isminden de anlaşılacağı gibi küçüktür. Bunun için İmam Muhammed, bu eserinden sonra konuları daha geniş olarak ele aldığı Câmiü'l-Kebir'i telif etmiştir.

Ebu Hafs el-Kebir, Ebu Süleyman el-Cüzcani, Hişam b. Ubeydullah er-Razi, İbn Semaa ve diğer bazı talebeleri tarafından rivayet edilen el-Camiü'l-Kebir'de müellif meseleyi ve hükmünü söylemekle yetinip, hükmün dayandığı delillere yer vermemiştir.

el-Camiü'l-Kebir üzerine birçok şerh yazılmıştır. Onlardan günümüze ulaşanlar şunlardır: Ebu Bekir el-Cessas, Muhammed b. Ahmed el-İsbicabi, Serahsi, Sadrüşşehid Ömer b. Abdülaziz, Rükmeddin el-Kirmani, Ebu Nasr et-Attabi, Cemaleddin el-Hasiri gibi âlimlerin isimlerini sayabiliriz.

Haydarabad'da Ebu'l-Vefa Efgani (1356/1936) tarafından neşredilen bu eserin Beyrut'ta da basımı yapılmıştır. Ebu'l-Vefa Efgani eseri neşrederken farklı kütüphanelerde bulunan yazma nüshalardan faydalanmış, bu neşirde İstanbul nüshasını esas alarak diğer nüshalardaki farklılıklara işaret etmiştir¹²⁶.

1.4.1.4. es-Siyeru's-Sağir:

Bu eser Müslümanların gayr-ı müslimlerle barış ve savaş hâllerindeki münasebetlerini, İslam ülkelerinde ve dışında yasayan gayr-ı müslim vatandaşların haklarını, esirlerin durumlarını, elçilerin diplomatik dokunulmazlıklarını, karşılıklı

¹²⁵ Katip Çelebi, I: 561, Leknevi, 163, İbn Abidin, I: 16-18, Yunus Vehbi Yavuz, "el-Camiu's-Sağir" mad., DİA, İstanbul, 1993, 7: 112, Taş, "Muhammed b. Hasan eş-Şeybani", 39: 40.

¹²⁶ Katip Çelebi, I: 567-570, Leknevi, 163, İbn Abidin, I: 18-19, Yunus Vehbi Yavuz, "el-Camiu'l-Kebir" mad., DİA, İstanbul, 1993, 7: 109-110, Taş, "Muhammed b. Hasan eş-Şeybani", 39: 40.

ateşkesleri, antlaşmaları, savaş suçlularını, ganimetlerin hükümlerini vb. konulara değinen devletler hukuku ile ilgilidir.

Ebu Hanife'nin öğrencilerine Kitabu's-Siyer adında bir eser yazdırıldığı, öğrencilerinin de bu eseri gözden geçirip düzenleyerek ve kendilerinden ilavelerde bulunarak ondan rivayet ettikleri ve bunu yapanlardan birisinin de İmam Muhammed olduğu söylenmektedir.

İmam Muhammed'in bu eserinin aslı bize kadar ulaşmamıştır. Bize ulaşan, Hâkim Şehid el-Mervezi'in yaptığı ihtisar üzerine Serahsi'nin yazdığı şerhtir ve Mebsut adlı eserinde Kitabu's-Siyer başlığı altında yer almaktadır. Serahsi, bu kitapla ilgili bilgi vermeden doğrudan konuya girmiş, ancak bölümün sonunda burasının İmam Muhammed'in Siyeru's-Sağir'inin şerhi olduğunu söylemiştir¹²⁷.

1.4.1.5. es-Siyeru'l-Kebir:

Siyeru'l-Kebir İmam Muhammed'in en son telifidir. Ne var ki bu eserin aslı bize kadar ulaşmamıştır. Bize ulaşan, Serahsi'nin Siyeru'l-Kebir şerhinin içinde yer alan metindir. İmam Muhammed bu eserini, öğrencisi Ebu Hafs, Bağdat'tan ayrılıp Buhara'ya gittikten sonra telif etmiştir. Bunun için onu Cüzcani ve Kazvini gibi sadece Bağdatlı öğrencileri rivayet etmişlerdir.

Siyeru'l-Kebir, fıkıhın belli bir konusunda yazılmış olmasına rağmen, içerisinde konular anlatılırken bir fıkıh kitabı gibi ayrıntılı fıkhi tahlillere girilmektedir. O bu eserini ilmi tecrübe ve olgunluğunun zirvesinde iken yazdığı için içerisinde fıkhıdaki ustalığını sergilemiştir. Serahsi'nin Siyeru'l-Kebir şerhi, haiz olduğu önemden dolayı Arapça olarak farklı tahkiklerle yayımlandığı gibi dilimize de çevrilmiştir¹²⁸.

1.4.1.6. ez-Ziyâdât:

Ziyâdât, sistematik ve kapsamlı bir fıkıh eseri olmaktan çok İmam Muhammed'in önceki eserlerine yaptığı ilâvelerden meydana gelen bir çalışmadır.

¹²⁷ Katip Çelebi, I: 107; II: 1013-1014, Leknevi, 163, İbn Abidin, I: 16-19, Ahmet Yaman, "Siyerü'l-Kebir", mad., DİA, İstanbul, 2009, 37: 327-329, Taş, "Muhammed b. Hasan eş-Şeybani", 39: 40.

¹²⁸ Katip Çelebi, I: 107; II: 1014, Leknevi, 163, İbn Abidin, I: 16-19, Yaman, "Siyerü'l-Kebir", 37: 327-329, Taş, "Muhammed b. Hasan eş-Şeybani", 39: 40.

Ziyâdât'ın, Zâhirü'r-rivâye grubuna dâhil edilmesi, o kapsamdaki diğer eserlerle birlikte Maverâünnehir'e İmam Muhammed'in iki öğrencisi Ebu Süleyman el-Cûzcânî ve Ebû Hafs el-Kebir tarafından getirilmesinden ve bu eserler aracılığıyla ile Hanefî hukuk öğretisinin klasik yapısının teşekkül etmesinden kaynaklanmaktadır. Hanefî mezhebinin oluşum ve gelişim sürecinde bu esere Orta Asyalı Hanefî hukukçular tarafından şerh, haşiye gibi birçok çalışma yapılmıştır. Şemsüleimme es-Serahsî, Ebu'l-Usr el-Pezdevî, Ahmed b. Muhammed el-Attâbî, Kadîhan gibi âlimleri örnek verebiliriz¹²⁹.

Ziyâdât'ın günümüze ulaşan müstakil bir nüshası bilinmemektedir.

1.4.2. Nadirü'r-Rivaye

Hanefî mezhebi tarihi boyunca meydana gelen fıkhi birikimin bilgi ve delil değerine göre yapılan temel tasnifinde Ebu Hanife ve talebelerinin mesaisi ikiye ayrılmaktadır. Birinci ayırım yukarıda açıkladığımız İmam Muhammed'in Zahirü'r-rivaye olarak isimlendirilen altı kitabıdır. (el-Asl, el-Camiü'l-Kebir, el-Camiü's-Sağir, es-Siyeru'l-Kebir, es-Siyeru's-Sağir ve ez-Ziyadat) İkinci ayırım ise Nâdirü'r-rivâye olarak nitelendirilen Hanefî mezhebi imamlarından nakledilen ikinci derecede kaynak değerine sahip rivayetler ve bunları içeren metinlerdir.

Nâdirü'r-rivâye'ye nevadir de denilmektedir. Nâdirü'r-rivâye geniş anlamıyla Zahirü'r-rivaye'nin tamamlayıcısı, mezhep imamlarından nakledilen rivayetlere göre ikinci halka kurucu hukuki görüş demektir. Dar anlamı ise doğrudan eser olarak adı olarak kullanılmasıdır¹³⁰. Nadirü'r-rivaye kapsamına giren eserler dört kısımda incelenmektedir. Bunlar:

I. İmam Muhammed'in Zâhirü'r-rivâyeye dâhil edilmeyen eserleri: el-Kesb, Kitabu'l-asar ve el-Hücce'nin yanı sıra İmam Muhammed'in imlalarından ve yazışmalarından oluştuğu tahmin edilen el-Haruniyyat, el-Cürcaniyyat, el-Keysaniyyat ve er-Rakkiyyat da bu kısma dâhil edilebilir.

¹²⁹ Katip Çelebi, II: 962-963, Leknevi, 163, İbn Abidin, 16-19, Murteza Bedir, "ez-Ziyadat", mad., DİA, İstanbul, 2013, 44: 483-484, Taş, "Muhammed b. Hasan eş-Şeybani", 39: 40.

¹³⁰ Bedir, Murteza, Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında 10.-13. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme, İstanbul, 2010, 70.

II. Ebu Hanife'nin İmam Muhammed dışındaki talebelerine ait eserler. Bunların başında Ebu Yusuf'un el-Emali'si gelmektedir.

III. Hanefi mezhebinin üçüncü tabakasına mensup fakihler tarafından, Ebu Hanife ve talebelerine ait olup İmam Muhammed'in telif ettiği başlıca metinlerde yer almamış görüşleri bir araya getirmek amacıyla kaleme alınan eserler. "Nevâdir" başlığını taşıyan bu eserler Nevâdiru Mualla, Nevâdiru Hişam ve Nevâdiru İbn Semaa gibi söz konusu görüşleri bir araya getiren kişilere izafe edilmektedir.

IV. Nevâdir müellifleriyle aynı dönemde yaşayan bazı fakihlerin Ebu Hanife'nin talebelerinden aktardıkları, fakat müstakil bir metin haline getirip getirmediikleri bilinmeyen rivayetler. Bişr b. Mualla, Hasan b. Malik gibi fakihlerin Hanefi edebiyatının çeşitli eserlerinde görülen rivayetleri bu sınıfa dâhil edilebilir¹³¹.

Nadirü'r-rivaye hakkında kısaca bilgi verdikten sonra şimdi de bu eserlerin tanıtımına geçelim.

1.4.2.1. el-Kesb

İmam Muhammed'in telifine en son başladığı eserdir. Kazanç konusunda bilinen ilk eser olup tamamlamaya ömrü yetmemiştir. Günümüze ulaşan bölüm el-Kesb'in aslı olmayıp Serahsi'nin bunun üzerine yazdığı şerhtir¹³².

1.4.2.2. Kitabü'l-Asar

İmam Muhammed'in Ebu Hanife'den duyduğu hadis ve rivayetleri bu eserde kendi eklediği rivayet ve yorumlarla birlikte tasnif etmiştir. Ebu Hanife'den nakledilen rivayetlerin çoğunluğu Hammad b. Ebu Süleyman kanalıyla İbrahim en-Nehai'den aktarılmıştır. Kitapta rivayet olunanların çoğu, Ebu Yusuf'un "Kitâbu'l-Âsâr"ında olanlarla birleşir ve her ikisi de Ebu Hanife'nin müsnedi sayılır¹³³.

¹³¹ Eyyüp Said Kaya, "Nadiru'r-Rivaye", mad., DİA, İstanbul, 2006, 32: 278-280.

¹³² Taş, "Muhammed b. Hasan eş-Şeybani", 39: 41.

¹³³ Taş, "Muhammed b. Hasan eş-Şeybani", 39: 41, Görgülü, Hasan Ali, "İmam Muhammed eş-Şeybani'nin Kitabü'l-Kesbi ve Kazanç Hakkındaki Görüşleri", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi sy. 16, 2010, 410.

1.4.2.3. el-Hücce

Medine’de üç yıldan fazla kalmış olan İmam Muhammed, bu esnada İmam Mâlik’ten ve Medineli diğer âlimlerden hadis dinlemesinin yanı sıra onlarla ilmî tartışmalarda da bulunmuş ve bu tartışmalarını el-Hücce’de toplamıştır. Eserde genellikle önce konuyla ilgili olarak Ebu Hanife’nin ve Medine ehlinin görüşleri aktarılır, ardından iki tarafın delilleri ve gerekçeleri açıklanarak değerlendirilir. Kısaca İmam Muhammed bu eserinde görüş ayrılığına düşülen konuların yönlerine değinmiştir. Bu açıdan el-Hücce mukayeseli fikhın ilk örneklerindedir¹³⁴.

1.4.2.4. el-Hiyel

Hiyel şekil bakımından hukuka uygun bir işlemi vasıta kılarak yasaklanmış bir sonucu elde etmek amacıyla yapılan muamele anlamındaki fikhî terimdir. İmam Muhammed’in bu eseri telif edip etmediği hakkında tartışma vardır. Öğrencilerinden Ebu Süleyman el-Cüzcani hocasının böyle bir eser yazmadığını söylemektedir ama yine İmam Muhammed’in öğrencilerinden olan Ebu Hafs el-Kebir hocasının böyle bir eser yazdığını söylemekte Serahsi’de bu görüşü tercih etmektedir¹³⁵.

1.4.2.5. el-Haruniyyat

İmam Muhammed bu eserini halife Harun er-Reşid ile yaptığı seyahatler esnasında yazmıştır. O devirdeki kanun ve nizamları ihtiva eder.

1.4.2.6. el-Cürcaniyyat

Ali b. Salih b. Cürcani’nin İmam Muhammed’den rivayet ettiği meseleleri içermektedir.

1.4.2.7. el-Keysaniyyat

Süleyman b. Said el-Keysan tarafından rivayet edilen görüşlerin yer aldığı eserdir.

¹³⁴ Taş, “Muhammed b. Hasan eş-Şeybani”, 39: 41.

¹³⁵ Saffet Köse, “Hiyel” mad., DİA, İstanbul, 1998, 18: 170, Taş, “Muhammed b. Hasan eş-Şeybani”, 39: 41.

1.4.2.8. el-Rakkiyyat

İmam Muhammed'in Rakka'da kadı iken hakkında hüküm ve fetva verdiği bazı meseleleri ihtiva etmektedir. Bu eseri onunla birlikte uzun süre Rakka'da kalan İbn Semaa rivayet etmiştir.

1.4.2.9. el-Emali

Emali bir âlimin talebelerine hadisleri veya başka bilgileri yazdırmasıyla meydana gelen bir eser türüdür. Ebu Yusuf'unda bu türde bir eseri olduğu kaynaklarda geçmektedir¹³⁶. Ebu Yusuf'un Bişr b. Velid ve birçok talebesi tarafından rivayet edilmiştir¹³⁷.

1.4.2.10. Nevadirü Mualla, Nevadirü Hişam, Nevadirü İbn Semaa

Hanefî mezhebinin üçüncü tabakasına mensup fakihler tarafından, Ebu Hanife ve talebelerine ait olup İmam Muhammed'in telif ettiği başlıca metinlerde yer almamış görüşleri bir araya getirmek amacıyla kaleme alınan eserlerdir. "Nevâdir" başlığını taşıyan bu eserler, Nevâdirü Mualla, Nevadirü Hişam ve Nevâdirü İbn Semaa gibi söz konusu görüşleri bir araya getiren kişilere izâfe edilmektedir¹³⁸.

1.4.3. El-Kafi

Hâkim Şehid el-Mervezi'nin yazmış olduğu eserlerden günümüze kadar ulaşabilen, yazma nüshaları bulunan ancak henüz bir edisyon kritiği yapılarak yayınlanmayan tek eseridir¹³⁹. Kütüphanelerde yazma nüshalar şeklinde bulunan eserin ismi kütüphane fişlerinde el-Kâfi fi Furui'l-Hanefiyye ve el-Muhtasar olarak belirtilmekle birlikte kaynaklarda genellikle el-Kâfi ve el-Muhtasaru'l-Kâfi olarak zikredilmektedir¹⁴⁰.

Hâkim Şehid el-Mervezi'nin, kitabına mensubu olduğu mezhebin, furü-ı fıkıh alanıyla ilgili çoğu meseleyi başka esere gerek bırakmayacak şekilde içerdiği fikrine

¹³⁶ İbn Kutluboğa, 317, M Yaşar Kandemir, "Emali", mad., DİA, İstanbul, 1995, 11: 71.

¹³⁷ Kaya, "Nadiru'r-Rivaye", 32: 279.

¹³⁸ Kaya, "Nadiru'r-Rivaye", 32: 279.

¹³⁹ Leknevi, 305, Gözübenli, Beşir, "Hakim eş-Şehid", mad., DİA, İstanbul, 1997, 15: 196, Keskiöglü, 99, Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, 49, Serahsi, *Mebcut*, I: 4, Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 39.

¹⁴⁰ İbn Abidin, I: 21, Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, 49.

binaen, Türkçe anlamı “yetmek, yeterli olmak” anlamlarına gelen, el-Kâfi ismini verdiği düşünebilir.

el-Kafi hakkında bilgi veren kaynaklara baktığımızda genel olarak İmam Muhammed’in Zâhiru’r-rivâye olarak adlandırılan el-Asl, Ziyadat, Câmiû'l-Kebir, Câmiû’s-Sağir, Siyeru’l-Kebir ve Siyeru’s-Sağir kitaplarını birleştirip tekrarları çıkararak, konuları fıkıh bablarına göre tanzim ettiği söylenmektedir. Hâkim Şehid el-Mervezi’nin el-Kâfi’de yaptığı şey, büyük oranda İmam Muhammed’in kitaplarında geçen meseleleri cem etmekten ibarettir. Her ne kadar Hâkim eş-Şehîd el-Mervezi, el-Kâfi’nin mukaddimesinde, eserini İmam Muhammed’e ait el-Mebsût ile el-Câmiu’s-Sağir ve el-Câmiu’l-Kebir adlı eserlerden tekrarları atmak ve kısaltmak suretiyle telif ettiğini açıkça söylese de el-Kâfi incelendiğinde İmam Muhammed’in diğer eserlerinden de yararlanmışır. el-Kâfi’nin şerhi olan el-Mebsût adlı eserinde Serahsî, el-Kâfi’nin İmam Muhammed’in kitaplarının tekrarları atılmış bir muhtasarı olduğunu ifade etmektedir¹⁴¹.

el-Kafi’nin Türkiye’deki kütüphanelerde bulunan yazma nüsha kayıt bilgileri şunlardır:

1. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde yer alan nüshalar;

<u>Koleksiyon İsmi:</u>	<u>Demirbaş no:</u>	<u>Varak:</u>
Ayasofya	1362	429
Ayasofya	1363	432
Hamidiye	545	471
Süleymaniye	580	667
Şehid Ali Paşa	912	596
Damat İbrahim	646	632
Hacı Beşir Ağa	288	460
Molla Çelebi	684	50
Carullah Efendi	830	467

¹⁴¹ Serahsi, *Mebsut*, I: 4.

2. İstanbul Millet Yazma Eserler Kütüphanesinde yer alan nüshalar;

<u>Koleksiyon İsmi:</u>	<u>Demirbaş no:</u>	<u>Varak:</u>
Feyzullah Efendi	922	392
Feyzullah Efendi	923	601
Feyzullah Efendi	993	225

3. Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesinde yer alan nüshalar;

<u>Koleksiyon İsmi:</u>	<u>Demirbaş no:</u>	<u>Varak:</u>
Üçüncü Ahmed	719	234

3. Atıf Efendi Yazma Eser Koleksiyonunda yer alan nüshalar;

<u>Koleksiyon İsmi:</u>	<u>Demirbaş no:</u>	<u>Varak:</u>
Atıf	1005	998
Atıf	1006	349
Atıf	1007	338

Bazı kaynaklarda el-Kafi'nin yazma nüshalarından birinin de Kayseri'de bulunan Raşit Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunduğu yer almaktadır. Tarafımızca yapılan araştırmada belirtilen koleksiyon ve demirbaş numaralı eser Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'si değil, Serahsi'nin Mabsut'udur. Böylelikle kütüphane çalışanları tarafından yapılan hata ortaya çıkarılmış, gerekli düzeltmelerin yapılması için girişimde bulunulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

HALVANI VE SERAHSİ’NİN el-MEBSUT’LARININ NİKAH BÖLÜMLERİNİN MUKAYESESİ

Araştırmamızın bu kısmında Halvani ve Serahsi’nin el-Mebcut adlı eserlerinin nikah bölümlerini karşılaştıracacağız. Söz konusu müelliflerin kitaplarında nikah bölümleri okuduğumuzda aşağı yukarı İmam Muhammed’in Kitabü’l-Asl’ı ile Hakim Şehid el-Mervezi’nin el-Kaff’si ile aynı sistematiği kullandıklarını görüyoruz. İki müellifin de aynı sistematiği kullandıklarını söylememiz mümkündür. Bu sebeple biz de hocaların sistemine uygun olarak, kullanmış oldukları bir başlığın altında, eğer farklı görüşleri yoksa başlığın içeriğini özetleyerek hocaların eserlerinden kaynak vermekle yetineceğiz. Eğer farklı görüşleri varsa önce Halvani’nin sonra da Serahsi’nin görüşlerini aktarıp, farklılıkları göstermeye ve ulaşabilmiş isek gerekçelerini belirtmeye çalışılacaktır.

Bu çalışma da Halvani’nin el-Mebcut adlı eserinin iki adet el yazma nüshasından istifade ettik. Bunlardan biri Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonu 1281 demirbaş nolu nüsha olup, çalışmamızda bu nüshayı “A.” olarak gösterdik. Diğer de Milli Kütüphane Nevşehirli Damat İbrahim Paşa koleksiyonu 29 demirbaş nolu nüsha olup, onu da çalışmamızda “MK.” rumuzuyla gösterdik.

2.1. Nikah

Sözlükte “birleştirme, bir araya getirme, evlenme, evlilik, cinsel ilişki¹⁴²” anlamlarına gelmektedir. Eşler cinsel ilişki esnasında bir araya gelir ve her biri diğerine sarılır, o kadar ki adeta tek bir kişi olurlar. Bazen nikah kelimesi, sonucu cinsel ilişkiye varan nikah akdi manasında mecaz olarak da kullanılır. Ancak nikah kelimesi, cinsel ilişki anlamında hakikattir. Bu yüzden dini terim olarak mutlak nikah sözü zikredildiğinde kastedilen genellikle cinsel ilişki anlamıdır¹⁴³.

Nikah kelimesi fıkıh terminolojisinde şer’an aranan şartlar çerçevesinde aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkek ile bir kadının hayatlarını geçici olmaksızın

¹⁴² İbn Manzur, Ebi’l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü’l-Arab*, Beyrut, 1990, 3:625.

¹⁴³ Mevsılı, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, *el-İhtiyar li-Ta’lilü’l-Muhtar*, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 3:81.

birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisini ifade eder¹⁴⁴.

Halvani eserinde Kitabü'n-Nikah kısmına nikahın bütün Hanefi fakihleri tarafından sünnet olarak kabul edildiğini beyan ederek başlar. Ardından da Peygamber Efendimizden nakledilen “النكاح سنتي فمن رغب عن سنتي فليس مني” “*Nikah benim sünnetimdir. Sünnetime sırt çeviren benden değildir*”¹⁴⁵, “تناكحوا تكثروا فإني أباهي بكم الأمم يوم القيامة” “*Evleniniz, çoğalınız, ben kıyamet günü diğer ümmetlere karşı sizinle iftihar ederim*”¹⁴⁶ gibi hadisler zikrederek evlenme konusunda emir sigası kullanılmış olsa bile çoğalma talebinden dolayı buradaki emir farz olarak değil, nedb yani sünnet ifade ettiği sonucunu çıkartmaktadır¹⁴⁷.

Serahsi ise, nikah bölümüne nikah kelimesinin hangi anlamlara geldiğinin tahlilini yaparak konuya girmektedir. Serahsi, nikahın lügattaki anlamının cinsel ilişkide bulunmak, hukuki anlamının bir şeyi diğerine katmak, mecazi anlamının ise akit demek olduğunu söylemektedir¹⁴⁸. Ardından İmam Şafii'nin nikahın sadece akit demek olduğu hakkındaki görüşüne itiraz ederek bunun böyle olmadığını delilleriyle ortaya koymaktadır¹⁴⁹.

Halvani, nikahın sünnet olduğunu ve konuyla ilgili hadisleri zikrettikten sonra “bazı hocalarımız şöyle der” diyerek kişinin kadınlara arzusu var ve kendi nefesine de güvenmiyorsa evlenmesinin farz olduğunu; kadınlara eğilimi olsa da olmasa da kendisine de güveni var ise evlenmesinin eftal olduğunu aktarır. Kadınlara arzu duyup kendisine de güvenmeyen kimsenin evlenmesinin farz olduğunu şöyle izah eder: Çünkü zinayı terk etmek, ondan uzak durmak farzdır/zorunludur. Zinadan kurtulmanın yolu olan nikah ise bu durumda farz olmaktadır. Kişinin kadınlara arzusu olmakla birlikte kendisine güvenmesi durumunda evlenmenin eftal olduğu konusunu ise yukarıda zikredilen hadislerle izah eder. Kadın arzusu olmayan ve kendisine güvenen kimsenin rabbine ibadete kendisini vermesini daha doğru olduğunu söyleyen İmam Şafii'nin görüşünü de

¹⁴⁴ Fahrettin Atar, “Nikah” mad., DİA, İstanbul, 2007, 33: 112.

¹⁴⁵ Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, Darü İbn Kesir, Beyrut, 2002, 1. Baskı, Kitabü'n-nikah 5063.

¹⁴⁶ Abdürrezzak, *Musannef*, 6: 173.

¹⁴⁷ Halvani, Ebu Muhammed Abdülaziz b. Ahmed b. Nasr b. Salih Şemsü'l-eimme, *el-Mebsut*, Ankara Millet Kütüphanesi, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, nr. 29, 146a; A. 119.

¹⁴⁸ Serahsi, *Mebsut*, IV: 192.

¹⁴⁹ Serahsi, *Mebsut*, IV: 192.

aktarır. Halvani bir kimsenin kadına arzu duymasa bile evlenmesinin eftal olduğunu Şafii'nin görüşünün doğru olmadığını söyler. Çünkü kafirlerin evlenerek çoğalması karşısında müslümanların namaz gibi ibadetlere yönelerek evlenmeyi terk etmelerinden dolayı Müslüman nüfusunun azalması riski bulunduğuna işaret eder¹⁵⁰.

Halvani'nin yukarıdaki açıklamalarına benzer ifadeleri Serahsi'nin el-Mebhut'unda da görmekteyiz. O nikah kelimesinin tanımlarını ve İmam Şafii'nin görüşüne itiraz ettikten sonra nikah akdinin hükmü ve yararları hakkında açıklamalar yapmıştır¹⁵¹.

Yukarıdaki izahlardan sonra Halvani, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ından nakillerle nikah bahsinin konularını işlemeye başlar.

İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ından: “ لا تنكح المرأة على عمتها ولا على خالتها ولا على بنت أخيها ولا على بنت اختها ولا تسال المرأة طلاق اختها لتكتفى ما في صحبتها فان الله تعالى هو رازقها ”¹⁵² hadisini naklederek hadisin iki farklı okunuşu olduğunu, bu okunuşlardan birincisine göre “لا تنكح” kelimesinin nehyi hazır olduğunu dolayısıyla “لا تنكح” okunması gerektiğini, diğer rivayete göre de “لا تنكح” şeklinde haberi olduğunu her ikisinin de nehye yol açtığı sonucunu çıkarmaktadır. Burada Halvani'nin dil kuralını kullanarak hadise mana verdiği görülmektedir¹⁵³.

Halvani, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında nikah bahsinin başında hadis, sahabe ve tabiun kavillerini zikredip onların her birinden ayrı ayrı sonuç çıkarırken, sonuçta bazı genel tespitler de yapmaktadır. Bu tespitlerden biri örneğin buluğa ermiş bakire kızın rızası olmadıkça evlendirilmesinin caiz olmayacağıdır. Halvani, Rasullahtan nakledilen: “البكر تستامر في نفسها و سكوتها رضاها” “*Bakire kıza danışılır, onun susması rızadır*”¹⁵⁴ haberine göre “İmam Şafii'nin aksine buluğa ermiş bakire kızın evlendirilmesi ancak rızasıyla caiz olur veya rızası olmadıkça caiz değildir” der¹⁵⁵.

Halvani, el-Mebhut'unda evlenilmesi haram olan kadınları (muharremât) zikrederken, ayette zikredilen haram kadının kaç grup olacağını erkek açısından zikretmekte ve bunun haram kılınma delilini sonra bildirmektedir¹⁵⁶. Serahsi ise öncelikle

¹⁵⁰ Halvani, A.119a; MK. 146a.

¹⁵¹ Serahsi, *Mebhut*, IV: 193-194.

¹⁵² Buhari, Kitabü'n-nikah, 5105.

¹⁵³ Halvani, A.119a; MK. 146a.

¹⁵⁴ Buhari, Kitabü'l-ikrah, 6946.

¹⁵⁵ Halvani, A.119a; MK. 146a.

¹⁵⁶ Halvani, A.119b; MK. 146b.

ayeti zikredip oradan hükmü bildirmekte, hükümden doğrudan anlaşılan manayı verdikten sonra yoruma gitmektedir¹⁵⁷.

2.1.1. Dul Kadının Nikahı

Halvani ile Serahsi arasındaki farklardan biri de dul kadının evlenmesi konusunda görüyoruz. Her iki müellif de İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'da naklettiği¹⁵⁸ dul kızını zorla evlendiren babanın uygulamasını Rasulullahın feshederek kızı istediği kimseyle evlendirmesi haberini “اذهبي فلا نكاح لك انكحي من شئت”¹⁵⁹ hüccet olarak kullanıyorlar. Halvani bu haberden buluşa ermiş bir kızın rızası olmadıkça evlendirilemeyeceği ve veli izinsiz nikahın caiz olduğu sonuçlarını çıkarırken¹⁶⁰, Serahsi bu haberden babanın evlendirdiği dul kızın nikahının onun rızası olmadıkça yürürlük kazanmayacağı sonucunu çıkarmaktadır¹⁶¹.

2.1.2. Velisiz Nikah

Veli izinsiz nikah konusunda hem Halvani hem de Serahsi, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında geçen¹⁶² Hz. Ali'ye ait bir sahabe kavlini alarak Hz. Ali'nin kızını evlendiren bir annenin uygulamasını onaylamasını aktararak ondan bir takım hukuki sonuçlar çıkarmaktadırlar.

Bu haberden Halvani veli izinsiz nikahın caiz olduğu görüşünün çıkacağını tespit etmektedir. Çünkü anne diğer veliler mevcutken asla kıza velilik yapamaz bu halde Hz. Ali'nin bu nikaha cevaz vermesi Halvani'ye göre veli izinsiz nikahın caiz olması sonucunu doğurur¹⁶³.

Serahsi ise aynı sahabe kavlinden şu tespitlerde bulunmaktadır. Bu haberde bir kadının kendi iradesi ile evlendiği zaman ya da velisi olmayan birine kendisini

¹⁵⁷ Serahsi, *Mebcut*, IV: 195.

¹⁵⁸ Şeybani, İmam Muhammed b. Hasan, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın, *Bi Vezirati'l-Evkafi ve Şuuni'l-İslamiyye*, Katar, 1. Baskı, 2012, X: 196,

¹⁵⁹ Buhari, *Kitabü'n-nikah*, 5138.

¹⁶⁰ Halvani, A. 124a; MK. 152b.

¹⁶¹ Serahsi, *Mebcut*, V: 9.

¹⁶² Şeybani, *el-Asl*, X: 196.

¹⁶³ Halvani, A. 124a; MK. 152b.

evlendirmesini emrettiği zaman o kimse de bunu yerine getirdiğinde bu nikahın caiz olmasına delil çıkmaktadır¹⁶⁴.

Veli izinsiz nikah konusunda tartışılan bir diğer bahis de bir kadının kendi kendisini evlendirme meselesidir.

Bu konuda Halvani ve Serahsi, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında yer alan¹⁶⁵ bir kadın bakire veya dul olsun kendisini iki şahit huzurunda bir erkekle evlendirdiği zaman bu erkek kendisine denk olsun olmasın nikahı geçerli olduğu görüşünü aktarırlar¹⁶⁶.

Halvani bu görüşün neticesinde kızın evlendiği erkeğin denk olmaması halinde Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un bir görüşüne göre velilerin nikahı feshettme yetkileri olduğunu söyler. İmam Muhammed'e göre ise kadı ve veli onaylayıncaya kadar bu nikahın mevkuf olduğu görüşü yer almaktadır¹⁶⁷.

Serahsi, bir kızın veli izni olmaksızın kendi nikahına akdetmesi halinde eğer evlendiği kişi denk ise bu nikahın geçerli olduğunu, dengi değil ise velisinin nikahı feshettirmeye yetkisi olduğunu söyleyen Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a ek olarak İmam Muhammed'e göre kendi nikahını veli izinsiz akdeden kızın nikahının kadı ya da veli onayına kadar mevkuf olduğunu nakleder¹⁶⁸.

İmam Muhammed'in bu görüşünü hem Halvani hem de Serahsi nakletmelerine rağmen İmam Muhammed'e ait bu görüşü ne Kitabü'l-Asl'da ne Camiü'l-Kebir'de ne de Camiü's-Sağir'de göremedik. Buna karşılık bu ifade Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sinde 46. varakın b yüzünde geçmektedir. Buna göre her iki alimin de el-Kafi'den bu görüşü naklettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır¹⁶⁹.

Veli izinsiz nikah ve bir kadının kendi nikahını akdetmesi hususunda Halvani, İmam Şafii'nin görüşünü ve İmam Şafii'nin görüşünü temellendirirken dayandığı iki ayeti ve bir hadisi nakleder. Daha sonra da onlara teker teker cevap verir. Tabi burada ayetler hususunda verdiği cevaplar ayetlerin umum ifade ettiği, haber ve diğer ayetlerle tahsise

¹⁶⁴ Serahsi, *Mebcut*, V: 9.

¹⁶⁵ Şeybani, *el-Asl*, X: 198.

¹⁶⁶ Halvani, A. 124a; MK. 152b, Serahsi, *Mebcut*, V: 10.

¹⁶⁷ Halvani, A. 124a; MK. 152b.

¹⁶⁸ Serahsi, *Mebcut*, V: 10.

¹⁶⁹ Halvani, A. 124a; MK. 152b, Serahsi, *Mebcut*, V: 10.

uğradığıdır. Ama bilhassa İmam Şafii'nin naklettiği hadise getirdiği yorum Hanefilerin ahad haberle ameldeki temel kriterleri olan bir usul kuralını ifade etmektedir. Şöyle ki İmam Şafii'nin veli izinsiz nikah olmadığına dair naklettiği habere göre Peygamber Efendimiz: “*فناكحما باطل*” *“Hangi kadın veli izni olmaksızın nikahını akdederse o nikah batıldır batıldır batıldır”*¹⁷⁰. buyurmuştur ve bu haber Hz. Aişe'den naklolunmaktadır. Halvani bu haberi Hz. Aişe'den Zühri'nin naklettiğini söyledikten sonra hem Zühri'nin hem de Hz. Aişe'nin veli izinsiz nikahın caiz olduğu kanaatinde olduklarını aktarır. Bu durumda raviden aktarılan haber ile ravinin o konuda verdiği fetva arasında taarruz meydana gelmiştir. İşte bu noktada Halvani, Hanefilerin ahad haberle ameldeki temel kriterlerinden biri olan rivayetine aykırı fetva veren ravinin rivayeti test olunarak fetvası ile amel olunur kuralını zikreder. Çünkü Hanefilere göre bir ravi, rivayetine aykırı olarak fetva veriyorsa muhtemelen o haberin mensuh olduğunu ya da başka bir şekilde yorumlanıyor olduğunu biliyor olması gerekir¹⁷¹.

Halvani, İmam Şafii'nin veli izinsiz nikah olmaz görüşünü temellendirirken yararlandığı “*كل نكاح لم يحضره اربعة فهو سفاح خاطب وولي وشاهدا عدل*” *“Dört kişi olmaksızın kıyılan nikah batıldır. Bunlar nişanlı, veli ve iki adil şahittir”*¹⁷². hadisine cevap verirken bu hadisin Yahya b. Main tarafından eleştirildiğini söylüyor. Ayrıca buradaki hadiste yer alan nikah yoktur ifadesinin fazileti tam olmaz şeklinde yorumlanabileceğini zikrederek “*لا صلاة الجار المسجد*” *“Evi mescide komşu olanın namazı olmaz”*¹⁷³ hadisini örnek göstermekte, dolayısıyla burada nikah olmaz ifadesinin nikahın fazileti olmaz şeklinde yorumlanabileceğini söylemektedir¹⁷⁴.

2.1.3. Nikah Akdinde Vekalet

İslam Hukuku tarafların bizzat sözleşme yapabilecekleri her hususta temsil (vekalet) yoluyla akit kurabileceklerini kabul etmiştir. Ancak evlilik akdinin vekalet ile kurulup kurulamayacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ebu Hanife evlilik

¹⁷⁰ Tirmizi, Ebi İsa Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizi*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Darü'l-Ğaraibü'l-İslamiyye, Beyrut, 1996, 1. Baskı, Nikah, 1102.

¹⁷¹ Halvani, A. 124a; MK. 152b.

¹⁷² Abdürrezzak, Ebi Bekir Abdürrezzak b. Hemmam es-San'ani, *Musannef*, thk Habibi Rahman el-Ağzami, Meclisü'l-İlmiyye, ts., VI: 197.

¹⁷³ Halvani, A. 124a; MK. 152b.

¹⁷⁴ Halvani, A. 124b; MK. 153a.

vekaletinin kadın ve erkek hakkında sahih olduğunu kabul etmiştir. Çünkü ona göre akıllı olarak bulûğa ermiş kadın kendisi hakkında evlilik akdi kurabilir. Bunun gibi vekil olarak da evlilik akdini kurabilir. Cumhura göre ise evlilik ehliyetine sahip erkek (koca) ile kadının velisi vekil tayin edebilir. Kadının ise böyle bir hakkı yoktur¹⁷⁵.

Nikah vekaleti konusunda kıyas olarak alışveriş vekaletini İmam Muhammed Kitabü'l-Asl'da kullanmıştır¹⁷⁶. Biz bunu Halvani ve Serahsi tarafından da kullanıldığını görüyoruz. Ancak Halvani, sadece kıyas yapabilmek için örnek kabilinden alışveriş temas ederken¹⁷⁷, Serahsi adeta nikah vekaletini unutup alışveriş vekaleti tartışmasına girmiş gibi konuyu izah etmiştir¹⁷⁸.

Nikahta vekalet başlığının altında yer alan konulardan biri de elçi yoluyla nikah meselesidir. Gerek Halvani gerek Serahsi bu husustaki görüşlerini Kitabü'l-Asl'da¹⁷⁹ ve Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sinde¹⁸⁰ yer alan bilgiler üzerine temellendirmektedirler ve aşağı yukarı onlar da yer alan bilgileri herhangi bir yorum yapmadan aynen aktardıktan sonra Halvani doğrudan sonuçlar çıkartmakta¹⁸¹ Serahsi ise sonuçları tespit ettiği gibi sonuçların gerekçelerini ve delillerini de aktararak konuyu uzatmaktadır¹⁸². Elçi yoluyla nikah meselesinde elçi kadına gelip kendisini gönderen kişinin nikahına talip olduğunu şahitler huzurunda ikrar ettikten ve mehri ödeme yükümlülüğünün kendisine ait olduğunu söyledikten sonra kadın buna olumlu cevap verirse bu nikahın geçerli olduğunu bu zikrettiğimiz dört müellifte kabul etmektedir.

Ancak elçi, efendisinin kendisine bunu emrettiğini söyleyip nikahı kıyıp kadının mehrini ödeme yükümlülüğünü üstlendikten sonra kendisini gönderen şahsın bunu inkar etmesi ve olaya şahit bulunmaması durumunda bu dört müellif, elçinin kadının mehrinin yarısını ödemesi gerektiğini söylerler¹⁸³.

¹⁷⁵Birsin, Mehmet, *İslam Aile Hukuku*, Doğu Mat Grup Matbaacılık, Malatya, 2018, 47.

¹⁷⁶ Şeybani, *el-Asl*, X: 200-201.

¹⁷⁷ Halvani, A. 124b; MK. 153a.

¹⁷⁸ Serahsi, *Mebcut*, V: 15-16.

¹⁷⁹ Şeybani, *el-Asl*, X: 201.

¹⁸⁰ Mervezi, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hakim eş-Şehid, *el-Kafi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye nr.580, I: 46b.

¹⁸¹ Halvani, A. 124b; MK. 153a.

¹⁸² Serahsi, *Mebcut*, V: 21.

¹⁸³ Şeybani, *el-Asl*, X: 201-202, Mervezi, I: 46a, Halvani, A. 125a; MK. 153b, Serahsi, *Mebcut*, V: 21.

Elçi kadına gelip kendisini gönderenin emri olmadığını fakat kendisini evlendirdiğini ve mehrini ödediğini, ödemek istediğini, ödeme yükümlülüğünü üstlendiğini söyler ve kendisini gönderdiği söylenen şahıs da bunu kabul etmezse bu durumda nikah olmayacağı gibi elçinin de mehrin yarısını ödeme yükümlülüğü olmaz. Çünkü bu durumda elçi fuzuli hükmündedir ama elçi kendisini gönderen bir kimse olmasa bile kadını evlendirdikten sonra adına muamele yaptığı şahıs elçinin bu evlendirmesini kabul eder ve mehri de onaylarsa bu durumda bu gene fuzulinin akti olmakla beraber tıpkı kendisine vekalet verilerek bu iş yapılması istenen elçi konumunu elde eder. Çünkü sonradan verilen icazet önceden verilmiş vekalet hükmündedir¹⁸⁴.

Vekaleten nikah akdinin bir alt başlığı olarak Halvani tek taraflı icabın ortaya konulması durumunu tartışır¹⁸⁵. Bu tartışmanın Kitabü'l-Asl'da¹⁸⁶ ve Serahsi'nin el-Mebhut'unda¹⁸⁷ olmadığını görmekteyiz.

Temel bir tartışma olmasa bile bir tür fuzuli akdinin onayına benzeyen meselenin tartışmasında Halvani üç durumun icazete bağlı olmasının tartışmalı olduğunu, üç durumun ise icazete bağlı olduğunda icma olduğunu söylemektedir. Üzerinde icma olan durum fuzulinin akdinin üç şeklidir. Bir kadını bir erkekle evlendirmesi, bir erkeği bir kadınla evlendirmesi ve her iki taraf ortada yokken her iki tarafı evlendirdiğini ilan etmesi durumudur. Halvani'ye göre bütün bu üç durum için tarafların onayına bağlı olarak nikahın gerçekleştiği üzerinde icma edilmiştir¹⁸⁸.

Üzerinde ihtilaf edilen durumlara gelince kadının bir erkekle evlendiğini ilan etmesi fakat erkeğin gaib olması, erkeğin bir kadınla evlendiğini ilan etmesi fakat kadının gaib olması, fuzulinin bir kadın ve erkeği evlendirdiğini ilan etmesi fakat her iki tarafında gaib olması ve tarafların her üç durumda da haberleri olduğunda onay vermeleri durumunda nikahın geçerli olup olmadığı hususunda Halvani, Hanefi alimlerinin ihtilaf ettiğini zikreder. Bu üç durumda Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre nikah caiz değildir. Ebu Yusuf'a göre ise nikah geçerlidir¹⁸⁹.

¹⁸⁴ Şeybani, *el-Asl*, X: 202, Mervezi, I: 46a, Halvani, A. 125a; MK. 153b, Serahsi, *Mebhut*, V: 21.

¹⁸⁵ Halvani, A. 125a; MK. 153b.

¹⁸⁶ Şeybani, *el-Asl*, X: 202.

¹⁸⁷ Serahsi, *Mebhut*, V: 22.

¹⁸⁸ Halvani, A. 125a; MK. 154a.

¹⁸⁹ Halvani, A. 125a-125b; MK. 154a.

Halvani ve Serahsi, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ının babü'l-vekaleti fi'n-nikah kısmında yer almayan bir tartışmaya girmektedirler. O da bir adamın başkası tarafından yabancı bir kadınla karındır denilerek zifafa sokulması durumudur. Bu takdirde zifafa girdiği kadının kendi karısı olmadığı anlaşıldığı zaman kocanın ya da adamın mehir ödemesi ve kadının da iddet beklemesi gerekir. Ayrıca her iki fakihte bu ilişkiden kadın hamile kalmışsa çocuğun nesebi de babasına nispet edilir demektir¹⁹⁰.

2.1.4. Nikah Akdinde Kefaet

Sözlükte “eşitlik, denklik, benzerlik ve yeterlilik¹⁹¹” anlamlarına gelen kefaet, nikah akdinde evlenecek eşler arasında dindarlık, soy, meslek ve zenginlik gibi konularda kocanın kadına denk olmasını ifade eder¹⁹².

Halvani, bazı konuları temellendirirken İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ından farklı olarak konuya hadisleri ve sahabe kavillerini naklederek giriş yapmaktadır. Bunun örneği kefaet (denklik) bahsidir¹⁹³.

Denklik konusunda Halvani ve Serahsi'nin girişleri farklıdır. Halvani girişte hadisleri ve sahabe kavlini zikrederek konuyu temellendirmeye çalışmaktadır. Serahsi ise ayet, hadis, sahabe kavli zikretmeksizin konuyu temellendirmeye çalışmaktadır¹⁹⁴. Daha sonra her iki müellif de İmam Muhammed'in Kureyşliler birbirine denktir, Araplar birbirine denktir, Acemler birbirine denktir görüşünü zikrederek hükümlere gelmektedirler. Bir kız dengi olmayan biriyle evlenmişse velilerin o nikahı feshetme ve aralarını tefrik etme hakkı olduğunu her iki müellif de belirtmektedir¹⁹⁵. Yine her iki müellif de bilinen hükümleri tekrar ederek bunları zikretmektedirler.

Kefaet zamanın şartları gereği aranılan bir unsurdur. Diğer mezheplerin buna riayet etmediğini görmekteyiz. Bunun sebebi ise kadının ancak veli izni ile evlenebilmesi görüşünden kaynaklanmaktadır. Hanefilere göre veli, kızını dengi olmayan biriyle evlendirirse artık tefrik talebi hakkı düşer. Hanefilerin kefaete önem vermelerinin sebebi aslında cins, nesep, soy farklılıklarına itibar ettiklerinden dolayı değil, kızın dengi

¹⁹⁰ Halvani, A. 125b; MK. 154b, Serahsi, *Mabsut*, V: 22.

¹⁹¹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 12:111-112.

¹⁹² Hamza Aktan, “Kefaet”, mad., DİA, Ankara, 2002, 25:166.

¹⁹³ Halvani, A. 125b; MK. 154b.

¹⁹⁴ Serahsi, *Mabsut*, V: 23.

¹⁹⁵ Halvani, A. 125b; MK. 154b, Serahsi, *Mabsut*, V: 26.

olmayan biriyle evlenerek mağdur olmasını engelleyebilecek noktada son bir kez velilere imkan tanıma fırsatıdır.

2.1.5. Şahitsiz Nikah

Şahitsiz nikah konusunda her iki müellif de İmam Muhammed'in zikrettiği “ لا نكاح الا بشهود ”¹⁹⁶ “Şahitsiz nikah olmaz”¹⁹⁶. hadisini zikrederek konuya başlamaktadırlar¹⁹⁷. Her ikisi de bu hadisle amel etmeyenleri zikrederek bunların başında gelen İmam Malik'in bu hadisle amel etmeme gerekçesini Halvani belirterek, ardından da ayet ve hadislerle cevap vererek İmam Malik'in haklı olmadığını ispatlamaya çalışmaktadır¹⁹⁸. Buna karşın Serahsi bu hadisle amel etmeyenleri zikredip, kendilerinin bu hadisle niye amel ettiklerini ve nikahta iki şahit bulundurmanın niçin gerekli olduğu konusundaki delilleri zikretmektedir¹⁹⁹.

Serahsi bu hadisle amel etmeyen nikahta şahitliği şart koşmayanların durumunu izah ettikten sonra nikahta iki şahidin niçin gerekli olduğunu delilleriyle ispatlamaya girişir²⁰⁰.

Bunun akabinde Halvani, nikahta şahitlerin kimler olacağı meselesinin bir boyutunu oluşturan iki kadın ve bir erkeğin şahitliği konusunda İmam Şafii ile Hanefiler arasındaki ihtilafa işaret edererek İmam Şafii'nin nikahta bir erkek ve iki kadının şahitliği ile nikahın geçerli olmayacağı görüşünü aktarır. Onun bu görüşünün yanlışlığını ispatlar²⁰¹.

Serahsi ise şahitlerde adalet meselesini öne çıkararak nikahta şahitlerin adil olması şartının gerekmediğini zikreder ve bu konuda adaleti şart görenler fasığın şهادetinin geçerli olmayacağını iddia eden İmam Şafii'nin görüşünün yanlışlığını ispatlamaya girişir²⁰².

Halvani, İmam Şafii ile olan kadının şahitliği meselesindeki tartışmaya daha sonra fasıkların şahitliği ile nikahın akdedip edilmeyeceği tartışmasını da ekler. Yani adil

¹⁹⁶ Tirmizi, Nikah, 1104.

¹⁹⁷ Şeybani, *el-Asl*, X: 209.

¹⁹⁸ Halvani, A. 126b; MK. 156a.

¹⁹⁹ Serahsi, *Mebcut*, V: 31.

²⁰⁰ Serahsi, *Mebcut*, V: 31.

²⁰¹ Halvani, A. 126b-127a; MK. 156a.

²⁰² Serahsi, *Mebcut*, V: 31-32.

olmayan ve adil olmadıkları kesin olarak belli olan insanların şahitliği ile nikah olur mu olmaz mı konusunda İmam Şafii ile Hanefilerin farklı görüşlerine temas eder²⁰³. Halvani ve Serahsi²⁰⁴, İmam Şafii'nin şahitlerde aramış olduğu adalet vasfının nikah konusunda gerekli olmadığı hususunda aynı fikirdedirler.

Bu tartışmaların ardından Halvani kafirin Müslümana şahitliği meselesini ve diğer şahitlikle ilgili bilinen meselelerin tartışmalarını yapmakta ve sonuç olarak nikahın icap ve kabulden ibaret olduğunu şahitliğin ancak iki taraftan biri için delil sağlamak amacıyla gerekli olduğunu söyler²⁰⁵.

Şahitsiz nikah konusunda birinci dereceden akrabaların özellikle de erkek kardeşlerin şahitliği ile nikahın sübut bulup bulmayacağı meselesi İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında tartışılmıştır²⁰⁶. Bu sebeple de hem Halvani'nin hem de Serahsi'nin bu meseleyi İmam Muhammed'den naklen aldıkları bilgilere dayandırarak tartıştıklarını görmekteyiz²⁰⁷.

Burada şunu söylememiz gerekir ki her iki alimin aktardıkları da basit örnekler dışında İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında söyledikleriyle birebir aynıdır.

2.1.6. Ehli Zimmetin Nikahı

Kitabü'n-Nikah'ın alt başlıklarından biri de zimmilerin nikahıdır. Bu başlık İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında nikah bahsinin bir babı olarak verilmiş ve hemen altında zimmiler grubuna Yahudiler, Hristiyanlar ve Mecusilerin dahil olduğu belirtilmiştir. Onlar arasında geçerli olan fakat İslam tarafından onaylanması mümkün olmayan evlenme şekilleri yine Kitabü'l-Asl'da zikredilmiş ve altında da İmam Muhammed'in "Zimmiler tarafından geçerli kabul edilen fakat İslam'a uygun olmayan bu nikah şekilleri, onlar arasında nikah kabul ediliyorsa biz de onlar arasında olmak kaydıyla bunu nikah kabul ederiz" ifadesi aktarılmıştır²⁰⁸.

İmam Muhammed'in yaklaşık 14, 15 satır süren bu ifadelerini tek bir cümlede veren Hakim Şehid el-Mervezi, el-Kafi'de "Zimmiler arasında geçerli olan İslam'ın uygun

²⁰³ Halvani, A. 126b; MK. 156a.

²⁰⁴ Serahsi, *Mebcut*, V: 31-32.

²⁰⁵ Halvani, A. 127b; MK. 156b.

²⁰⁶ Şeybani, *el-Asl*, X: 209-10.

²⁰⁷ Halvani, A. 127b; MK. 156b, Serahsi, *Mebcut*, V: 33-34.

²⁰⁸ Şeybani, *el-Asl*, X: 215.

görmediği evlenme şekillerinin batıllığını biz söylemeyiz ya da biz de onu kabul ederiz” ifadesiyle özetlemiştir²⁰⁹.

Halvani eserinde bu başlık altını, el-Kafi'de Hakim Şehid'in yazmış olduğu özet cümleyi koyarak izah etmeye girişmiştir²¹⁰.

Serahsi ise, konuya İslam'ın onay verdiği evlilik türünün ehli zimmet tarafından da kabul edilen evlilik türü olduğunu ifade ederek bunun akabinde de peygamberin getirdiğinin tüm insanlara uygun olan şey olduğunu ispatlamaya çalışarak girer. Ondan sonra ehli zimmet arasında geçerli kabul edilen İslam'ın onaylamadığı evlilik türlerini onlar arasında kalmak kaydıyla İslam idaresi tarafından kabul edileceğini ifade eder²¹¹.

Halvani ve Serahsi, İmam Muhammed'in²¹² ve Hakim Şehid el-Mervezi'nin²¹³ “İslam'ın onaylamadığı fakat zimmiler arasında geçerli olan evliliklere karışılmaz” neticesini doğuran yaklaşımlarının ardından zimmiler arasında yapılan veli izinsiz nikah, boşanmış kadının iddeti içerisinde başka bir erkekle evlenmesi veya mahremlerin birbiriyle evliliği gibi nikah türlerinin, eğer taraflar bunu Müslüman kadıya intikal ettirirler Müslüman kadı tarafından tefrik edileceğini söylemektedirler. Akabinde de iddet içerisindeki kadının başka bir koca ile evlenmesi meselesinde Ebu Hanife ve İmameyn arasındaki ihtilafa işaret etmektedirler. Ebu Hanife'ye göre iddet içerisinde başka bir koca ile evlenen kadının bu nikahına müdahale edilmezken İmameyn iddetin zimmiler içinde beklenmesi gereken bir süre olduğunu dolayısıyla bu süre dolmadan yapılan evliliklerin tefrik edileceği, yani aralarının ayrılması gerektiğini söylemektedirler²¹⁴.

Zimmilerin kendi aralarında nikahta mehir olarak Müslümanlar tarafından mütekavvim mal kabul edilmeyen şarap ve domuz gibi şeyler karşılığında nikahlanması halinde İmam Muhammed bu nikahın ve mehrin geçerli olduğunu ve kadının bu zikredilenleri doğrudan ya da bedellerini alabileceğini ve bunun dışında da bir mehir

²⁰⁹ Mervezi, I: 48a.

²¹⁰ Halvani, A. 128b; MK. 158a.

²¹¹ Serahsi, *Mebsut*, V: 38.

²¹² Şeybani, *el-Asl*, X: 215-216.

²¹³ Mervezi, I: 48b.

²¹⁴ Halvani, A. 128b; MK. 158b, Serahsi, *Mebsut*, V: 39-41.

hakkı olmadığını nakleder²¹⁵. Halvani ve Serahsi de İmam Muhammed'in verdiği bu bilgiyi aynen aktarırlar²¹⁶.

Zimmilerin nikahı ile ilgili her iki alimin temas ettiği bir diğer konu da üç talakla boşanmış kadının eski kocasıyla, bir başka koca ile evlenmeden önce tekrar evlenmesi meselesi olmuştur. Burada her iki alim de üç talakla boşanmış kadının eğer rızası var ise kendisini boşayan kocasıyla yeniden evliliğini devam ettirebileceğini ona müdahale edilemeyeceğini söylediklerini görmekteyiz²¹⁷.

Zimmilerin nikahı ile ilgili tartışmalı konulardan biri mehir olarak şarap ve domuzun zatlının belirlenerek yapılan nikah konusu idi. Bu konunun bir uzantısı, bu nikah için mehir olarak belirlenen şarap ve domuz ile nikah akdedildikten sonra taraflardan biri ya da her ikisi Müslüman olsa ne olacağı meselesi olmuştur. Kitabü'l-Asl'da İmam Muhammed'in söylediklerini²¹⁸ her iki imam da aynen tekrar etmekte, eğer şarap ve domuz aynıyla mehir olarak belirlenmiş ve taraflardan biri ya da her ikisi Müslüman olmuşsa duhul vaki olup koca karısını boşamış ise o zaman şarabın kıymetini, eğer duhulden önce boşama olmuşsa da şarabın kıymetinin yarısının verileceğini söylerler. Domuza gelince Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre istihsan kuralı gereği eğer duhul vaki olmuşsa kadına mehr-i misil verileceği, vaki olmamışsa müt'a verileceğini belirtirler. İmam Muhammed burada istihsanı değil kıyası kullanarak domuzda da duhul vaki olmuşsa bedelinin tamamının, vaki olmamışsa yarısının verileceğini söylemektedir²¹⁹. Her iki alim de İmam Muhammed'in bu görüşlerini aynen tekrarlamaktadırlar²²⁰.

2.1.7. Mürtedin Nikahı

Halvani erkek irtidad ettiği zaman, evli olduğu kadınların Müslüman olsun zimmiye olsun ondan tefrik edileceğini söylemektedir²²¹. O ikisinden biri irtidad etseydi bu ikisinin

²¹⁵ Şeybani, *el-Asl*, X: 216.

²¹⁶ Halvani, A. 128b; MK. 158b, Serahsi, *Mabsut*, V: 42.

²¹⁷ Halvani, A. 128b; MK. 158b, Serahsi, *Mabsut*, V: 41.

²¹⁸ Şeybani, *el-Asl*, X: 216-217.

²¹⁹ Şeybani, *el-Asl*, X: 217.

²²⁰ Halvani, A. 128b; MK. 158b, Serahsi, *Mabsut*, V: 45-46.

²²¹ Halvani, A. 129b; MK. 160a.

nikahının devam etmeyeceğini, nikahın dinle ilgili olduğu tespitini Halvani yapmıştır. Serahsi de bu tespiti tekrarlamıştır²²².

2.1.8. Harbilerin Nikahı

Ehli harbin nikahı konusunda Halvani de Serahsi de Kitabü'l-Asl'da İmam Muhammed'in zikrettiği Hz. Ali'ye sorulan ehli kitaptan darülharpte yaşayan kadınlarla evlenme konusunda onun bunu kerih görmesi haberini nakletmekte ve bundan her iki müellif de İmam Muhammed'in Müslümanın darülharpte yaşayan ehli kitaptan bir kadınla evlenmesinin caiz olmakla birlikte mekruh olduğu²²³ sonucunu çıkarıyorlar. Daha sonra Halvani, Peygamber Efendimizden; “Kim bir beldeye yerleşirse o kimse oralı olur” hadisi zikrediyor peşinden de Allah-u Teâla'nın “الم تكن ارض الله واسعة فتهاجروا فيها” **“Allah'ın arzı geniş değil miydi oraya hicret etseydiniz”** ²²⁴ ayetini zikrederek darülharpte yaşamının mekruh olduğunu temellendirir. Halvani, aynı zamanda Peygamber Efendimizden onun Mekke'den Medine'ye hicret etmesini darülharpte yaşamaktansa hicret etmenin daha eftal olduğunun yani bu ayetin yorumu olduğu şeklinde bir akıl yürütmekte ve akabinde de bir kimse darülharpte evlendiği zaman orada neslinin devam edip etmeyeceğinden, kendi adetlerini çocuklarına öğretip öğretemeyeceğinden Müslümanların ahlakı ile çocuklarını yetiştirip yetiştiremeyeceğinden emin olamayacağına işaret ediyor²²⁵. Serahsi ise Hz. Ali'den nakledilen bu sahabe kavlini, yani Hz. Ali'nin darülharpte zimmi bir kadınla evlenilmesini kerih görmesini İmam Muhammed'den naklettikten ve bunun caiz olmakla birlikte mekruh olduğunu aktardıktan sonra Peygamber Efendimizden “انا بريء من كل مسلم مع مشرك” **“Ben müşriklerle beraber oturan her Müslümandan uzağım. Onlar birbirinin ateşlerini (yani evlerinde kullandıkları yiyecek ve pişirdiklerini) görmesinler”** ²²⁶ hadisini zikrediyor ve buradan da bir tariz olduğunu yani müşrik bir kimse ile komşuluk edilmesinin hoş karşılanmayan bir tutum olduğunu bu hadisten çıkarıyor. Ondan sonra da çocuk doğumu ve çocuğun köleliğiyle ilgili bir akıl yürütmeye bulunarak darülharpte yetişen Müslüman çocuğu bile olsa küffar ahlakıyla kafirlerin

²²² Serahsi, *Mebcut*, V: 49.

²²³ Şeybani, *el-Asl*, X: 222.

²²⁴ Nisa, 5/97.

²²⁵ Halvani, A. 130a; MK. 160a.

²²⁶ Tirmizi Siyer, 1604.

sahip olduğu ahlakla ahlaklanma riski olduğuna işaret ediyor ve bunun ise bir fitne sebebi olduğunu söylüyor²²⁷.

Serahsi bu görüşlerini zikrettikten sonra darülharpte bir Müslüman, zimmi bir kadınla evlenmişse bu fitne riskinden kurtulmanın yolunu darülharpten darüislama taşınmak olduğunu söylüyor ama eşini de darüislama taşımazsa yani erkek darüislama gelir kadında darülharpte kalırsa ikisinin arasının hem hükmen hem de hakikaten ayrılması gerektiğini söylüyor. Çünkü erkek darüislamın vatandaşı olmuştur ve kadın darülharbin vatandaşı olmuştur darüislam ve darülharp arasında daima bir çatışma ve savaş ortamı söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla da ayrılık gerekir demektedir²²⁸. Onlardan biri Müslüman olduğu zaman İmam Şafii ayrılığın gerekmediği kanaatinde olduğunu söylüyor²²⁹.

Halvani, ehli darülharbin nikahı konusunda bir Müslümanın zimmi bir kadınla darülharpte evlenmesi ve kadını darülharbe bırakarak darüislama dönmesi konularını İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ından²³⁰ aynen olduğu gibi alarak aktarır²³¹. Serahsi ise bu konuya bir giriş yaptıktan sonra Şafii ile Hanefiler arasındaki tartışmaya temas eder ve Hanefilerin bu konudaki görüşlerini temellendirmeye girişir. Uzun sayfalar boyunca Hanefilerin tefrik konusundaki görüşünün haklılığını ispatlamaya çalışır²³².

Halvani, darülharpte nikah konusunun bir başka boyutunu teşkil eden ehli kitaptan olan Müslümanın karısının kocasından önce darüislama hicret etmesinin nikahlarına zarar vermeyeceğini İmam Muhammed'den aktarır²³³. Ondan sonra da zimmi ile darülharp vatandaşı arasındaki farkı ortaya koymak üzere iki ayet zikreder. Bu ayetlerden birincisinde “*ولا تنكحوا المشركين حتى يؤمنوا*” “*İman edinceye kadar müşrik kadınlarla evlenmeyin*”²³⁴ denirken ikincisinde “*والمحصنات من الذين اوتوا الكتاب من قبلكم*” “*Sizden önce kitap verilenlerin hür namuslu kadınları size helal kıldı*”²³⁵ ayetlerini zikrederek ve her iki ayetin zahiri hükmü gereğince darülharpte evlenilen kitabi bir kadının

²²⁷ Serahsi, *Mebcut*, V: 50.

²²⁸ Serahsi, *Mebcut*, V: 50.

²²⁹ Serahsi, *Mebcut*, V: 50-51.

²³⁰ Şeybani, *el-Asl*, X: 223.

²³¹ Halvani, A. 130a; MK. 160b.

²³² Serahsi, *Mebcut*, V: 53.

²³³ Şeybani, *el-Asl*, X: 224, Halvani, A. 130a; MK. 160b.

²³⁴ Bakara, 2/221.

²³⁵ Maide, 5/5.

darüİslama hicretle zimmilik statüsü kazanacağını ve böylece de eşiyle nikahının devam edeceği sonucunu çıkarır²³⁶.

Halvani²³⁷ ve Serahsi²³⁸, Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sinden²³⁹ naklen Müslüman olan harbi bir erkeğin İslam'a göre geçerli olmayan nikahları ile ilgili konuları aktardıklarını görüyoruz. Burada her iki alimde Hakim Şehid el-Mervezi'nin kitabında yazanları aynen aktarmışlardır.

Halvani ve Serahsi'nin ehli darülharbin nikahı konusunda aşağı yukarı benzer görüşler naklettiklerini ve benzer açıklamalar getirdiklerini görmekteyiz. Ancak her ikisinin yaptığı açıklamalar ne Kitabü'l-Asl'daki İmam Muhammed'in beyanlarına ne de el-Kafi'de Hakim Şehid el-Mervezi'nin özetine benzememektedir. Şu halde Halvani'nin bilhassa İslam'a uygun olmayan evlilikler konusundaki açıklamalarını Serahsi'nin de aynen aktardığını söylemek yanlış olmayacaktır²⁴⁰.

Sonuç olarak Hakim Şehid el-Mervezi, İslam'a uygun olmayan bu nikah türlerinin tamamının İslam'a uygun bir biçime getirileceğini İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ının Kitabü'n-Nikah bölümünde İslam'a uygun nikah türleri ile ilgili hükümlere döndürüleceğini izah eder. Her iki müellif de bu izahları aynen aktarırlar²⁴¹.

Sadece Serahsi, bu bilgileri aktardıktan sonra İmam Muhammed ve İmam Şafii'nin, Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'tan farklı düşündükleri yerlere işaret ederek çeşitli hadislerle onların yaklaşımlarını izah etmeye çalışır²⁴². Ancak bu türden konuyu uzatan açıklamalar Halvani'nin el-Mebcut'un da yer almaz.

2.1.9. Hibe vb. Lafızlarla nikah akdi yapmak

Halvani ve Serahsi hibe lafızları ile nikahın hükmü konusunu Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sinde²⁴³ yazdığı ifadeleri aynen aktararak girerler²⁴⁴. Serahsi'nin Halvani'den farklı olarak hibe, sadaka ve temlik lafızlarıyla nikahın Hanefilere göre sahih

²³⁶ Halvani, A. 130a-130b; MK. 161a.

²³⁷ Halvani, A. 130a; MK. 161a.

²³⁸ Serahsi, *Mebcut*, V: 53-54.

²³⁹ Mervezi, I: 49a.

²⁴⁰ Serahsi, *Mebcut*, V: 58.

²⁴¹ Halvani, A. 130a; MK. 161a, Serahsi, *Mebcut*, V: 58.

²⁴² Serahsi, *Mebcut*, V: 59.

²⁴³ Mervezi, I: 49a.

²⁴⁴ Halvani, A. 131a; MK. 161b, Serahsi, *Mebcut*, V: 59.

olduğunu ifade ettiğini görmekteyiz²⁴⁵. Bu bilginin ardından Halvani ve Serahsi, İmam Şafii'ye göre nikah ve tezcik lafızlarının dışındaki lafızlarla nikahın akdolunamayacağı kanaatinde olduklarını zikrederler²⁴⁶. Halvani ve Serahsi, İmam Şafii'nin bu görüşünün delili olan ayetleri yazar ve bu ayetlerde kendisini Rasulullaha hibe eden kadınla ilgili hükmün Rasulullaha mahsus olduğu için hibe lafızları ile Rasulullahın dışındaki kimselerin nikahının geçerli olmayacağı kanaatinde olduğunu bildirir²⁴⁷.

Hibe lafızlarıyla nikah akdinin geçerliliği konusunun bir diğer alt başlığı da karz, borç verme, vasiyet ve ödünç verme lafızlarıyla nikah akdi meselesidir. Halvani bu konuların İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'da²⁴⁸ tartışıldığını belirttikten sonra ariyet, karz, borç verme ve vasiyet gibi lafızlarla da nikah akdinin geçersizliğini ispatlamaktadır²⁴⁹. Bu izahat Serahsi'nin Mabsut'unda yer almamaktadır. Serahsi vasiyet ve iare ile ilgili konuları Halvani'den aktarıırken karz lafızlarıyla nikah akdinin gerçekleşmeyeceği hususuna temas etmemiştir. Son kısım el-Kafi'de yer aldığı şekliyle aynen Halvani ve Serahsi tarafından tekrar edilmiştir²⁵⁰.

Halvani hibe, sadaka, alışveriş lafızları ile yapılan nikah akdinin geçerli olduğunu ancak helal kılma, ödünç verme, faydalandırma gibi lafızlarla yapılan ve rakabe mülkiyetini ifade etmekte kullanılması uygun olmayan lafızlarla yapılan nikahlarının ise geçersiz olduğunu söyler²⁵¹. Serahsi de aynen bu manayı ifade edebilecek cümleler zikreder. Fakat devamında bunun gerekçesini de beyan eder²⁵².

2.1.10. Evlilikte Mehirle İlgili Meseleler

Kitabü'n-Nikah'ın alt başlıklarından biri de mehirler babıdır. Halvani²⁵³ ve Serahsi²⁵⁴ bu baba İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'daki²⁵⁵ bu baba giriş cümlesini

²⁴⁵ Serahsi, *Mabsut*, V: 59.

²⁴⁶ Halvani, A. 131a; MK. 161b, Serahsi, *Mabsut*, V: 59.

²⁴⁷ Halvani, A. 131a; MK. 161b, Serahsi, *Mabsut*, V: 59.

²⁴⁸ Şeybani, *el-Asl*, X: 226

²⁴⁹ Halvani, A. 131a; MK. 161b.

²⁵⁰ Halvani, A. 131a; MK. 161b, Serahsi, *Mabsut*, V: 59.

²⁵¹ Halvani, A. 131a; MK. 161b, Serahsi, *Mabsut*, V: 59.

²⁵² Halvani, A. 131a; MK. 161b, Serahsi, *Mabsut*, V: 59.

²⁵³ Halvani, A. 131b; MK. 162a.

²⁵⁴ Serahsi, *Mabsut*, V: 59.

²⁵⁵ Şeybani, *el-Asl*, X: 227.

yazarak giriş yaparlar. Ancak Halvani İmam Muhammed'in bu cümlesinin ardından ki bu cümle herhangi bir mehir bahsedilmeksizin evlenilen kadın, kendi erkek tarafından kadın akrabaları yönünden mehri misli hak eder ifadesidir²⁵⁶. Bu cümleyi yazdıktan sonra Halvani Ahzab suresinin 49. ayetini okuyarak mehir konuşulmaksızın yapılan evliliğin geçerli olduğunu ispatlar. Ahzab suresinin 49. ayeti şöyledir: “يا ايها الذين امنوا اذا نكحتم المؤمنات ثم طلقتموهن من قبل ان تمسوهن فما لكم عليهن من عدة تعتدونها فمتوهن وسرحوهن سراحا جميلا” **“Ey iman edenler mümin kadınlarla mehir konuşmaksızın onları boşarsanız onlarla ilişkiye girmeden önce onları mut'alandırın”** demiştir. Hal böyle olunca mehir konuşulmaksızın evlenilen kadınların şer'an bu evliliğin geçerli olduğu anlaşmış olmaktadır²⁵⁷. Halvani bunu yaparken Serahsi, İmam Şafii'nin eğer zifaf vaki olmamış ise kadının mehri hak etmeyeceği çünkü mehri ancak ya rıza yoluyla ya da kaza yoluyla, yani hakim kararıyla hak edilebileceği kanaatini belirttikten sonra kendisi ile ilişkiye girilmiş kadının mehri hak edip etmeyeceği hususundaki Şafii alimlerin ihtilaflarını yazarak konuya girer²⁵⁸.

Mehir konusunun alt başlıklarından birisi de bir adamın ev ya da hizmetçi karşılığında mehir olarak bir kadınla evlenmesi meselesidir. Her iki alim de İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında²⁵⁹ ve Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sinde²⁶⁰ yer alan ibareleri aktararak konuya girerler²⁶¹. Özetle bir adam bir ev veya hizmetçi karşılığında kadınla evlenmişse kadına evin veya hizmetçinin orta hallisinden teslim etmesi gerektiğini söylerler. Burada Ebu Hanife'nin görüşü bir şeyin iyisinin 50 dinar, orta hallisinin 40 dinar, kötüsünün 30 dinar olmasından dolayı köle veya evin 40 dinar değerine teslim edilmesi gerektiği yönünde iken, İmameyn, Ebu Hanife'ye itiraz ederek bu rakamın her belde de değişebileceğini söylerler. Hem Halvani hem Serahsi bu ifadeyi Kitabü'l-Asl'dan²⁶² aktardıktan sonra Halvani, Ebu Hanife ile İmameyn arasındaki görüş farklılığının sebebini izaha başlar. Bu görüş farklılıklarının illetten kaynaklanmadığını aksine zaman farkından kaynaklandığını söyler. Ebu Hanife döneminde bir malın

²⁵⁶ Halvani, A. 131b; MK. 162a.

²⁵⁷ Halvani, A. 131b; MK. 162a.

²⁵⁸ Serahsi, *Mebcut*, V: 62-63.

²⁵⁹ Şeybani, *el-Asl*, X: 227.

²⁶⁰ Mervezi, I: 49b.

²⁶¹ Halvani, A. 131b; MK. 162a, Serahsi, *Mebcut*, V: 69.

²⁶² Şeybani, *el-Asl*, X: 229.

ortasının 40 dinar değerinde olduğunu ama İmameyn döneminde değerlerin değiştiğini söyler²⁶³. Halvani'nin bu tespitini Serahsi'de aktarmaktadır²⁶⁴.

Serahsi bir kadının ev ya da hizmetçi karşılığında evlenmesinin Hanefilere göre sahih olduğunu ancak İmam Şafii'ye göre sahih olmadığını söylemekte ve ondan sonra İmam Şafii ile Hanefiler arasındaki tartışmalara girmektedir. Daha sonra da Ebu Hanife ve İmameyn arasındaki görüş farklılığına temas ederek bunun gerekçesinin Halvani'nin söylediği gerekçe olduğunu belirtmektedir²⁶⁵. Fakat Halvani'nin isminden hiç bahsetmemektedir.

Bir köle ya da herhangi bir şeyin kendi zâtı üzerine mehir olarak belirlenmesiyle yapılan evlilik akdinde kadının görmediği şey üzerine yapılmışsa kadın o şeyi gördüğü zaman görme muhayyerliği yoktur. O mehir olarak verilen şey de aşırı derecede bir ayıp varsa onu iade edip o şeyin sağlam bedeli üzerinden mehrini ister ama gördüğü zaman ayıp muhayyerliği sebebiyle onu iade etmeye kalkarsa bu nikah akdini bozmaz. Serahsi bu görüşü²⁶⁶ aynen İmam Muhammed'den naklen aktarmıştır²⁶⁷. Serahsi, İmam Şafii ile Hanefiler arasındaki ihtilafa işaret ederek bu konuyla ilgili tartışmaya girer.

Bir cariye'nin mehir olarak belirlenmesi durumunda koca cariyeyi teslim etmeden cariye'nin ölmesi halinde kadına mehir olarak ne verileceği konusu İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında²⁶⁸ ve Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sinde²⁶⁹ tartışılmaktadır. Halvani bu tartışmayı aynen aktarır²⁷⁰. Fakat devamında mehir olarak İmam Muhammed'in cariye'nin kıymetinin verileceği görüşünü, neden cariye'nin kıymetinin verileceği yerine başka bir cariye'nin verilmeyeceği konusunu temellendirmeye çalışır ve bunun bir alışveriş olmadığını cariye'nin aynının mehir olarak belirlenmesinden dolayı onun ölmesi neticesinde bizzat kendisinin bulunamayacağından dolayı bedelinin ödenmesi gerektiğini ispatlar²⁷¹. Bu tartışmayı biz Serahsi'de görmüyoruz.

²⁶³ Halvani, A. 132b; MK. 163b.

²⁶⁴ Serahsi, *Mebhut*, V: 69.

²⁶⁵ Serahsi, *Mebhut*, V: 69-70.

²⁶⁶ Serahsi, *Mebhut*, V: 70.

²⁶⁷ Şeybani, *el-Asl*, X: 229.

²⁶⁸ Şeybani, *el-Asl*, X: 232-233.

²⁶⁹ Mervezi, I: 50b.

²⁷⁰ Halvani, A. 132b; MK. 164a.

²⁷¹ Halvani, A. 133b; MK. 164a.

Serahsi Şafiilerle alakalı tartışmalar üzerinden menfaatin mal olmadığını tespit etmekte²⁷², Halvani ise İmam Şafii'yle alakalı bu konuyla herhangi bir tartışmaya girmeden menfaatin mal olmadığını belirtmektedir²⁷³.

Hakim Şehid el-Mervezi, el-Kafi'de bütün bu mal, cariye ev ya da zirai ürün karşılığı olan mehirli evlenmelerde şöyle bir neticeye ulaşabileceğimizi söylemektedir. Mehir, ya kocanın elinde ya kadının elinde olur. Bu mehir ya ayıpsız olur ya da az veya çok ayıplı olur. Mehirden artış konusuna gelince ya kocanın elindeyken artar ya da kadının elindeyken artar. Bu artış ya mehire muttasıl olarak meydana gelir güzellik, beyazlık gibi ya da munfasıl olarak ürün, çocuk gibi bağımsız bir şekilde meydana gelir. Bütün bu durumlarda koca duhulden önce karısını boşarsa meydana gelen fazlalıkla beraber üzerinde konuşulan mehrin yarısını kadına verilmesi gerektiğini söyler²⁷⁴. Halvani²⁷⁵ ve Serahsi'de²⁷⁶ bunu aynen tekrarlar.

Hem Halvani hem de Serahsi İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında yer alan ve mehir belirlenmeksizin nikah akdi yapılan bir evlilik ilişkisinde sonradan koca tarafından veya kadı tarafından mehir belirlenmesi durumunun mehri müsemma olarak kabul edilip edilmeyeceği meselesini tartışmakta ve bu konuda Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in bunun mehr-i misil olmayacağı görüşünü nakletmektedirler. Bu konuda Ebu Yusuf'tan iki görüş nakledilmektedir. Birincisi bunun mehr-i misil, mehri müsemma yerine geçeceği görüşü iken diğeri İmam Muhammed ve Ebu Hanife'nin görüşünün aynı olduğunu her iki alimimiz de aynen İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ına ve onun özeti olan Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sine dayanarak aktarmaktadırlar.

Lafızları farklı olsa bile aynı manaya gelmek üzere Halvani ve Serahsi, mehr-i misil olarak hangi kadın akrabaların esas alınacağını belirtmektedir. Her iki alimde genellikle baba tarafından akrabaların esas alınacağını söylemektedirler. Ayrıca farklı beldelede, ülkelerdeki akrabaların esas alınamayacağını mehirin beldelelere, ülkelere göre farklılık gösterebileceğini belirtmişlerdir.

²⁷² Serahsi, *Mabsut*, V: 71.

²⁷³ Halvani, A. 133b; MK. 164a.

²⁷⁴ Mervezi, I: 51a.

²⁷⁵ Halvani, A. 133b; MK. 164a.

²⁷⁶ Serahsi, *Mabsut*, V: 71-74.

Mehir bahsinin önemli tartışmalarından biri de mehir olarak cariye'nin belirlendiği durumlarda ortaya çıkan meselelerdir. İmam Muhammed Kitabü'l-Asl'da bu konuyu uzun uzadıya tartışmıştır²⁷⁷. Zahirü'r-Rivaye'yi özetleyen Hakim Şehid el-Mervezi'de bu konuyu olduğu gibi almıştır²⁷⁸. Halvani²⁷⁹ ve Serahsi²⁸⁰ de Zahirü'r-Rivaye ve el-Kafi'de yer alan bu ifadeleri aynen aktararak cariye'nin mehir olması durumu ile ilgili konuyu tekrar etmişlerdir.

Özetlemek gerekirse cariye'nin mehir olarak belirlendiği nikah akdi ile ilgili birkaç mesele öne çıkmaktadır. Onlardan biri cariye'nin çocuğunun olması ve bu çocuğun nesebinin sahibi olan kocaya nispet edilememesi ve kocanın mehir olarak belirlediği cariye'yi teslim etmeden ve karısıyla ilişkiye girmeden onu boşaması durumunda cariye'nin yarısının bedelini vermek zorunda kalması konusudur. Bu durumda cariye'nin kalan yarısı hürriyetine kavuşmuş olmaktadır. İmam Muhammed ve ona bağlı olarak diğer bütün alimler cariye'nin kadına ait olan yarısı için çalışacağına ittifak etmişlerdir²⁸¹.

Bu konuyu ilgilendiren bir diğer mesele de çocuğuyla beraber cariye'nin yarısının kadına ait olması durumunda çocuğun kime ait olacağı sorunudur. Burada çocuğun da yarısının bedelinin kadına ödeneceği söylenmiştir.

Cariye'nin mehir olarak belirlendiği durumlarla ilgili bir diğer mesele de koca teslim etmeden önce kölenin gelir getirici bir köle olması ve zifaftan önce karısını boşaması halinde kölenin getirdiği gelirlerin kime ait olacağı konusudur. Alimlerimiz bu gelirin kadına ait olacağını söylemektedirler²⁸².

Cariye'nin mehir olarak belirlendiği nikah akdindeki meselelerden biri de kocanın kadına teslim etmeden önce mehir olarak belirlediği cariye'yi azat etmesi meselesidir. Koca mehir olarak belirlenen cariye'yi azat ederse ve ilişkiye girmeden önce de karısını boşarsa alimlerimize göre bu azat gerçekleşmez. Çünkü boşanma halinde cariye'nin yarısı kadına ait olmaktadır. Hal böyle olunca da yarısının kalan yarısı kocanın zimmetinden çıkmakta yarısı köle olarak kaldığı için kadının cariye'nin kendi hürriyetini satın almak için kadın adına çalışması gerektiği gündeme gelmektedir. Öte yandan kadının mehiri

²⁷⁷ Şeybani, *el-Asl*, X: 232.

²⁷⁸ Mervezi, I: 50a.

²⁷⁹ Halvani, A. 133b; MK. 164b.

²⁸⁰ Serahsi, *Mebcut*, V: 75.

²⁸¹ Şeybani, *el-Asl*, X: 232, Mervezi, I: 50a, Halvani, A. 133b; MK. 164b, Serahsi, *Mebcut*, V: 76.

²⁸² Şeybani, *el-Asl*, X: 232, Mervezi, I: 50a, Halvani, A. 133b; MK. 164b, Serahsi, *Mebcut*, V: 77.

olan cariye'yi azat etmesi durumunda koca zifaktan önce kadını boşar ise o zaman kadın mehir olarak cariye'nin yarısını hak edeceği için diğer yarısını hak etmediği halde azat etmiş olmaktadır. Bu durumda da alimlerimiz cariye'nin diğer yarısı için kocasına cariye'nin kıymetini ödemesi gerektiğini söylemektedir²⁸³.

Mehirler bahsinin alt başlıklarından bir diğeri de deve, sığır, koyun gibi hayvanların mehir olarak belirlenmesi meselesidir. Bu konunun İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında tek tek ve uzun uzadıya izah edildiği görülür²⁸⁴. Halvani²⁸⁵ ve Serahsi'de²⁸⁶ İmam Muhammed'in verdiği bilgilere dayanarak hatta çoğu yerde aynen aktararak meseleyi izah etmeye, tartışmaya çalışmışlardır. Halvani deve, sığır, koyun gibi hayvanların aynı zamanda başka fıkhi bahislerde de ölçü olarak kullanılmasını örnek göstererek mehir olarak belirlenmesi durumunda bizzat kendilerinin ya da kıymetlerinin verilebileceğini zikreder²⁸⁷. Eğer kadın kıymeti almayı kabul etmeyecek olursa da kıymeti kabul etmeye zorlanacağından bahseder ki bu ifade aynen İmam Muhammed'de de geçer²⁸⁸. Ama elbisenin mehir olarak belirlenmesi meselesinde elbisenin, kumaşın farklı memleketlerde üretilen kumaşların kalite farkına sahip olduğu için miktarı ve cinsi belirlenmiş olsa bile vasfı belirlenmedikçe bir belirsizliğe yol açacağını bu sebeple de bu tür mehr-i müsemmanın iptal edilerek yerine mehr-i mislin devreye gireceğini söyler²⁸⁹ ki bu ifadeler Kitabü'l-Asl'da da ve Serahsi'de de yer almaktadır²⁹⁰. Halvani'den farklı olarak Serahsi, Ebu Yusuf ve Züfer'in yaklaşımlarını zikreder²⁹¹. Akabinde her iki hoca da dinar, dirhem ya da uruz türü yani ev eşyası türü şeylerin mehir olarak belirlenip belirlenmeyeceği konusunda İmam Muhammed'in görüşlerini zikreder. Fakat Halvani burada meselenin temel tartışmasının dirhem ve dinarların mehir olacağı konusu olmadığı, bu hususta Hz. Peygamberden nakledilen: “ لا قطع في اقل من عشرة دراهم ولا مهر اقل ” *“On dirhemden az olan mal için el kesilmez; on dirhemden az mehir*

²⁸³ Şeybani, *el-Asl*, X: 233-234, Mervezi, I: 50b, Halvani, A. 133b-134a; MK. 165a, Serahsi, *Mebcut*, V: 74-77.

²⁸⁴ Şeybani, *el-Asl*, X: 236-237,

²⁸⁵ Halvani, A. 134a; MK. 165a.

²⁸⁶ Serahsi, *Mebcut*, V: 78.

²⁸⁷ Halvani, A. 134a; MK. 165a.

²⁸⁸ Şeybani, *el-Asl*, X: 237.

²⁸⁹ Halvani, A. 134a; MK. 165a.

²⁹⁰ Serahsi, *Mebcut*, V: 79-80.

²⁹¹ Serahsi, *Mebcut*, V: 79-80.

olmaz"²⁹² sözünü de esas alarak bir uruzun yani ev eşyasının 10 dirhemden daha az olması durumunda 10 dirheme tamamlanacağını söyler. Burada İmam Şafii'nin muhalefetini zikrederler. İmam Şafii'ye göre eğer mehir olarak belirlenen uruz 10 dirhemden az ise bu durumda tamamlanma değil mehr-i mislin yarısı söz konusu olur demektedir²⁹³.

Halvani gerek hayvanların gerekse kumaşın mehir olarak belirlenmesi durumunda ve zifaf vaki olmuş ise ya da koca veya karıdan biri ölmüş ise üzerinde konuşulan şeylerin mehir olarak verilebileceğinde tartışma olmadığını söyler. Tartışma zifaf vaki olmadan boşama durumunda ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki bu hayvanların daha değerlisi veya daha az değerlisi ya da orta hallisini belirlemek mümkün olmamaktadır. Böyle olunca da adet ve miktarları belirlendikten sonra konuşulan neyse onun yarısının ve yarısının da kıymetinin verilmesi gerektiğini karara bağlar²⁹⁴.

Mehir bahsinde köle gibi mal cinsinden olan şeylerle mehrin belirlenmesi durumunun bir alt başlığı da köle diye mehir olarak belirlenen şahsın hür çıkması halinde nasıl hüküm verileceğine dair Hanefi imamları arasındaki ihtilafıdır. Hem Halvani²⁹⁵ hem de Serahsi²⁹⁶, İmam Muhammed'den²⁹⁷ köle diye mehir olarak belirlenen şahsın hür çıkması ya da sirke diye mehir olarak belirlenen şeyin şarap çıkması halinde Ebu Hanife'ye göre her iki durumda da kadının mehr-i misli hak edeceğini söylerler. Ebu Yusuf'a göre ise eğer köle diye belirlenen şahıs hür çıkarsa köleyken ki değerinin verilmesi gerekir²⁹⁸. Ama sirke diye belirlenen küp, şarap çıkarsa bir küp sirke verilmesi gerekir. İmam Muhammed ise kölenin hür çıkması durumunda Ebu Hanife'ye, sirkenin şarap çıkması durumunda Ebu Yusuf'a katılmaktadır. Her iki hoca da bununla ilgili diğer pek çok konuyu örneğin müdebber, ümmü veled, mükatep olması durumu gibi meseleleri çoğaltırlar. Ancak Halvani, el-Mebhut'unun Ayasofya nüshasının 135. varakının b sayfasında, Kitabü'l-Asl'da yer almayan ama gayri zahirür-rivaye, gayri rivayeti'l-usul dediği kanaatimizce Nadirü'r-Rivaye olan rivayetlerde yer alan bir tartışmayı açar. O da

²⁹² Tirmizi Nikah, 1113.

²⁹³ Halvani, A. 134b; MK. 165b.

²⁹⁴ Halvani, A. 134b; MK. 165b.

²⁹⁵ Halvani, A. 135a; MK. 166a.

²⁹⁶ Serahsi, *Mebhut*, V: 83.

²⁹⁷ Şeybani, *el-Asl*, X: 238.

²⁹⁸ Serahsi, *Mebhut*, V: 83.

hür bir adam göstererek bunun karşılığında seninle evlendim denilmesi halinde o adamın köle çıkması durumudur. Bu durumda Ebu Hanife'ye göre hüküm işarete bağlanır. Böyle olunca da o adam köle olduğuna göre mehir olarak kadın onu alır der. Ebu Yusuf ise hüküm helalliğe bağlanır dolayısıyla işaret edilene bakılır o adam hür olmadığı için de kadın mehr-i misli hak eder der. Bu tartışmayı biz Serahsi'de görmemekteyiz.

İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında mehir ile ilgili tartışmalı konulardan biri de mehir olarak bir cariye kadına verilmesi ve cariye de bir çocuğunun bulunması örneğidir. Bunu iki alt başlıkta inceleyen İmam Muhammed, çocuğuyla beraber cariye mehir olarak belirlenmiş ve çocuk ölmüş ise koca da kadınla ilişkiye girmiş ise kadın cariye hak eder ve çocuğun ölümünden kaynaklanan bir noksanlığı tazmin yükümlülüğü yoktur der. Bunun sebebi de aşırı bir ayıba yol açmaması durumudur. İmam Muhammed bu çocuğun ölümünden veya doğumundan kaynaklanan aşırı bir ayıp söz konusuysa kadın muhayyerdir dilerse eksikliği tazmin ettirir kocasından alır, dilerse de cariye çocuğu ile beraber ki tam fiyatını sağlam olduğu haldeki tam fiyatını alır der²⁹⁹. Hakim Şehid el-Mervezi el-Kafi'de, bu kısmı tam olarak özetlemiştir³⁰⁰. Halvani³⁰¹ ve Serahsi'de³⁰² bunu aynen tekrarlamışlardır. Hatta buna ek olarak İmam Muhammed bu doğum dışında cariye bir ayıp meydana gelse burada kadının muhayyer olduğuna işaret eder. Bu konunun bir diğer alt başlığı ise kocanın çocuğu olan cariyesinin çocuğunu öldürmesi halidir. Bu durumda çocuğu öldürse bu çocuğu tazmin eder mi etmez mi meselesinde İmam Muhammed kadının kıymetinin çocuğu da kapsayıp kapsamadığına bakar. Eğer kadının kıymeti çocuğun eksikliğine yol açmıyorsa bir şey gerekmediğini söyler. Ama kadının kıymeti çocukla beraber ki kıymetine yeterli değilse o zaman birinci babta ve daha önceki konuda izah edildiği gibi amel edilmesi gerektiğini söyler. Bu noktada Halvani, Hakim Şehid el-Mervezi'nin Kitabü'l-Asl'da verilen cevabı doğru görmediğini ve bunun doğumdan kaynaklanan noksanda tazminat olmaması gerektiği şeklinde olması gerektiği görüşünde olduğunu ifade eder. Serahsi'nin ise bu konudaki açıklamaları İmam Muhammed'in açıklamalarının Kitabü'l-Asl'daki ve el-Kafi'deki açıklamaların uzun uzadıya şerh edilmesi biçiminde yer almıştır. Bu noktada belirtmemiz

²⁹⁹ Şeybani, *el-Asl*, X: 238-239.

³⁰⁰ Mervezi, I: 51a.

³⁰¹ Halvani, A. 135b; MK. 166b.

³⁰² Serahsi, *Mebsut*, V: 84.

gerekir ki İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında çocuğu öldüren kocanın cariyeye ile beraber ki çocuğun fiyatını ödeyeceği yazarken, Halvani de aynı ibareyi tekrarlarken el-Kafi'de çocuğun cariyeye ile birlikte fiyatının tazmin edileceği ifadesi yer aldığı görülmektedir³⁰³.

Mehir bahsinin bir diğer tartışması da kadının mehrine bedel olmak üzere rehin alması meselesidir. Bu konu Kitabü'l-Asl'da³⁰⁴ da, el-Kafi'de³⁰⁵ de Halvani'nin³⁰⁶ ve Serahsi'nin³⁰⁷ el-Mebhut'larında da giriş olarak aynı nitelikte ifadeleri hatta birebir İmam Muhammed'in ifadelerini kullandıklarını görüyoruz. O sebeple İmam Muhammed'de yer alan ifadeleri birebir tercümesini burada veriyoruz. Arapça metnini de dipnotta vereceğiz³⁰⁸. “Bir kadın mehri karşılığında rehin alsa ve rehinin kıymeti mehrine eşit olsa ve kadının yanındayken bu rehin helak olsa bu rehin mehrine karşılık olmuş olsa bu durumda rehin tıpkı mehirden istifade edilmiş konumunda olur.” Bu ifadeler dört kitapta da aynen zikredilmiştir. Bundan sonra İmam Muhammed duhulden önce kadının boşanması tartışmasına girerken Halvani bu noktada kadının mehri ile aldığı rehinin denk olması durumunda rehinin mehir yerine geçeceği ifadesini izah etmeye girişir ve bunun akabinde de rehinle ilgili tartışmalara girer³⁰⁹. Halvani'nin rehin borç karşılığında olur ve rehin bırakılan şahsın elinde rehinin başına bir şey gelmişse ve rehin bırakılan malın kıymeti borca denk düşüyor ise o zaman helak olanın rehin değil alacak olduğunu söyler. Halvani rehin bahsi ile ilgili Hanefilerin görüşlerini zikreder. Ama rehinin kıymeti borçtan fazla ise borcun düşeceğini ve fazlalık konusunda ise mürtehinin yani rehin bırakılan şahsın emin hükmünde olduğu için tazmin yükümlülüğü olmadığını söyler. Ama rehin alacaktan az ise rehin miktarının borçtan düşüleceğini geri kalanının alınacağını söyler ve bunun Hanefilerin görüşü olduğunu zikreder. Bundan sonra da İmam Şafii'nin görüşünü tartışmaya girer³¹⁰. Serahsi'de ise mehirin, rehine denk olması ve helak olması ifadesi aynen Kitabü'l-Asl'dan ve el-Kafi'den aktarıldıktan sonra rehin tartışmalarına girer ve bu

³⁰³ Şeybani, *el-Asl*, X: 238-239, Mervezi, I: 51a, Halvani, A. 135b; MK. 166b, Serahsi, *Mebhut*, V: 84.

³⁰⁴ Şeybani, *el-Asl*, X: 239.

³⁰⁵ Mervezi, I: 51a.

³⁰⁶ Halvani, A. 135b-136a; MK. 167a.

³⁰⁷ Serahsi, *Mebhut*, V: 84.

³⁰⁸ و اذا اخذت المرأة رهنا بصدقتها و قيمة الرهن و الصداق سواء فهلك الرهن عندما فهو بما فيه من الصداق و هي بمنزلة من استوفى

³⁰⁹ Halvani, A. 135b-136a; MK. 167a.

³¹⁰ Halvani, A. 135b-136a; MK. 167a.

konuda Peygamber Efendimizden ³¹¹ *الرهن بما فيه* hadis-i şerifini zikrederek rehin alınan mal ile sadakın denk olması durumunda nasıl hareket edileceği izahına bir cümleyle hadis zikrederek girişir³¹². Ondan sonra Serahsi, tıpkı Kitabü'l-Asl'da ve el-Kafi'de olduğu üzere zifaktan önce boşanma tartışmalarına girişir. Bu noktada Halvani'nin el-Mebcut'unda, Serahsi'nin el-Mebcut'undan fazla olarak rehinde ilgili Hanefilerin temel görüşlerinin zikredildiğini görüyoruz. Halvani rehine ilgili İmam Şafii ile tartışmaya girdiğinde ise; İmam Şafii rehini emanet olarak belirlediğinden dolayı bu yüzden de borçtan bir şey düşürmediğini söyler.

Bir kadının mehr-i misli karşılığında kendisinde rehin bırakılması ve akabinde zifaktan önce kadının boşanması durumunda bu rehinin müt'a miktarının dışında kalan kısmının kocaya teslim edilip edilmeyeceği meselesini Halvani uzun uzadıya tartışır³¹³.

Aynı tartışmayı Serahsi'de de görmekteyiz³¹⁴. Aslına bakılırsa bu tartışma İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında da yer almaktadır³¹⁵.

Nikah bahsinin mehirler kısmının bir diğer tartışmalı konusu da belirlenen mehrin şüphe barındıran ifadeler kullanarak belirlenmesi durumudur. Mesela kocanın karısına seninle bin veya iki bin dirhemle hemen evlendim demesi gibi. Bu durumda kadın bin dirhemi mi mehir olarak alacak, iki bin dirhemi mi mehir olarak alacak? Bu **او** ifadesinden yani “veya” ifadesinden dolayı şüpheli hale gelmektedir. Burada sorunun bir diğer boyutu da kadının mehr-i misli meselesidir. Şöyle ki kadının mehr-i misli bin dirhemden az ise bir başka sorun çıkmakta, iki bin dirhemden fazla ise bir başka sorun çıkmakta ya da binden fazla iki binden az ise bir başka sorun çıkmaktadır. Halvani'de, Serahsi'de bu konuyu el-Mebcut'larında tartışmışlardır ve farklı yönlerden meseleyi temellendirmeye çalışmışlardır. Halvani, Ebu Hanife'den naklettiği bir görüşte, eğer kadının mehr-i misli binden fazla iki binden az ise duhul vaki olduğu andan itibaren kadının mehr-i misli hak edeceğini söyler. Çünkü yapılan evlilik mehir sözleşmesinde belirlenen bin veya iki bin şeklinde bir ifade ile belirlenmiş olduğu için hangisinin olduğu

³¹¹ Beyhaki, Ebi Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Sünenü'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, 3. Baskı, VI: 67.

³¹² Serahsi, *Mebcut*, V: 85.

³¹³ Halvani, A. 136a; MK. 167a.

³¹⁴ Serahsi, *Mebcut*, V: 85-86.

³¹⁵ Şeybani, *el-Asl*, X: 239-240.

şüphe barındırmaktadır. Kadının mehri de binden fazla iki binden az ise bin ve iki bin arasında olan mehr-i misli hak eder. Ancak talak zifaktan önce vaki bulmuşsa bu durumda Ebu Hanife; ilk konuşulanın geçerli olduğu için mehr-i müsemma olarak esas alır ve kadının mehrinin yarısını alacağını söyler. Bu noktada İmameyn Ebu Hanife'ye bir itiraz geliştirerek her durumda kadının bin dirhem mehir alacağını söylerler³¹⁶.

Nikah bahsinin mehirler kısmının bir başka tartışmalı konusu da mehri kadının, kocanın ya da üçüncü bir şahsın belirlemesi durumunda ne tür sonuçlar çıkacağı konusudur. Halvani bu bahiste koca ve kadının kendi aleyhine olarak ortaya koyacakları tasarruflarda nikahın caiz ancak karşıdakinin aleyhine olarak ortaya koyacakları tasarımlarda nikahın karşı tarafın rızasına bağlı olduğunu söylemektedir³¹⁷. Sözgelimi mehri belirleme yetkisi kocada ise koca mehr-i misli veya fazlasını hükmettiği zaman bu nikah caiz, ama mehr-i misilden azına hükmettiği zaman kadının rızasına bağlıdır. Bu nikah aynı şekilde kadın mehr-i misil veya daha azına hükmettiği zaman bu nikah caiz ama mehr-i misilden fazlasına hükmettiği zaman ise bu kocanın rızasına bağlıdır. Bu konunun bir üçüncü boyutu da yabancı bir şahsın mehri belirleme hakkını elinde bulundurmasıdır. Bunda da iki boyut vardır. Mehr-i misli hükmettiği zaman bu caizdir ama mehr-i misilden azına hükmettiği zaman kadının rızasına bağlıdır. Mehr-i misilden fazlasına hükmettiği zaman da kocanın rızasına bağlıdır. Her iki alim de bunu bu şekilde aktarmışlardır³¹⁸.

Halvani'nin el-Mebhut'unun Ayasofya nüshasının 137. varağının a sayfasının 6. satırında **ان طلقها يتمتلا لا الدخول بها** و cümlesinde müstensih hatası olduğu tespit edilmiştir.

Nikah bahsinin mehirler babının bir diğer alt başlığı da mehrin kime vacip olduğu meselesidir. İmam Muhammed³¹⁹ ve Hakim Şehid el-Mervezi³²⁰; kendi adına vekaleten, çocuğu, kölesi veya sözleşmeli kölesi adına velayeten nikah yapan kimsenin üzerine mehrin vacip olmadığını, mehir yükümlülüğünün sadece kocaya ait olduğunu ifade ediyorlar. Dört kitapta da bu ifade aynen görülmektedir³²¹. Ancak neden mehrin kocaya ait olduğu meselesinin açıklamasına gelince Halvani şu açıklamayı yapmaktadır: “Mehir

³¹⁶ Halvani, A. 137a; MK. 168a.

³¹⁷ Halvani, A. 137a; MK. 168a.

³¹⁸ Halvani, A. 137a; MK. 168a, Serahsi, *Mebhut*, V: 92.

³¹⁹ Şeybani, *el-Asl*, X: 247.

³²⁰ Mervezi, I: 52a.

³²¹ Halvani, A. 137a; MK. 168a, Serahsi, *Mebhut*, V: 92.

karı ve kocanın birbirlerine helalinin bedelidir ve helallik akdi, kendi adına akit yapılan şahsın malıyla gerçekleşir. Ama başkası akdi yapıyor ise burada akdi yapan kişiye mal yükümlülüğü söz konusu değildir. Akit kimin adına yapılıyor ise helallik kimin adına elde ediliyor ise onun malıyla bu helalliği elde edilir. Dolayısıyla da o mala mehir denir.” demektedir³²². Aynı konu hakkında Serahsi ise kocanın mehir ödeme yükümlülüğü konusunda “الصداق على من اخذ الساق” “*Mehir baldırı tutanın borcudur*”³²³ hadisini delil olarak getirerek mehrin kadının cinselliğinden istifade bedeli olduğunu, mehri de bu sebeple kocanın ödemesi gerektiği açıklamasını yapmaktadır³²⁴. Burada Halvani ile Serahsi arasında hüküm açısından bir benzerlik olsa bile hükmü ortaya koymayı ifade etme açısından baktığımızda Halvani’nin bu konuda mehrin helallik bedeli olduğu tanımını yaparak kocanın mehri ödeme yükümlülüğünü bir kural biçiminde ifade ettiğini, Serahsi’nin ise hükmü bir haber biçiminde ifade ettiğini söylememiz mümkündür.

Yine Halvani’nin el-Mebsutu’nun Ayasofya nüshasının 137. varağının a sayfasının alttan 1 satırında للتمة kelimesinde müstensih hatası olduğu tespit edilmiştir.

Nikah kitabının mehirler babının bir diğer konusu da İslam toplumunun vatandaşı olmayan gayrimüslimlerin, gayrimüslim kadın ve erkeğin kendi aralarında mehirsiz evlenmeleri meselesidir. Bu konuyu İmam Muhammed Kitabü’l-Asl’da üç paragrafta izah eder³²⁵. Hakim Şehid el-Mervezi el-Kafi’de bu konuyu aynen Kitabü’l-Asl’da olduğu gibi özetlenmiştir³²⁶ Serahsi’de el-Kafi’deki özeti olduğu gibi aktarıp açıklamaya girişir³²⁷. Halvani’ye gelince bu konuda üç hocadan farklı bir tutum sergiler ve farklı açıklamalar yapar. Şöyle ki Halvani tıpkı İmam Muhammed’de olduğu gibi İslam toplumunun üyesi olmayan gayrimüslim kadın ve erkeğin mehirsiz evlenip müslüman olmaları durumunda kadının mehir hakkı olmadığını söyleyerek açıklamaya girişir ve ardından bu konunun üç boyutu vardır der. Birinci boyutu müslüman bir erkeğin, müslüman bir kadınla mehirsiz olarak evlenmesi, ikinci boyutu gayrimüslim ve İslam toplumunun vatandaşı olmayan bir erkeğin yine gayrimüslim İslam toplumunun vatandaşı olmayan bir kadınla mehirsiz olarak evlenmesi ve üçüncü boyutu da İslam

³²² Halvani, A. 137a; MK. 168a.

³²³ Abdürrezzak, VI: 242.

³²⁴ Serahsi, *Mebsut*, V: 92.

³²⁵ Şeybani, *el-Asl*, X: 248.

³²⁶ Mervezi, I: 52a.

³²⁷ Serahsi, *Mebsut*, V: 92.

toplumunun vatandaşı bir gayrimüslim erkeğin zımmi bir gayrimüslim kadınla mehirsiz olarak evlenmesi meselesi olarak belirtir³²⁸. Halvani bu üç meseleyi de tek tek ele alır.

Bir erkeğin müslüman bir kadınla mehirsiz olarak evlenmesi meselesinde Halvani bu konuda kadının mehr-i misli hak ettiğini söyler. İslam toplumunun vatandaşı olmayan gayrimüslim erkeğin yine İslam toplumunun vatandaşı olmayan gayrimüslim kadınla mehirsiz olarak evlenmesi konusunda Ebu Hanife'nin görüşünü zikrederek kadının mehir hakkı olmadığını söyler ve bu konuda Ebu Hanife'nin görüşünü naklettiği gibi burada İslam toplumunun üyesi olmayan insanların İslam toplumunun kurallarına göre hareket etmeleri zorunda olmadığını ifade etmiştir. İslam toplumunun üyesi olan bir erkeğin İslam topluluğu üyesi zımmi bir kadınla mehirsiz olarak evlenmesi meselesine gelince bu konuda Ebu Hanife'nin tıpkı harbilerde olduğu gibi kadının mehir hakkı olmadığı kanaatinde olduğunu, Ebu Yusuf ve Muhammed'in ise mehrin gerektiği görüşünde olduğunu ifade eder³²⁹.

Nikah konusunun mehirler babının bir diğer tartışmalı konusu da şarap veya domuzun bizatihi kendilerinin mehir olarak belirlenmesi tartışmalarıdır. Halvani ve Serahsi'nin el-Mebcut'larının temel kaynağı olan el-Kafi'de ve Kafi'nin temeli olan Kitabü'l-Asl'da yaptığımız incelemelerde şöyle bir farklılık dikkatimizi çekti. İmam Muhammed, Kitabü'l-Asl'da, Müslüman karı ve kocanın şarap veya domuzun zatını mehir göstererek evlenmeleri durumu söz konusu edilmekte ve bir genel kuralı zikretmektedir. İmam Muhammed, Kitabü'l-Asl'da helal olmayan şeyler üzerine nikah yapmak caizdir demektedir. Helal olmayan şeyler üzerinden yapılan nikahta kadının boşanması veya her ikisinden birinin ölmesi durumunda mehr-i misil alacağını söylemekte, zifaftan önce boşanılması halinde de mehr-i mislin yarısını alacağını söylemektedir³³⁰. Serahsi de İmam Muhammed'in bu açıklamaları üzerine görüşlerini temellendirmekte ve Hanefilerin yaklaşımına katılmayan İmam Malik'e göre aslında helal olmayan şeylerle yapılan nikahın fasit olduğunu ve bunlarla yapılan nikahın yenilenmesi gerektiği tartışmalarını zikrettikten sonra Hanefilerin görüşlerini temellendirmektedir³³¹.

³²⁸ Halvani, A. 137a-137b; MK. 168b.

³²⁹ Halvani, A. 137a-137b; MK. 168b.

³³⁰ Şeybani, *el-Asl*, X: 248.

³³¹ Serahsi, *Mebcut*, V: 89.

Halvani'ye geldiğimizde ise o el-Kafi'de ki açıklamaları aynen alarak izah etmektedir³³². Yalnız burada İmam Muhammed iki Müslüman arasında helal olmayan şeyleri göstererek evlenmesinden bahsederken el-Kafi'de iki harbinin ya da iki zimminin kendi dinlerine göre helal olan şeyleri göstererek evlenmelerinden bahsedilmektedir. Halvani'de yer alan bu açıklamalar üzerine görüşlerini temellendirmekte ve şöyle açıklamada bulunmaktadır. Zimmi veya harbilerden olan kadınlar şarap veya domuzun zâtı üzerine mehir göstererek evlense sonra da Müslüman olsalar kadına ancak mehr-i misil söz konusu olur. Ama domuz veya şarabın aynı değil, aynı gösterilmeksizin sadece bahsedilerek mehire konu edilmişse ve sonra bu ikisi Müslüman olmuşsa kadının şarabın kıymetini mehir olarak alacağını, duhulden önce boşanma olmamışsa mehr-i misli alacağını, eğer duhulden önce boşama olmuşsa da mut'a gerekeceğini söylemektedir. Zimmiler içinde durumun domuz hakkında böyle olduğu ifade edilmektedir. Halvani bunun Ebu Hanife'nin görüşü olduğu zikretmekte, Ebu Yusuf'a gelince o bu konuda bütün durumlarda kadının mehr-i misil olacağını söylemektedir. İmam Muhammed ise eğer domuzun aynı söz konusuysa o zaman kıymetini, ama aynı söz konusu değil ise mehr-i misli alacağını söylemektedir³³³.

Halvani, el-Kafi'de yer alan bu açıklamaları aynen aktardıktan ve bu konudaki açıklamaları şarap ve domuz eti ile ilgili daha önceki bahislerde geçen açıklamalarla yaptığını söyleyerek konunun teferruatına girmemektedir.

İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında nikah bahsinin mehirler babının altında yer alan tartışmalardan bir diğeri de bir adamın bin dirhem karşılığında iki kadınla birden evlenmesi meselesidir. Bu durumda İmam Muhammed bin rakamının kadınların mehirleri, emsallerine göre taksim edileceğini söyler³³⁴. Halvani³³⁵ ve Serahsi³³⁶, İmam Muhammed'den aynen bu görüşü aktarırlar. Buna ek olarak Serahsi neden kadınların emsal mehirleri oranında binin taksim edileceği konusunda ıvazlı alışverişi örnek gösterir. İvazlı alışverişlerde iki farklı şey tek bir akitle tek bir bedel söylenerek satılıyorsa o her bir akitle konulan eşyanın kıymeti oranında o fiyatın taksim olunması kuralı vardır. Serahsi burada da aynı kuralı tek bir mehr-i misilleri kadının evlenmesine uygulandığını

³³² Mervezi, I: 52a.

³³³ Halvani, A. 137b; MK. 168b.

³³⁴ Şeybani, *el-Asl*, X: 249.

³³⁵ Halvani, A. 137b; MK. 169a.

³³⁶ Serahsi, *Mebsut*, V: 93.

ifade eder³³⁷. Devamında İmam Muhammed kocanın kadınlardan birini ya da her ikisini birden zifaktan önce boşaması halinde kadınların mehr-i misillerinin yarısını alacaklarını dile getirir³³⁸ ki bu konuda da hem Halvani³³⁹ hem de Serahsi³⁴⁰, İmam Muhammed'de yer alan ve Hakim Şehid el-Mervezi'nin³⁴¹ de aynen naklettiği bu ifadeyi zikrederler.

2.1.11. Nikahta Muhayyerlik

Nikah kitabının bir diğer alt başlığı da nikahta muhayyerlikler kısmıdır. İmam Muhammed bu konuyu Kitabü'l-Asl'da iki sayfa civarında işler³⁴². el-Kafi'de Hakim Şehid el-Mervezi bu konu üzerinde yarım sayfa civarında durur³⁴³. Konunun aynen Halvani'nin el-Mebhut'un da ve Serahsi'nin el-Mebhut'un da İmam Muhammed'e ve el-Kafi'ye bağlı olarak ele alındığını görmekteyiz. Yalnız Serahsi el-Mebhut'unda daha çok şerhe eğilim gösterdiği için konuyu diğer hocalara nazaran daha teferruatlı incelemiştir³⁴⁴. Bu konuda Halvani, İmam Muhammed'in yaklaşımını aynen ortaya koyarak nikahta taraflardan her ikisi ya da sadece biri bile muhayyerlik şartıyla nikahı akdetse nikahın geçerli olduğunu, fakat muhayyerliğin geçersiz olduğu ilkesini benimser³⁴⁵. Ayrıca birbirini görmeden evlenen tarafların birbirlerini gördükleri zaman görme muhayyerliği veya belli ayıplarına muttali oldukları zaman da ayıp muhayyerliği olmadığını ifade ederler. Burada muhayyerliklerin temel tartışma konusu nikah akdinin bey akdine benzememesi meselesi olduğunu dört hoca da bunu bu şekilde ifade etmişlerdir.

İmam Muhammed ve Hakim Şehid el-Mervezi'nin ifade ettikleri görüşlere fazladan ek olarak Halvani³⁴⁶ ve Serahsi'nin³⁴⁷, İmam Şafii'nin nikahta muhayyerlikle ilgili görüşlerini tartıştıklarını görmekteyiz. Hanefilere göre şart muhayyerliği olan nikah akdi geçerli, İmam Şafii'ye göre şartı batıl olan muhayyerliğin ileri sürülmesi akdi batıl

³³⁷ Serahsi, *Mebhut*, V: 93.

³³⁸ Şeybani, *el-Asl*, X: 249.

³³⁹ Halvani, A. 137b; MK. 169a.

³⁴⁰ Serahsi, *Mebhut*, V: 93.

³⁴¹ Mervezi, I: 52a.

³⁴² Şeybani, *el-Asl*, X: 250-251.

³⁴³ Mervezi, I: 52b.

³⁴⁴ Serahsi, *Mebhut*, V: 95.

³⁴⁵ Halvani, A. 137b; MK. 169b.

³⁴⁶ Halvani, A. 138a; MK. 170a.

³⁴⁷ Serahsi, *Mebhut*, V: 95.

kılmaktadır. Bu görüşü hem Halvani hem de Serahsi tartışıp, Hanefilerin delillerini zikrederek İmam Şafii'nin bu görüşünü çürütürler.

Muhayyerlikler babının bir diğer tartışmalı konusu köle ve cariyelerin azad edilmesi durumunda eğer efendileri tarafından evlendirilmişse azad muhayyerliği devreye girmesi problemidir. İmam Muhammed Kitabü'l-Asl'ında bunu ele alır³⁴⁸. Efendisi ile hürriyet sözleşmesi yapmış olan bir sözleşmeli cariye'nin durumu burada her ikisi de efendisi tarafından evlendirilmiş muhayyerliğe sahip olup olmadıkları konusunu tartışır. İmam Muhammed her ikisinin de bir olduktan sonra dilerlerse evliliklerini yürütebileceklerini, dilerlerse de evliliklerine son verebileceklerini ifade eder. Burada İmam Muhammed'in görüşünün delili Serahsi'nin tespit ettiği gibi Hz Aişe'nin cariyesi olan Berire ve kocası ile ilgili naklettiği şu hadistir: “ ان عائشة رضي الله عنها لما اعتقت بريرة قال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم: ملكت بضعتك فاختاري وكان زوجها مغيث يمشي خلفها ويبكي وهي تأباه فقال النبي صلى الله عليه وسلم لاصحابه رضي الله عنهم: الا تعجبون من شدة حبه لها و بغضها له ثم قال لها: اتقى الله فانه زوجك و اب ولدك فقالت: اتامرني فقال: لا انما انا شافع فقالت: اذا لاحاجة بي اليه فاخترت نفسها ”³⁴⁹ azat ettiği zaman o kocası ile evliliğini sürdürmek istememiş ve , Berire'yi Aişe. Hz³⁴⁹ Hz. Peygamber de onu evlenmeye icbar etmemiştir. Burada Halvani konuyu çok güzel bir biçimde özetlediğini görmekteyiz. Halvani bu konunun iki boyutunun olduğunu, birincisinin efendisi tarafından evlendirilen cariye'nin kendi rızası ile veya kendi rızası olmaksızın efendisi tarafından evlendirilen cariye'nin azad edildiği zaman kocasından ayrılma hakkı olup olmadığı meselesidir, muhayyerliği olup olmadığı meselesi değil ki az önce zikrettiğimiz hadise dayanarak böyle bir muhayyerliği vardır. Kadının mükatebe yani efendisinden hürriyet sözleşmesi yapan cariye'ye gelince bunun kendi hürriyetini satın aldıktan sonra azad muhayyerliği var mıdır konusunda Züfer farklı bir görüş zikrederek eğer borcunu ödemesine kocası yardımcı olmuşsa yoktur ama yardımcı olmamışsa vardır demektedir³⁵⁰. Buradan Halvani kadınında mükatebe yoluyla hürriyetini satın aldığı zaman kocasından ayrılma hakkı olduğunu söyler ve gerek Halvani gerekse Serahsi bu ayrılma yani azad muhayyerliği neticesinde ki ayrılmanın boşanma

³⁴⁸ Şeybani, *el-Asl*, X: 252.

³⁴⁹ Tirmizi, *Rada*, 1154.

³⁵⁰ Halvani, A. 138b; MK. 170b.

olmadığını bu sebeple de kadınlar ayrılmayı tercih ettiklerinde mehri alamayacaklarını ifade ederler³⁵¹.

2.1.12. İktidarsız Erkek

Nikah konusunun bir alt başlığı da innin denilen iktidarsızlık meselesidir. Bu konuyu İmam Muhammed, Hz. Ömer ve Hz. Ali'den naklettiği sahabe görüşleriyle izah ederek konuya girer. Hz. Ömer döneminde iktidarsızlığı sebebiyle karısıyla ilişkiye giremeyen bir erkeğe Hz. Ömer'in bir sene süre tanınmasını, bir senenin sonunda da ilişkiye girememesi üzerine hakim tarafından aralarının ayrılmasını ve kadın hakkında bir bain talakla hükmedip tam mehir ve iddeti beklemesi gerektiğini zikreder. İmam Muhammed, benzeri bir şey de Hz. Ali'den geldiğini ifade eder³⁵². Serahsi ve Halvani'de Hz. Ömer'den gelen bu sahabe kavli ile konuya girerler ve konuyu Halvani diğerlerine göre biraz daha özet bir biçimde dile getirir. Bir kadının kocasının iktidarsızlığı sebebiyle kendisi ile ilişkiye girememesini iddia ederek mahkemeye müracaat etmesi halinde ve iktidarsızlığın ispatlanması durumunda muhayyerliği olduğunu dilerse akdi feshedebileceğini dilerse de evliliğe devam edebileceğini zikreder. Ancak kadın kocasının bu durumunu ne zaman öğrendiği meselesi muhayyerliğin olup olmaması açısından önem arz eder. Çünkü kadın kocasıyla yaptığı nikah akdinden itibaren uzunca bir süre böyle bir iddia ile gelmemişse daha sonraki bir zamanda gelmesi bu muhayyerliği düşürür. Çünkü bu alışverişte ayıba razı olan müşteri konumunda değerlendirilir. Kadın kocasının iktidarsızlığını bile bile bir müddet onunla yaşamış ve buna razı olmuş demektir ama hemen evlendiğinin akabinde bunu fark etmiş mahkemeye gitmiş ise o zaman muhayyerliği söz konusu olmaktadır³⁵³.

Ayrıca Halvani'nin el-Mebhut'unda bu bölümün ilk satırlarında ثانیة kelimesinde müstensih hatası olarak yazım yanlışı yapıldığı tespit edilmiştir.

2.1.13. Şiğar Nikahı

Nikah konusunun bir başka alt başlığı da şiğar nikahı konusudur. Bu konuda Halvani ve Serahsi, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ındaki bilgilerden faydalanarak

³⁵¹ Serahsi, *Mebhut*, V: 99-100.

³⁵² Şeybani, *el-Asl*, X: 253.

³⁵³ Halvani, A. 138b-139a; MK. 171a.

farklılığa gitmeden aynı şekilde eserlerinde bu konuyu kaleme almışlardır. Bu bölümün hemen başında alimlerimizin hepsi Rasulullahtan kendilerine ulaşan habere göre Hz. Peygamberin bu nikahı yasakladığını belirtmişlerdir. İmam Muhammed ve Halvani hiçbir hadis zikretmezken, Serahsi eserinde “لا جلب و لا جنب و لا شغار في الاسلام” *“İslam’da celeb³⁵⁴, ceneb³⁵⁵ ve şığar yoktur”³⁵⁶* hadisini zikretmiştir. Daha sonra Halvani ve Serahsi, şığar kelimesinin, sözlükte boş kalmak anlamına geldiğini, köpek işemek için ayaklarından birini kaldırdığı zaman شجر الكلب, bir belde yöneticisiz olduğu zaman بلدة شاغرة denildiğini belirterek bu nikahın Hanefilere göre caiz olduğunu söylemişlerdir³⁵⁷.

Daha sonra her iki alimde bu nikahın geçersiz olduğunu söyleyen İmam Şafii’ye karşı kendi görüşlerinin doğruluğunu ispat etmek için onla tartışmışlardır.

Şimdiye kadar ki okumalarımızdan çıkardığımız sonuca göre Halvani’nin el-Mebhut’uyla, Serahsi’nin el-Mebhut’u arasındaki en önemli fark şudur: Serahsi’nin el-Mebhut’u bir şerh, Halvani’nin el-Mebhut’u ise asıldır. Yani Serahsi el-Mebhut’unda, Hakim Şehid el-Mervezi’nin özetlediği İmam Muhammed’in kitaplarını şerh etmektedir. Halvani’nin el-Mebhut’u ise İmam Muhammed’in kitaplarından hareketle yazılmış bir kitaptır şerh değildir.

2.1.14. Köle ve Cariyelerin Nikahı

Nikah konusunun bir diğer alt başlığı da köleler ve cariyelerle evlenme konusudur. Hem Halvani hem de Serahsi, Hakim Şehid el-Mervezi’nin el-Kafi’sinin konuya giriş yaptığı ifadeleri alarak³⁵⁸ eserlerinde de bu konuyu daha da geliştirmişlerdir. Ancak bu Hakim Şehid’in aktardığı giriş Kitabü’l-Asl’da yoktur.

Halvani köle ve cariyelerin nikahlanması konusuna Hakim Şehid’in ilk cümlesini yazarak konuya girer³⁵⁹. Müslüman bir erkeğin müslüman ya da ehli kitaba tabii kadınlardan dördü ile evlenme hakkı vardır. Çünkü ayette Cenabı Hak “فانكحوا ما طاب لكم” *“Hoşunuza giden kadınlardan ikişer, üçer, dörder*

³⁵⁴ Celeb: Zekat memurunun bir yerde konaklayıp zekat verecek durumdaki mal sahiplerini oraya çağırıp toplaması ve zekatları o yerde alması.

³⁵⁵ Ceneb: Mal sahibinin hayvanlarını zekat memurunun bulunduğu yere götürmesi.

³⁵⁶ Nesai, Kitabü’n-Nikah, V, 5471.

³⁵⁷ Şeybani, *el-Asl*, X: 256, Halvani, A. 139a-139b; MK. 172a, Serahsi, *Mebhut*, V: 105-106.

³⁵⁸ Mervezi, I: 53b.

³⁵⁹ Halvani, A. 140a; MK. 172b.

nikahlayın³⁶⁰ buyurmuştur ve burada hoşuna gidenler ifadesi hürler için midir cariyeler için midir bir açıklama yapılmamıştır. O halde bir Müslüman erkeğin nikahı altında bir kadın yoksa cariyelerle evlenmesi caizdir ama bir Müslüman erkek hür kadınla evli ise cariyelerle evlenemez. Nitekim burada Peygamber Efendimiz: “ لا تتكح الامة على الحرة ” **“Hür kadın üzerine cariyeye nikahlanamaz ancak cariyeye üzerine hürle nikahlanabilir”**³⁶¹ buyurmuştur demektir³⁶².

Halvani, İmam Şafii'ye göre ancak sadece bir cariyeye ile evlenme hakkı olduğu görüşünü nakleder. Daha sonrada İmam Şafii'nin görüşü ile Hanefilerin görüşü arasında ki delilleri tartışarak İmam Şafii'nin görüşünün yanlışlığını ispatlamaya çalışır. Halvani burada alimlerin üzerinde ihtilaf ettiği iki konu olduğundan bahseder. O konulardan birincisi ehli kitap cariyesinin nikahının Hanefilere göre caiz olması, İmam Şafii'ye göre ise caiz olmamasıdır. Diğer konu ise özgür bir kadınla evlenmeye gücü yeten bir kimsenin cariyeye ile evlenmesinin engellenemeyeceği, İmam Şafii'ye göre ise özgür bir kadınla evli olan bir kimsenin cariyeye ile evlenemeyeceği meselesi olduğunu belirtmektedir³⁶³.

Ehli kitap cariyeye ile evlenip evlenilemeyeceği tartışması konusunda Halvani Hanefilere göre ehli kitap cariyeye ile evlenilebileceği görüşünü zikreder. Delil olarak da Nisa Suresi'nin 24. Ayetinde “ و احل لكم ما وراء ذلكم ان تبتغوا بأموالكم محصنين غير مسافحين ” **“Bunlardan başkasını namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helal kılındı”** ayeti ile nikahla ilgili genel nikaha onay veren ayetlerden Hanefi imamların delil çıkarttıkları söyler. İmam Şafii ve Hanefiler arasındaki tartışmanın kölelik ve küfür kavramları üzerine cereyan ettiğini ifade eder. Akabinde de sadece cariyesinin ve kafir olmanın evlenmeye mani olmadığını söyler. Buna şöyle delil getirir. Bir adam Müslüman bir cariyeye ile evlense bu caizdir. Bir adam ehli kitap hür bir kadınla evlense bu da caizdir. O halde bir adam ehli kitap bir cariyeye ile evlenebilir sonucunu çıkarır. Burada problem nedir? Cariyesinin ehli kitaptan iyi olması evlenmesine mani olduğu şeklinde sunulmasıdır ve Halvani bunun bir engel teşkil etmediğini köleliğin ve kölelikle birlikte küfrün evlenmeye mani olmadığını Hanefilerin bakış açısıyla ortaya koyar. Sebebi, kölelik bir mülkiyetin malik olma durumudur. Dolayısıyla bir kimse kölesi

³⁶⁰ Nisa 4/3.

³⁶¹ Abdürrezzak, VII: 265.

³⁶² Halvani, A. 140a; MK. 173a.

³⁶³ Halvani, A. 140a; MK. 173a.

olan bir kadınla mülkiyetinden dolayı ilişkiye girme hakkına sahiptir. Bir kimse evlendiği kadınla da ondan istimta (yararlanma) tam mülkünden dolayı sahiptir. Hem kölesi hem de cariyesi olan kitabi bir kadınla evlenmesi dolayısıyla caizdir sonucunu çıkartmaktadır³⁶⁴. İmam Şafii'nin ise “و لا تتكحوا المشركات حتى يؤمن” “*Onlar iman edinceye kadar müşriklerle evlenmeyin*”³⁶⁵ ayetini delil getirdiğini söylüyor.

İmam Şafii'nin delil getirdiği bu ayetteki evlenme yasağı söz konusu olan müşriklerin kimler olduğu hususunun net olmadığını söyleyen Halvani müşrik kadınlarla evlenmenin asla hiçbir durumda caiz olmadığını ancak icma deliline göre bütün hür kadınlarla evlenebileceğini sonucunu ileri sürer. Bu sebeple de ayette geçen müşrikin zahiri üzere anlaşılması gerektiğini ifade eder ki tabi bir cariyedeyse kölelikten kaynaklanan eksiklik ve küfürden kaynaklanan eksiklik vardır ama bir dinden dönen mürted kadın gibi bir mecusi kadın gibi veya anadan doğma kafir olan bir kadın gibi değildir. Onun durumu bu sayede mürted, mecusi ve anadan doğma kafir olan -ki burada kastedilen el-Küfrü'l-Asli'yi Halvani'nin kastettiği muhtemelen Mekke müşrikleri-dolayısıyla bunun gibi olmadığı anlaşılır. O da ayetteki evlenmesi yasaklanan müşriklerin bu sınıflara yorumlanması gerektiğini söyler³⁶⁶.

2.1.15. Rada (Süt Emme) Hükümleri

Süt emme babına Halvani³⁶⁷ ve Serahsi³⁶⁸, Peygamber Efendimizden rivayet edilen “يحرّم من الرضاع ما يحرم من النسب” “*Nesep yoluyla haram olan, süt emme yoluyla da haram olur*”³⁶⁹ hadisi şerif ile giriş yapmaktadırlar. Bu girişten sonra Halvani nesep yoluyla evlenilmesi haram olan yedi grup kadın olduğunu, nesep yoluyla haram olan bu grubun süt emmeyle de haram olduğunu söylemektedir³⁷⁰. Serahsi ise yukarıda ki zikredilen hadis-i şerifin farklı rivayetini “يحرّم بالرضاع ما يحرم بالولادة” “*Doğum yoluyla haram olan süt emme yoluyla haram olur*”³⁷¹ zikrederek hadisin bir kadının evlilik hususunda bir erkeğe haram olma nedenlerinden birisinin de süt emme olduğunu ve evlenme yasağının

³⁶⁴ Halvani, A. 140a; MK. 173a.

³⁶⁵ Bakara 2/221.

³⁶⁶ Halvani, A. 140a; MK. 173a.

³⁶⁷ Halvani, A. 144b; MK. 178b.

³⁶⁸ Serahsi, *Mabsut*, V: 132.

³⁶⁹ Tirmizi, “Rada”, 1146.

³⁷⁰ Halvani, A. 144b; MK. 178b.

³⁷¹ Nesai, “Kitabü'n-Nikah”, V, 5412.

oluşumunda nesebe benzediğini belirtmektedir³⁷². Bu düşüncesiyle ilgili Serahsi “الرضاع
الذي يرضع منه اللحم وانشز العظم” *“Emzirme eti oluşturan ve kemikleri geliştirendir”*³⁷³ hadis-i
şerifi delil olarak getirmektedir³⁷⁴.

Halvani ve Serahsi süt emme babına bu şekilde giriş yaptıktan sonra bir kadının
sütü geldiğinde kocası onu boşasa, kadın da başka bir erkekle evlense ve ondan hamile
kalarak sütü gelse, gelen sütün hangi kocaya ait olduğu hakkında mezhep imamlarının
görüşlerini zikretmiştir. Her ikisi de Ebu Hanife’ye göre doğum yapıncaya kadar gelen
sütün birinci kocaya ait olduğunu, Ebu Yusuf’a göre bu sütün ikinci kocadan hamile
kalmakla meydana geldiğini, dolayısıyla birinci kocadan olan sütün kesilip, gelen sütün
ikinci kocadan olduğu, Muhammed’e göre ise sonraki kocadan doğum yapıncaya kadar
sütün her iki kocadan olduğu görüşlerini belirtmişlerdir³⁷⁵.

Halvani’nin Mabsut’unun Ayasofya nüshasının 144/b varağının üstten 2. satırında
من الثاني يكون kelimeleri iki kere yazıldığı tespit edilmiştir.

Halvani illet kelimesinden daha çok hükmün konmuş gerekçesini ifade etmekte
مغنى kavramını kullanmaktadır³⁷⁶.

Halvani ve Serahsi bazı meselelerde İmam Şafii’nin farklı görüşlerini nakletmekte,
onun delillerini incelemekte ve bu delillere Hanefilerden veya kendi içtihatlarından cevap
vermektedirler. Örneğin süt emme babının konularından olan kaç defa emmenin haramlık
oluşturacağı meselesinde İmam Şafii, çocuğun doya doya emeceği beş emmeden daha az
bir emmeyle yasaklığın meydana gelmeyeceğini belirtmiştir. Halvani ve Serahsi, İmam
Şafii’nin; Kur’an-ı Kerim’de metni mensuh hükmü mensuh ayetler konusuna örnek
gösterilen, Hz. Aişe’den nakledilen “Haram kılıcı emme on idi. Daha sonra bu nesh
olunarak beşe indirildi. Fakat şuanda Kuran’da bunun okunuşu bulunmamaktadır.”
rivayetini delil olarak gösterdiğini ve bu tür bir rivayetin kullanılamayacağını
söylemektedirler³⁷⁷.

³⁷² Serahsi, *Mabsut*, V: 132.

³⁷³ Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb
Arnavut, nşr. Müessesetü’r-Risale, Beyrut, ts., VII: 185.

³⁷⁴ Serahsi, *Mabsut*, V: 132.

³⁷⁵ Halvani, A. 144b; MK. 178b, Serahsi, *Mabsut*, V: 132.

³⁷⁶ Halvani, A. 144b; MK. 179a.

³⁷⁷ Halvani, A. 144b; MK. 179a, Serahsi, *Mabsut*, V: 134.

Halvani nesep yoluyla haram olan yedi kadının (anne, nine, annesinin annesi, babasının annesi, kız kardeşi, kızı, annesinin kız kardeşi) süt emmeyle de haram olacağını bildirmiştir³⁷⁸.

Daha sonra Halvani süttten kesildikten sonra süt emme yoktur konusuna girerek bu konuda iki delil öne sürmektedir. Birincisi Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ud'dan nakledilen "لا رضاع بعد الفصال" *"Süttten kesildikten sonra emmenin hükmü yoktur"* ve³⁷⁹ "ما انبت اللحم و انشز العظم" *"Emzirme, eti oluşturan ve kemiği geliştiren sütle olur"*³⁸⁰ hadisi şeriflerini delil kullanarak süttten kesildikten sonra emmenin bir hüküm ifade etmeyeceğini bildirmektedir³⁸¹. Akabinde süt akrabalığı için emzirme yaşının alimler arasında ihtilafli bir konu olduğunu, emzirme yaşının Ebu Hanife'ye göre otuz ay, Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre iki yıl, Züfer'e göre ise üç yıl olduğunu söylemektedir³⁸².

Aynı konu da Serahsi ise birçok delil getirmektedir. Onlar: Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ud'dan nakledilen "لا رضاع بعد الفصال" *"Süttten kesildikten sonra emmenin hükmü yoktur"*³⁸³, "ارضعي سالما خمسا تحرمين بها عليه" *"Salimi beş defa emzir ve kendini ona haram kılarısın"*³⁸⁴, "الرضاع ما انبت اللحم و انشز العظم" *"Emzirme, eti oluşturan ve kemiği geliştiren sütle olur"*³⁸⁵, "الرضاعة من المجاعة" *"Süt emme, açlıktan dolayı olur"*³⁸⁶, "الرضاع ما فتق الامعاء" *"Emzirme bağırsakları açan sütle olur"*³⁸⁷. Serahsi bu delilleri zikrettikten sonra o da çocuğun süttten kesildikten sonraki emmenin bir hüküm ifade etmeyeceğini bildirdikten sonra, Halvani gibi süt akrabalığı için emzirme yaşının kaç olacağına dair mezhep imamlarının görüşlerini delilleriyle nakleder³⁸⁸.

Süt emme konusunda evlenen ya da nişanlanan tarafların evlilikleri hakkında tek bir kadının her iki tarafı, gelin ve damadı emzirdiğine dair şahitlikle ortaya çıkması durumunda erkeklerinden muttali olabileceği konularda tek kadının şahitliğinin geçerli

³⁷⁸ Halvani, A. 145a; MK. 179a.

³⁷⁹ Abdürrezzak, VI: 416.

³⁸⁰ Hanbel, VII: 185.

³⁸¹ Halvani, A. 145a; MK. 179a.

³⁸² Halvani, A. 145a; MK. 179a.

³⁸³ Abdürrezzak, VI: 416.

³⁸⁴ Nesai, Kitabü'n-Nikah, V: 5426.

³⁸⁵ Hanbel, VII: 185.

³⁸⁶ Tirmizi, Rada, 1152.

³⁸⁷ Nesai, Kitabü'n-Nikah, V: 5442.

³⁸⁸ Serahsi, *Mebsut*, V: 135-136.

olmadığı kuralına dayanarak Halvani bu evliliğin bir sakıncası olmadığını söylemekte fakat tarafların evlenmemesinin ihtiyata daha uygun olduğunu belirtmiştir³⁸⁹.

Serahsi ise aynı konuda Halvani gibi ister yabancı olsun, isterse karı-kocadan birisinin annesi olsun, bir kadının şahitliğinin geçerli olmadığını bildirmiştir³⁹⁰. Bu konuda Hz. Peygamberden şu hadisi delil olarak getirmiştir. “ لا يقبل في الرضاع الا شهادة رجلين او رجل و امراتين ” “*Süt emme konusunda ancak iki erkeğin veya bir erkekle iki kadının yapacağı tanıklık kabul edilir*”³⁹¹.

Yukarıdaki açıklamalardan sonra Serahsi, İmam Şafii ve Malik’in bu konudaki farklı görüşlerini eleştirerek, onların görüşlerini ve delillerini çürütmeye çalışır³⁹².

Halvani ve Serahsi, evlenmemiş bakire kızın sütü gelse, o da bununla küçük bir çocuğu emzirse bu emzirmenin geçerli olduğunu söylemişlerdir.³⁹³

Halvani³⁹⁴ ve Serahsi, bir kadının göğsünden süt sağılrsa sonra kadın ölse, bu sütü bir çocuk içse bu durumda haramlığın oluşup oluşmamasında haramlığın sabit olacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca Serahsi emzirme konusunda kadının fiiline itibar edilmediğini, kadın uyurken çocuk onun göğsünü emse yasaklığın yine meydana geleceğini, aynı şekilde kadın hayatta iken çocuğu emzirme yerine, sütü çocuğun boğazına akıtacak olsa yine haramlığın sabit olacağını söylemektedir³⁹⁵.

Halvani, ölü kadının göğsünden sağılan sütün çocuğa içirilmesi durumunda yasaklığın olup olmayacağı konusunda daha önce zikrettiğimiz Hz. Peygamberin “Emzirme, eti oluşturan ve kemiği geliştiren sütle olur.” Hadis-i şerifini delil getirerek diride olduğu gibi ölünün sütünde de bu vardır diyerek ölü kadının göğsünden sağılan sütün çocuğa içirilmesi durumunda haramlığın sabit olacağını söylemiştir³⁹⁶.

Serahsi ise bu konuda direk İmam Şafii’ye göre sütün öldüğünü ve pis olduğunu, haramlığın pis olan bir sütle gerçekleşmeyeceği söyler. Onun bu görüşünü çürütmek için sırasıyla mezhep imamlarının görüşünü aktarır. Ebu Hanife ve İmameyn’e göre sütün

³⁸⁹ Halvani, A. 145a; MK. 179b.

³⁹⁰ Serahsi, *Mebhut*, V: 138.

³⁹¹ Abdürrezzak, VI: 482.

³⁹² Serahsi, *Mebhut*, V: 138.

³⁹³ Halvani, 145/b, Serahsi, V, 138.

³⁹⁴ Halvani, A. 145b; MK. 179b.

³⁹⁵, Serahsi, *Mebhut*, V: 139.

³⁹⁶ Halvani, A. 145b; MK. 179b.

canlı bir varlık olmadığını, dolayısıyla sütte hayat olmadığına göre ölümle pis hale gelmeyeceği görüşünü aktararak İmam Şafii'ye karşı çıkar³⁹⁷.

Halvani'nin el-Mebhut'unda yer almayan fakat Serahsi'nin el-Mebhut'unda geçen iki küçük çocuğun bir hayvandan süt emmeleri konusunda, insan sütü gibi sayılmadığından haramlığın oluşmayacağını söylemektedir. Bu konunun devamında Buhari'nin hayvan sütüyle, süt haramlığı sabit olur dediğini söyler. Onun, Ebu Hafs Kebir zamanında Buhara'ya geldiğini ve fetva vermeye başladığını, Ebu Hafs Kebir'in ona "Yapma bu konumda değilsin." dediğini dediyse de nasihatini dinlemediğini söyler. Akabinde bir gün Buhari'ye iki çocuk bir koyundan emzirildiğinde ne olacağına dair fetva sorulduğunda, haramlığın sabit olacağı yönünde fetva vermiş, bunun üzerine halk toplanarak bu fetvası yüzünden, onu Buhara'dan çıkarttıklarını aktarmaktadır³⁹⁸.

Halvani'nin el-Mebhut'unun Ayasofya nüshasının 145/b varağının 9. satırında yazdığı yerin 10. satırda da tekrarlandığını görmekteyiz. Bunun yanlışlıkla yazıldığını düşünüyoruz.

Yine Ayasofya nüshasının 145/b varağının 13. satırında müstensih **واجتج الشافعى قال** yazmış daha sonra yazım yanlışı yaptığının farkına vararak bu kelimelerin üzerini çizmiştir.

Halvani, Ebu Hanife ve İmameyn'in görüşlerini zikreder³⁹⁹ tıp ki İmam Muhammed'in el-Asl'ında olduğu gibi. Görüşlerini zikrettikten sonra görüşlerine katılmadığı kimseler olursa ona niçin katılmadığını veya ötekinin görüşüne niçin katıldığını da izah eder. Biz bunu Serahsi'de de görmekteyiz⁴⁰⁰. Örneğin bir kadının sütünün karıştırıldığı yemeği çocuğun yemesi durumunda eğer yemek ateşte pişirilmişse ateşin onu değiştireceğini dolayısıyla haramlığın meydana gelmeyeceğini söylemektedirler. Süt karışımı yemek eğer ateşte pişirilmemişse, yemek süttten daha fazla ise çocuğun bu yemeği yemesiyle yine haramlığın meydana gelmeyeceğini belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili yemekteki süt yarından çok olsa bile Ebu Hanife'ye göre yine yasaklığın meydana gelmeyeceği, İmameyn'e göre ise hükmün çoğunlukta olana göre verileceği, çok olanında süt olduğundan dolayı haramlığın meydana geleceğini

³⁹⁷ Serahsi, *Mebhut*, V: 139.

³⁹⁸ Serahsi, *Mebhut*, V: 139.

³⁹⁹ Halvani, A. 145b; MK. 180a.

⁴⁰⁰ Serahsi, *Mebhut*, V: 140.

söylemişlerdir. Halvani ve Serahsi bu konuda Ebu Hanife'nin görüşünü benimseyerek sütün içine yiyecek atılırsa sütün inceleceği, renginin değişeceği dolayısıyla sütün değişeceğini, beslemenin süt ile değil yemek iledir diyerek burada İmameyn'in görüşüne niçin katılmadıklarını aynı zamanda Ebu Hanife'ye niçin katıldıklarını açıklamaktadırlar.

Halvani ve Serahsi bir kadınla evlenen kişi nikahtan sonra evlendiği kadın hakkında “O benim süt kız kardeşim veya süt kızım yahut da süt annemdir” dese, ardından da “Yanıldım veya kuruntuya kapıldım” diyecek olsa nikahlarının istihansen devam edeceğini, söylediği sözde ısrar etse şahitlerde buna şahitlik etse o ikisinin araları ayrılır derler⁴⁰¹.

Halvani ve Serahsi bir kadının sütü ilaca katılarak çocuğun boğazına veya burnuna akıtılacak olsa, karıştırılan süt ilaçtan daha fazla ise, burada çoğunluğa hükmedileceğini söyleyerek bunun emzirme sayılacağını söylemektedir⁴⁰².

Halvani ve Serahsi bir erkek, bir kadınla cinsel ilişkide bulunsa veya ona şehvetle dokunsa yahut da cinsel organına şehvetle baksa bu kadın, o erkeğin nesep yoluyla olan oğluna ve babasına helal olmadığı gibi sütoğluna ve sütbabasına da helal olmayacağını, kadının sütanesi veya sütkızı da o erkeğe helal olmayacaklarını söylemektedirler⁴⁰³.

Bir kimse küçük bir kız çocuğuyla evlense, kocanın sütanesi veya kendisini doğuran anne, nesep veya süt kız kardeşleri, nesep veya süt emme yoluyla olan oğlunun hanımı -oğlu nedeniyle inen sütle- onu emzirmesi konusunda Halvani ve Serahsi, kız çocuğunun bu adama haram olacağını söylemektedirler⁴⁰⁴.

Milli Kütüphane nüshasının 181/a varağında konuyla ilgili olan neredeyse dört, beş satırlık kısım atlanmış vaziyettedir.

Ayasofya nüshasının 146/a varağının alttan 1 satırında aynı cümlenin iki kez yazıldığını, dolayısıyla müstensih hatasını görmekteyiz.

Halvani'nin el-Mebcut'unda yerleşmiş furu-ı fıkıh kavramlarını kullandığını görmekteyiz. Mesela hürmet-i musahara gibi. Ki bu da Halvani dönemine gelinceye kadar

⁴⁰¹ Halvani, A. 146a; MK. 181a, Serahsi, *Mebcut*, V: 145.

⁴⁰² Halvani, A. 145b; MK. 180a, Serahsi, *Mebcut*, V: 140.

⁴⁰³ Halvani, A. 145b; MK. 180a, Serahsi, *Mebcut*, V: 141.

⁴⁰⁴ Halvani, A. 146a; MK. 181a, Serahsi, *Mebcut*, V: 141.

furu-ı fıkıhla ilgili temel meselelerde kavramsallaştırmanın tamamlandığını söylememize imkan tanımaktadır.

Kimi zaman Ayasofya nüshasında doğru yazılan kelimelerin Milli Kütüphane nüshasında yanlış yazıldığına şahit olduğumuz gibi Ayasofya nüshasında yanlış yazılanların Milli Kütüphane nüshasında doğru yazıldığına şahit olmaktadır. Bu nedenle kitabın tahkiki yapılırken her iki nüshanın çok dikkatle incelenmesi gerektiği söylenebilir⁴⁰⁵.

Halvani, bazen külli kaideleri kullanarak da hükümler istinbat ettiğini görmekteyiz⁴⁰⁶.

Halvani kimi yerlerde bilhassa muhalif mezheplerin delil olarak kullandığı hadislerin, ayetlere aykırı hükümler getirmesi veya onlara ziyade hükümler getirmesi sebebiyle amel edilemeyeceğini söyleyerek Ebu Hanife'nin koymuş olduğu "Nass üzerine ziyade nesh hükmündedir. Bu ahad haberle olmaz." kuralını ve yöntemini kullanmaktadır⁴⁰⁷.

Halvani zamanında hadis kavramlarının yerleştiğini görmekteyiz. Örneğin; Halvani merfu haber kavramını kullanmaktadır ve bununla da sahabenin peygambere nispet ederek naklettikleri sözleri kastettiğini görmekteyiz⁴⁰⁸.

Bazen Halvani kendi döneminde kullanılan kavramları kullandığı gibi onları tanımlama ihtiyacını da hissetmiştir. Biz bunları **وجر** ve **سقوط** kavramlarında görmekteyiz. **وجر** kavramını boğazdan geçip mideye ulaşma, **سقوط** kavramını ise burundan çekilip beyne ulaşmaya denildiğini söylemektedir⁴⁰⁹.

2.1.16. İhsana Ait Hükümler

Halvani kimi zaman konuları neden anlattığına dair gerekçeyi yazarak girmektedir. Mesela bunun örneğini ihsan konusunda görmekteyiz. Halvani ihsan konusunda şunları

⁴⁰⁵ Milli Kütüphane nüshasının 180a vараğının 23. satırında **بالاوة** şeklinde yazım yanlışı yapılmıştır. Doğrusu **بالولادة** şeklinde olmalıdır.

⁴⁰⁶ Halvani, A. 145b; MK. 180a.

⁴⁰⁷ Halvani, A. 144b; MK. 179a, Duman, Ali, "Ebu Hanife'nin Hüküm İstinbat Yöntemi'nin Fukaha Usulü'ndeki Rolü", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2009, s. 13, 83-102, Sönmez, Tahir, *İslam Hukuku Metodolojisinde Nass Üzerine Ziyade*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2006.

⁴⁰⁸ Halvani, A. 144b; MK. 179a.

⁴⁰⁹ Halvani, A. 144b; MK. 179a.

söyler: “Bil ki ihsan recmin zina yapan kimseye recm uygulanabilmesinin şartıdır. Peygamber Efendimizden rivayet olduğuna göre Maiz zina ettiğini peygamberin huzurunda ikrar etti. Peygamber de ona ihsanı olup olmadığını sordu. Onun ihsan sahibi olduğunu gördü ve onun recmedilmesini emretti. Zina ihsanının şartları; hürriyet, akıl, bulüş, sahih nikahla cinsel ilişki ve Müslüman olmaktır. Bunları inşallah kitabü'l-hududta zikredeceğiz⁴¹⁰.”

Görüldüğü üzere Halvani'nin burada ihsan konusuna girişı, İmam Muhammed'in ve Serahsi'nin el-Mebhut'unda olmayan bir biçimde neden bu konuyu anlattığını izah ederek giriş yapmaktadır. Daha sonra Halvani iki tarafın ihsan sahibi olabilmesi için gerekli şartlardan bahsettikten sonra, Ka'b diye zikrettiği, Serahsi'de ise Ka'b b. Malik olarak gördüğümüz ashaptan biriyle Rasulullah arasında geçen Yahudi bir kadınla evlenme hikayesini aktarıyor. Ancak Serahsi, İmam Muhammed gibi giriş yaptıktan sonra ihsan sahibi olabilmek için nelerin gerekli olduğunu Kitabü'l-Asl'dan aktardıktan sonra, İmam Muhammed'de olmayan fakat Halvani'de bulunan Ka'b'ın bir yahudiyle evlenme hikayesine benzer bir hikayeye giriş yapıyor. Fakat Serahsi'nin aktarımında Yahudi kadınla evlenmek isteyen Huzeyfe b. Yeman olduğunu peygamberin de o kadın seni ihsan sahibi kılmaz dediğini aktarır. Ama aynı rivayet Halvani'de, Ka'b bir Yahudi kadınla evlenmek istiyor ve Rasulullahta o seni ihsan sahibi kılmaz diyor. Şimdi burada iki seçenek söz konusudur. Bu Ka'b rivayeti, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında olmadığına göre, Ka'b rivayetini buraya aktaran Halvani'dir. Ama Serahsi'de de bulunduğuna göre Serahsi hocasından bu Ka'b rivayetini okumuş ve kendi el-Mebhut'unu oluştururken bu rivayete yer vermeye karar vermiş. Fakat yaptığı araştırmada muhtemelen rivayetin Huzeyfe b. Yeman yönünden olan varyantlarına ulaşmış. Çünkü Serahsi'de Huzeyfe b. Yeman kanalıyla gelen Yahudi bir kadınla evlenme rivayeti hem de Ka'b'ın başından geçen evlenme hikayesi var. Fakat Serahsi bunu Ka'b ile Hz. Ömer arasında bir konuşma olarak aktarmakta. Buradan hareketle biz şöyle olabileceğini ileri sürebiliriz: Serahsi, Ka'b rivayetini Halvani'den okudu, tahkik ettiğinde bunun Ka'b ile peygamber arasında değil, Huzeyfe b. Yeman ile peygamber arasında olduğunu ve Ka'b hadisesinin Hz. Ömer ile arasında cereyan ettiğini tespit etmiş, ona göre de el-Mebhut'unu oluşturmuş olabilir. Bu bir seçenektir. Bir diğer seçenek ise Serahsi, Halvani'den bu

⁴¹⁰ Halvani, A. 146a; MK. 181a.

metni okuduktan sonra yaptığı araştırmalarda meseleleri karıştırmış ya da hocasının rivayetine güvenmemiş o yüzden de kendisi farklı rivayete gitmiş olabilir.

Halvani ve Serahsi'nin ihsan konusunda halvet kelimesini, dinen ve fitraten cinsel ilişkiyi engelleyecek bir şeyin olmadığı bir yerde baş başa kalmak şeklinde tanımladıklarını görmekteyiz⁴¹¹. Farklı olarak Serahsi'nin cinsel ilişkiye engel olacak derecede hasta olması, Ramazan ayında oruçlu olması, ihramlı veyahut kadının hayızlı olduğu zamanlarda halvetin sayılmayacağı çünkü cinsel ilişkiye fitri ve dini engel olduğunu söylemektedir⁴¹². Yine Serahsi, Halvani'den farklı olarak sahih halvetin koşullarından bahsetmektedir. Ona göre sahih halvetin olduğu yer, başkalarının izin almadan onları görüp duyamayacağı ev, oda veya buna benzer yerdir. Bu nedenle mescitte, ana caddelerde, kenarları örtülü olmayan dam üstlerinde sahih halvetin sayılmayacağını söylemektedir⁴¹³.

Halvani ve Serahsi, hünsa bir kişi, evlendiği bir kadınla ilişkide bulunsa veya o, bir erkekle evlenmişe ve kocası onunla cinsel ilişkide bulunsa, her ikisinin de muhsan olacağını söylemektedirler⁴¹⁴.

Halvani ve Serahsi, Müslüman bir kimse, Müslüman hanımıyla gerdeğe girse ve sonra irtidat etseler muhsanlıklarının geçersiz olduğunu söylerler. Daha sonra ikisi birden İslam'a girseler, yeniden ilişkide bulunmazlarsa muhsan olmayacaklarını, onların durumunun önceden harbi veya zimmi olup sonradan Müslüman olan karı-kocanın durumuna benzediğini ifade etmektedirler⁴¹⁵.

Yine Halvani ve Serahsi'nin benzediği görüşlerden biri de, kadın kocasının kendisiyle ilişkide bulunduğunu ikrar etse, daha sonra koca bu kadından ayrılrsa, kadın iddeti bittikten sonra daha evvel kendisini üç talakla boşayan eski kocasına -o da kendisini doğruluyorsa- helal olur. Dolayısıyla önceki kocasıyla evlenebilir demektedirler. Bir başka meselede de kadın, kocam beni boşadı veya öldü iddetim de bitti dese kendisiyle evlenmek isteyen ve söylediklerinde onu doğruluyan birisine helal olacağını çünkü bu

⁴¹¹ Halvani, A. 146b; MK. 181b.

⁴¹² Serahsi, *Mebcut*, V: 150.

⁴¹³ Serahsi, *Mebcut*, V: 150.

⁴¹⁴ Halvani, A. 146b; MK. 181b, Serahsi, *Mebcut*, V: 151.

⁴¹⁵ Halvani, A. 146b; MK. 181b, Serahsi, *Mebcut*, V: 151.

meselede kadının verdiği haber, başka hiçbir kimsenin hakkıyla ilgili olmadığı, bundan dolayı kadının vereceği haberi kabul etmek gerektiğini belirtirler⁴¹⁶.

Halvani ihsan konusunda İmam Muhammed'den farklı olarak bir açılım sağlamaktadır. Buna rağmen Serahsi ise İmam Muhammed'e riayet etmektedir.

Halvani, İmam Muhammed'de yer alan ibareleri bazen birebir nakillerde bulunurken, bazen yorumlayarak aktardığını görmekteyiz⁴¹⁷.

2.1.17. Mut'a Nikahı

Halvani ve Serahsi'nin her ikisi de mut'a nikahı konusuna "Bize ulaşan rivayetlere göre Rasulullah mut'a nikahını, bir zamanlar bir savaş esnasında üç gün süreyle helal kıldı. İnsanlara bu sırada bekarlık çok zor gelmişti. Daha sonra bunu yasakladı." cümleleriyle giriş yapmaktadırlar⁴¹⁸.

Daha sonra Halvani ve Serahsi⁴¹⁹, mut'ayı, bir kimsenin, bir kadına şu kadar ücret karşılığında, şu kadar zaman senden istifade edeyim şeklinde tanımlamaktadır. Halvani, Serahsi'den farklı olarak mut'ayı, açık ve kinayeli olmak üzere ikiye ayırdığını görmekteyiz. Açık mut'ayı; şu kadar ücretle, bir gün veya bir ay seninle mut'alandım demek olduğunu, kinayeli mut'anın ise, seninle bir ay evlendim şeklinde olduğunu açıklamaktadır. Akabinde açık ve kinayeli mut'anın icma ile fasit olduğunu söyler⁴²⁰.

Yine bu konuyla ikisinin benzer yanı Abdullah b. Mes'ud ve Hz. Ömer'den gelen görüşleri zikretmeleri şeklindedir. Abdullah b. Mes'ud, "نسختها اية الطلاق و العدة و الميراث" "*Mut'a nikahı talak, iddet ve miras ayetleriyle nesh edilmiştir*"⁴²¹ Hz. Ömer ise, "لو كنت تقدمت في المتعة لرجمت" "*Mut'a yapan birisi bana sunulsaydı onu recmederdim*"⁴²² diyerek Halvani ve Serahsi mut'a nikahının caiz olmadığını delillendirmek için bu iki sahabe'nin görüşlerini aktarmışlardır⁴²³.

⁴¹⁶ Halvani, A. 146b; MK. 181b, Serahsi, *Mabsut*, V: 151-152.

⁴¹⁷ Halvani, A. 146b; MK. 181b.

⁴¹⁸ Halvani, A. 146b; MK. 181b, Serahsi, *Mabsut*, V: 152.

⁴¹⁹ Serahsi, *Mabsut*, V: 152.

⁴²⁰ Halvani, A. 146b; MK. 181b.

⁴²¹ Beyhaki, VII:207.

⁴²² Beyhaki, VII:206.

⁴²³ Halvani, A. 146b; MK. 181b, Serahsi, *Mabsut*, V: 152.

Serahsi, Halvani'den farklı olarak yukarıdaki sahabe kavillerinden başka delillerde sunmaktadır. Örneğin, Cabir b. Yezid: "İbn Abbas sarf ve mut'a akdi hakkındaki kanaatlerinden dönmeden bu dünyayı terk etmedi." dediğini, Hz. Aişe'ye mut'a nikahının sorulduğunu onun da: "Sizlerle aramızda hükmeden Allah'ın kitabı var." demiş ve ardından "و الذين هم لفروجهم حافظون" "Onlar ki, iffetlerini korurlar" ⁴²⁴ ayetini okuduğunu söyleyerek Halvani'nin aktarmış olduğu delillere ekstra delil getirmiştir⁴²⁵.

Halvani ve Serahsi, mut'a nikahı konusunda Hasan b. Ziyad'ın: "Eğer aralarında yüz yıl veya daha fazlası gibi yaşayamayacakları bilinen bir vakit söylenmişse, yapılan nikah akdi geçerli olur. Çünkü burada nikahın ebedi olduğuna güçlendirme vardır. Nikah ömür boyu akdedilir. Daha fazla yaşamaları mümkün olan bir süreyi anarak nikah yaparlarsa o zaman hüküm bunun aksidir." görüşünü naklederek, onun bu düşüncesini "Bize göre koşulan süre az olsun çok olsun hepsi eşittir. Çünkü süresiz olması nikahın şartıdır. İster kısa, ister uzun olsun yapılacak her vakit sınırlandırması onu iptal eder." diyerek görüşüne katılmamaktadırlar⁴²⁶.

Mut'a konusunda, Halvani ve Serahsi'de birbirine benzer yönler olsa bile bazı bakımlardan farklı izahlar getirmişlerdir. Ancak her iki hocanın izahları İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'daki izahları kadar uzun olmamıştır⁴²⁷.

2.1.18. Nikah Akdinde Dava

Halvani ve Serahsi, İmam Muhammed'de yer alan bir kadının aynı akitle iki erkekle evlenmesi konusunda, nikahın ortaklık kabul etmeyeceğini, bu durumun kadınına muhayyerlik hakkı tanımayacağına, yani ikisinden birini diğerine tercih etme hakkının olmadığını bu yüzden bu nikahın geçersiz olduğunu söylemektedirler. Kadının zimmi ya da harbi olup daha sonra Müslüman olması durumunda hükmün yine böyle olacağını beyan etmektedirler⁴²⁸.

Yine Halvani ve Serahsi'nin ortak noktalarından biri de fasit nikahta dokunma veya bakma olmayınca musaheret akrabalığının meydana gelmeyeceği şeklindedir. Nikahın

⁴²⁴ Mü'minun, 23/5.

⁴²⁵ Serahsi, *Mebsut*, V: 152.

⁴²⁶ Halvani, A. 146b; MK. 181b, Serahsi, *Mebsut*, V: 152.

⁴²⁷ Şeybani, *el-Asl*, X: 293-298.

⁴²⁸ Halvani, A. 147a; MK. 182a, Serahsi, *Mebsut*, V: 158.

musaheret akrabalığının meydana gelmesi için, cinsel ilişki yerini tutacağını, cinsel ilişkiye de nikahla ulaşılacağını, fasit bir akitle gelmeyeceğini dolayısıyla haramlığın oluşmayacağını söylerler⁴²⁹.

Nikah akdinde dava konusunda Hakim Şehid el-Mervezi, Halvani ve Serahsi nikah akdinde dava (باب الدعوى في النكاح) başlığını atarken⁴³⁰, İmam Muhammed, Kitabü'l-Asl'ında erkek açısından nikahta iddialar (باب نكاح الادعاء من قبل الرجال) başlığını atmıştır⁴³¹.

Dava konusunun girişinde Halvani, İmam Muhammed'den farklı olarak bir giriş yapmakta ve bunun gibi konuları izah etmektedir⁴³². Serahsi'nin de, İmam Muhammed'den değilde Halvani'den hareketle görüşlerini serdettiğini görmekteyiz⁴³³.

Serahsi'nin tam olarak burada yaptığı, İmam Muhammed'in cümlelerinden kapalı olduğunu düşündüğü yerlere basit açıklama cümleleri yazmak olmuştur.

Halvani'de, İmam Muhammed'den birebir cümleleri yazmış bunun yanında gerekçelerini kendi şerh kabilinden kaleme almıştır.

Halvani, İmam Muhammed'in görüşlerinin gerekçelerini izah ettikten sonra, İmam Muhammed'de olmayan kadının zifaktan sonra boşanma iddialarıyla ilgili tahriçte⁴³⁴ bulunmaktadır⁴³⁵.

2.1.19. Cariyeler Hakkında Aldanma

Halvani ve Serahsi, bir kimse hür diye bir kadınla evlense ve ondan çocuğu olsa, bu arada kadının mükatebe olduğu ve efendisinin evlilik için kendisine izin verdiği ortaya çıksa, kadının ukr ve çocuğun değerini alacağını söylemektedirler⁴³⁶. Bir cariye kendisi hakkında iki kişiyi kandırsa ve onlarda hür olduğunu zannederek onunla evlenseler, onların çocukları olsa, daha sonra herhangi bir şekilde bu kimselerin mülkiyeti altına girse, her ikisinin de ümmüveledi olacağını söylemektedirler⁴³⁷.

⁴²⁹ Halvani, A. 147a; MK. 182a, Serahsi, *Mebcut*, V: 158.

⁴³⁰ Mervezi, I: 69b, Halvani, A. 146b; MK. 181b, Serahsi, *Mebcut*, V: 154.

⁴³¹ Şeybani, *el-Asl*, X: 298.

⁴³² Halvani, A. 146b; MK. 181b.

⁴³³ Serahsi, *Mebcut*, V: 154.

⁴³⁴ Tahriç: Hakkında hüküm bulunmayan yeni meselelerin hükmünü, mezhep imamının veya mezhebin ileri gelen fakihlerinin görüşlerinden ve mezhepte yerleşik kaidelerden elde etme faaliyetine denir.

⁴³⁵ Halvani, A. 147a; MK. 182a.

⁴³⁶ Halvani, A. 147b; MK. 182b, Serahsi, *Mebcut*, V: 159.

⁴³⁷ Halvani, A. 147b; MK. 182b, Serahsi, *Mebcut*, V: 160.

İmam Muhammed'in Kitabül-Asl'ında bu bölüme, efendisinin başkasıyla evlendirdiği cariye (باب الامة يتزوجها الرجل لغيره) babı başlığını kullanırken⁴³⁸, Halvani⁴³⁹ ve Serahsi⁴⁴⁰, buna cariye hakkında aldanma (باب الغرور في المملوكة) babı başlığını kullanmaktadırlar. Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sinde de aynı başlığın (الغرور في) (باب المملوكة) kullanıldığını görüyoruz⁴⁴¹. Buradan hareketle Halvani'nin elindeki nüshanın Zahirü'r-Rivaye'nin özeti olan el-Kafi olma olasılığının çok yüksek olduğunu düşünüyoruz.

Ayasofya nüshasının 148/a varağının ilk satırında yazım yanlışı vardır. Müstensih, 147/b varağında bulunan و المسئلة موضعها كتاب العتاق فاذا ولدت منهما ثم ملكها صارت ام ولدهما cümlesini 148/a varağın ilk satırına da yazarak yazım yanlışı yapmıştır.

2.1.20. Çeşitli Akitlerdeki Nikahlar

Halvani ve Serahsi, bu bölüme, aynı anda nikah altında tutulabilecek kadın sayısı konusunda giriş yapmaktadırlar. Bir erkeğin, aynı anda dörtten fazla kadını nikahı altında tutması Rafiziler dışındaki alimlere göre helal olmadığını söylemektedirler⁴⁴². Daha sonra bu konuyla ilgili Rafizilerin görüşlerini aktararak yanlışlığına dair bir takım delil ve açıklamalar getirmektedirler.

Halvani ve Serahsi, Rafizilerin bu konuda “ و ان خفتم الا تقسطوا في اليتامى فاتكحوا ما طاب ” *“Eğer yetimlerin hakkına riayet edememekten korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan, ikişer, üçer ve dörder alın”*⁴⁴³ ayetinden hareketle şöyle dediklerini söylemektedirler. “Ayette ikişer, üçer, dörder kelimeleri birbirlerine “vav” harfiyle bağlanmıştır. “vav” harfi cem anlamı taşır. Bu sayılar toplanınca dokuz eder. Ayrıca peygamber dokuz kadını aynı anda nikahı altında bulundurmuştur. Peygamber ümmetin örneğidir ona caiz olan ümmetine de caizdir.” Daha sonra Halvani ve Serahsi, Rafizilerin bu görüşlerini çürütmek için bir takım deliller getirmişlerdir. Örneğin yukarıdaki ayette geçen ikişer, üçer, dörder alından kastedilenin bu sayılardan birinin tercih edilmesi olduğunu söyleyerek Fatır suresinin birinci ayetinde yer alan *“Gökleri ve*

⁴³⁸ Şeybani, *el-Asl*, X: 302.

⁴³⁹ Halvani, A. 147b; MK. 182b.

⁴⁴⁰ Serahsi, *Mebsut*, V: 158.

⁴⁴¹ Mervezi, I: 70a.

⁴⁴² Halvani, A. 148a; MK. 183a, Serahsi, *Mebsut*, V: 160.

⁴⁴³ Nisa, 4/3.

yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamd olsun." ayetinde kastedilenin bu sayılardan herhangi birisidir demektedirler. Bir başka delil Hz. Peygamberden rivayet edilen şu hadisi şeriftir: "يتزوج العبد ثنتين و يطلق تطليقتين" **"Köle iki kadınla evlenebilir ve iki defa boşama hakkı vardır"**⁴⁴⁴ hadisinin de özgür bir kişinin aynı anda dört kadından fazlasıyla evlenemeyeceği göstermektedirler derler⁴⁴⁵. Burada iki hoca da bir erkeğin kendisine mahrem olmayan cariyelerle dörtten fazla evlenebileceklerini söylerler. Buna da delil olarak Ammar b. Yasir'den gelen "Allah özgür kadınlar hakkında haram kıldığı şeyleri cariyeler hakkında da haram kıldı. Ancak bir erkeğin onları toplaması müstesna." hadisini göstermektedirler⁴⁴⁶.

Yukarıdaki konu İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında ve Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sinde yer almamaktadır. İlk olarak Halvani'de geçtiğine göre bu tartışmaların Halvani döneminin tartışmaları olduğunu düşünmekteyiz. Demek ki o zaman Şia'nın dörtten fazla kadınla evlenilmesine dair iddiaları hicri ikinci yüzyılın sonrasında ortaya çıkmıştır.

Bu konuda Halvani ve Serahsi arasındaki farklardan birisi de Halvani'nin aktarmış olduğu, Serahsi'de ve sahih hadis kitaplarında yer almayan Gaylan ed-Deylemi'nin olayıdır. Gaylan ed-Deylemi Müslüman olup peygamberimize geldiğinde on karısı olduğunu söylemiş, peygamberimizin de ona: "içlerinden dört tanesini seç geri kalanlarından ayrıl" dediğini aktarmaktadır Halvani⁴⁴⁷.

Hakim Şehid el-Mervezi, İmam Muhammed'in⁴⁴⁸ satın alıp odalık sahibi olma hakkını elinde bulunduracak esirlere sahip olma kısmıyla ilgili açıklamasını satın almak yani اشترى fiiliyle ifade ederken⁴⁴⁹, İmam Muhammed ve Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sini şerheden Halvani ve Serahsi bunu odalık yoluyla sahip olmak biçiminde ifade edilen ييسرى fiiliyle ifade etmişlerdir⁴⁵⁰.

Ayasofya nüshasının 151/a varağının 13. Satırında bulunan şu ibare لان انما يصح نكاح واحدة منهن لا غير و لا يجب في تركه الزوج Milli Kütüphane nüshasının 187/b varağının 10.

⁴⁴⁴ Abdürrezzak, VI: 221.

⁴⁴⁵ Halvani, A. 148a; MK. 183a, Serahsi, *Mebcut*, V: 161.

⁴⁴⁶ Halvani, A. 148a; MK. 183a, Serahsi, *Mebcut*, V: 161.

⁴⁴⁷ Halvani, A. 148a; MK. 183b.

⁴⁴⁸ Şeybani, *el-Asl*, X: 305.

⁴⁴⁹ Mervezi, I: 70b.

⁴⁵⁰ Halvani, A. 148a; MK. 183b, Serahsi, *Mebcut*, V: 161.

satırında bu ibare atlanmıştır. Ayasofya nüshasının daha doğru olduğunu düşünüyoruz. Çünkü anlam böylece tamam oluyor.

Yukarıdaki zikrettiğimiz hususların dışında bu bölümde Halvani ve Serahsi arasında başka farklılıklara rastlayamadık. Her iki hoca da çeşitli nikah akitleri sonrasında mehir ve miras hususunda kimin ne kadar oranda alacağı konularına girerek bunları uzun uzadıya yazmışlardır.

2.1.21. Nafaka Bölümü

Nafaka konusuna Halvani ve Serahsi birbirinden farklı şekillerde giriş yapmaktadırlar. Halvani, kocaya nafakanın kitapla, sünnetle, ümmetin icmaasıyla ve aklen vacip olduğunu, kocanın karşılması gerektiğini bil diyerek giriş yapar. Daha sonra Nisa suresinin 34. ayetini delil getirerek kitaptan, Ebu Süfyan'ın hanımı Hind'in hadisini delil getirerek sünnetten, peygamber döneminden günümüze kadar peygamberin Hind'e söylediğini bütün ümmet kadınlar için kabul ettiğini söyleyerek icmaadan, akla gelince de, kocanın kadının ve cariyesinin nafakasını ödeme zorunluluğu vardır diyerek kitap, sünnet, icma ve aklen deliller getirerek konuya giriş yapmaktadır⁴⁵¹. Serahsi, ise bu konuya girerken bir kişinin nafaka vermesinin çeşitli nedenlere dayandığını söyleyerek, evlilik akdi, efendi ile köle arasındaki ilişki ve nesep hısımlığı nafaka vermenin çeşitleri olduğunu söylemektedir⁴⁵². Daha sonra Serahsi, konuyla ilgili delilleri zikretmektedir. Kitaptan, Bakara 233, Nisa 34, Talak, 6 surelerinin belirtilen ayetlerini, sünnetten ise, “اوصكم بالنساء خيرا فانهن عندكم غوان اتخذتموهن بامانة الله و استحلتتم فروجهن بكلمة الله و ان لكم عليهن ان لا يظنن فرشكم احدا و ان لا يآئن في بيوتكم لأحد تكرهونه فاذا فعلن ذلك فاضربوهن ضربا غير مبرح و ان لهن عليكم نفقتهن وكسوتهن بالمعروف” *“Kadınlara iyi davranmanızı tavsiye ediyorum. Çünkü onlar sizin idarenize ve korumanıza verilmiştir. Siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız. Allah'ın kelimesi ile size onlarla birleşme helal oldu. Sizin onlar üzerindeki hakkınız, yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri ve sevmediğiniz kimseleri evinize almamalarıdır. Şayet bunu yaparlarsa incitmeyecek şekilde onları dövmün. Onların sizin*

⁴⁵¹ Halvani, A. 153b; MK. 189a.

⁴⁵² Serahsi, *Mebsut*, V: 181.

*üzerinizdeki hakkı ise, örfe uygun olarak nafakalarını ve giyim kuşamlarını sağlamanızdır*⁴⁵³ hadisi ile Hind hadisini delil olarak getirmektedir⁴⁵⁴.

Halvani ve Serahsi, bir kadının hizmetçisi varsa Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre yalnızca bir hizmetçinin nafakasının karşılanması gerektiğini çünkü birden fazla hizmetçinin süs ve ziynet olduklarını söyler. İmam Ebu Yusuf'un ise bu konu da iki hizmetçinin nafakasının sağlanması gerektiğini, çünkü hizmetçilerden birisi ev içindeki işleri görüp, diğeri de ev dışındaki kadının ihtiyaç duyacağı şeyleri yapacağından iki hizmetçiye ihtiyaç duyulabilir dediğini aktarmışlardır⁴⁵⁵.

Halvani ve Serahsi, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ında⁴⁵⁶ koca yoksul ise kadın için aylık dört veya beş dirhem, hizmetçisi için de üç dirhem veya daha azı belirlenir dediğini fakat bu dediğinin bağlayıcı bir sınırlama olmadığını, çünkü bu fiyatların pahalı veya ucuz olmasına göre değiştiği gibi bölgeden bölgeye ve zamandan zamana farklılık gösterebileceğini dolayısıyla nafakanın para olarak belirli bir miktarda sınırlandırılmasının dikkate alınmayacağını, İmam Muhammed'in bu miktarları yaşadığı dönemde kendisinin bizzat gördüğü duruma dayanarak belirlediğini söylemektedirler⁴⁵⁷. Fakat bu yorumun aynısını Halvani ve Serahsi'den önce Hakim Şehid el-Mervezi'nin dediğini el-Kafi adlı eserinde görmekteyiz⁴⁵⁸.

Halvani ve Serahsi, kadına ve hizmetçiye nafaka olarak verilmesi gereken bir takım kıyafetleri saydıktan sonra yine İmam Muhammed'in giyecek ile ilgili olarak söyledikleri, onun zamanındaki insanların adetine göre söylendiği, giyeceğin soğukluk ve sıcaklığın şiddeti bölgeden bölgeye değişmesine bağlı olarak değişiklik gösterebileceği gibi, her devirde insanların giydikleri şeylerde adetlerine göre farklılıkların olabileceğini, bu yüzden hakimin bu konuda bir belirleme yaparken insanların örfünü dikkate alması gerektiğini söylerler⁴⁵⁹.

⁴⁵³ Tirmizi, Rada, 11.

⁴⁵⁴ Serahsi, *Mebcut*, V: 181.

⁴⁵⁵ Halvani, A. 153b; MK. 189a, Serahsi, *Mebcut*, V: 181.

⁴⁵⁶ Şeybani, *el-Asl*, X: 326.

⁴⁵⁷ Halvani, A. 153b; MK. 189a, Serahsi, *Mebcut*, V: 181.

⁴⁵⁸ Mervezi, I: 72b.

⁴⁵⁹ Halvani, A. 153b; MK. 189a, Serahsi, *Mebcut*, V: 183.

Halvani ve Serahsi⁴⁶⁰, nafaka için kocadan kefil istenmeyeceğini söylemektedirler. Kadın, hakimin nafaka belirlemediği dönemdeki geçmişe ait nafakası için kocasını mahkemeye verse, geçmiş dönemdeki nafakadan bir şeyin verilemeyeceğini söylerler. Burada Halvani, Serahsi'den farklı olarak İbn Ebi Leyla'nın görüşünden bahsetmektedir. Daha sonra her iki hoca da bu konuyla ilgili olarak İmam Şafii'nin nafaka zimmette borç olur görüşüne karşı çıkararak bununla ilgili açıklamalar yapmaktadırlar⁴⁶¹.

Halvani ve Serahsi, kocası kaybolan kadının kocası adına borç alıp alamayacağı hususunda kadının kocası adına borç alamayacağını söylemektedirler. Bu konu da her iki hoca da Kadı Şureyh'in kocası kaybolan kadın onun adına borç alsa yalnızca kendi adına borç almış olur görüşünü nakletmektedirler. Serahsi bu konuda Halvani'den farklı olarak Ebu Hanife'nin koca kayb olduğunda hakimin onun aleyhine nafakaya hükmetmesini caiz görmem dediğini bildirmektedir. Kadının kayıp olan kocasından bir çocuğu bulunur da kendisi ile birlikte nafakaya hükmedilmesini isterse hakimin küçük çocuklar, kadınlar ve müzmin hastalığa yakalanmış erkekler için nafakaya hükmedeceğini belirtirler⁴⁶².

Halvani ve Serahsi, kadın, kocası ile kendisine yeterli olmayacak bir nafaka miktarı üzerinde anlaşsa, bu anlaşmadan dönerek kendisine yeterli olacak miktarı isteme hakkına sahip olduğunu çünkü nafakanın peyderpey gerekli olacağını, kadının kendisine yeterli olmayacak bir miktara razı olması hakkını daha gerekli olmadan önce düşürmek olduğunu ve kadının kocasını nafakadan ibra etse bile bununla nafakanın düşmeyeceğini söylerler⁴⁶³. Serahsi, Halvani'den farklı olarak bu konuyu kira sözleşmesine kıyas ederek kira sözleşmesi yapıldıktan sonra yarar elde edilmeden önce kira bedelinin bir kısmını ibra etmesinin caiz olduğunu söyler⁴⁶⁴.

Halvani ve Serahsi, hakimin kocayı yoksul nafakası ödemesine hükmetse, daha sonra koca zengin olsa ve kadın onu dava etse kocasının zengin nafakası vermesinin gerekli olduğunu söylerler. Yine kadın kocasından tam mehir almasına rağmen kaybolur veya kocanın evine yahut da istediği yere taşınmamakta direnirse (naşize) kadının nafaka alamayacağını bildirirler⁴⁶⁵.

⁴⁶⁰ Serahsi, *Mebcut*, V: 184.

⁴⁶¹ Halvani, A. 153b; MK. 189a.

⁴⁶² Halvani, A. 154a; MK. 189b, Serahsi, *Mebcut*, V: 185.

⁴⁶³ Halvani, 154/a, Serahsi, V, 186.

⁴⁶⁴ Serahsi, *Mebcut*, V: 186.

⁴⁶⁵ Halvani, A. 154a; MK. 189b, Serahsi, *Mebcut*, V: 186.

Halvani cinsel birleşmeye elverişli olmayan küçük hanımın nafaka almaya hakkı olmadığını söylemektedir⁴⁶⁶. Serahsi de bu yönde görüş bildirdikten sonra farklı olarak İmam Şafii'nin nafaka alabilir görüşüne karşı çıkararak küçük eşin kocasının evinde kendini ona teslim etmiş sayılmayacağından naşize de olduğu gibi nafaka hak edemeyeceğini açıklamıştır. Burada her iki hoca kadının cinsel birleşmeye elverişli olması durumunda küçük olsun büyük olsun nafakaya hak kazanacağını bildirmektedirler⁴⁶⁷.

Malı olmayan küçük kocanın nafaka yükümlülüğü konusunda Halvani ve Serahsi, koca küçük olup nafaka ödeyecek mala sahip değilse, hanımının nafakası, nafakaya kefil olmadığı sürece kocasının babasından istenilemeyeceğini söylemektedirler⁴⁶⁸.

Yine Halvani ve Serahsi'nin benzer yanlarından birisi de zengin kocanın ödeme gücüne sahip olmasına rağmen, nafaka ve diğer borçlarını ödemezse hakimin bu kişinin mallarına el koyup hak sahiplerine dağıtması konusundadır. Burada her iki hoca bu konuda Ebu Hanife ve İmameyn'in görüşlerini aktararak konuya girmişlerdir. Ebu Hanife'ye göre hakim nafaka ve diğer borçlar nedeni ile borçlunun mallarının satılmayacağını, dolayısıyla hür kişinin hacr altına alınamayacağını demektedir. İmameyn ise, hakim borçlunu mallarının satılabileceğini, hakimin borç nedeniyle borçluyu hacr altına alabileceğini söylemişlerdir. Her iki hoca mezhep imamlarının görüşlerini aktardıktan sonra bu konudaki kanaatlerini İmameyn'in görüşü doğrultusunda bildirerek ödeme gücüne sahip olmasına rağmen ödemeyerek hak sahibi ile hakkı arasına girmiş, bu nedenle yaptığı şeyin benzeri ile cezalıdır bu da borcu ödeyene kadar kendisi ile tasarrufları arasına engel koymak suretiyle olur demişlerdir⁴⁶⁹.

Serahsi, Halvani'den farklı olarak bu konuda Ebu Hanife ve İmameyn'in delillerini zikretmiştir. Ebu Hanife'nin delilinin “ان رجلا من جهينة اعتق شقصا من عبد بينه وبين اخر فحبسه ” *“Cüheyne kabilesinden bir adam kendisi ile başkası arasında ortak olan bir kölenin bir bölümünü özgür kıldı. Rasulullah bu adamı, kendisine ait bir ganimeti satıp diğer ortağın payını ödeyinceye*

⁴⁶⁶ Halvani, A. 154a; MK. 189b.

⁴⁶⁷ Serahsi, *Mebhut*, V: 186.

⁴⁶⁸ Halvani, A. 154a; MK. 189b, Serahsi, *Mebhut*, V: 186.

⁴⁶⁹ Halvani, A. 154a; MK. 189b, Serahsi, *Mebhut*, V: 189.

*kadar hapsetti*⁴⁷⁰ bu hadisi şerif olduğunu söyler. İmameyn'in delillerinin ise, “ان النبي صلى الله عليه و سلم حجر على معاذ رضي الله عنه و باع عليه ماله و قسم ثمنه على غرمانه بالحصص” *“Peygamber, Muaz’a hacr koydu. Onun malını sattı. Parasını alacaklılar arasında paylarına göre bölüştürdü*⁴⁷¹ ve Hz. Ömer’in hutbe konuşması olan “ايها الناس اياكم و ... الدين فان اوله هم و اخره حرب ...” *“Ey insanlar! Borçtan sakının. Çünkü borç önceleri tasa, sonra da savaştır.” Üseyfi’ Cüheyne hakkında, “hacıları geçti” denecek kadar dininden ve emanetinden razı olunan bir kişiydi. Bununla birlikte o, borç almaya devam etti. Sonunda borç tümü ile kendisini kapladı. Ben onun malını satıp, bedelini alacaklılar arasında pay edeceğim. Kimin onda alacağı varsa gelsin*⁴⁷² hadisleri olduğunu zikretti⁴⁷³.

Yukarıdaki zikrettiğimiz hususlar dışında Halvani ve Serahsi nafaka konusunda birebir aynı şeyleri anlatmaktadır⁴⁷⁴.

Halvani, daha önceki bablarda olmadığı üzere bu baba girerken nafakanın koca üzerine vacip olduğunu kitap, sünnet, icma ve akli delillerle kanıtlayarak konuya girdi. Yani kitaptan ayeti, sünnetten hadisi yazdı, icmaayı nakletti ve son olarak da akli delili gösterdi. Bu da gösteriyor ki Halvani, Hanefi fıkıh üretim geleneğinde kitap, sünnet, icmaa, kıyas hiyerarşisine riayet etmektedir.

Ayasofya nüshasının 153/b varağının sondan ikinci satırındaki **الكفالة** kelimesi, Milli kütüphane nüshasının 191/b varağının alttan 13. satırında **الكفاية** şeklinde yanlış yazılmıştır.

Hem Kitabü'l-Asl'da⁴⁷⁵ hem de el-Kafi'de⁴⁷⁶ **كل شهر** ifadesi yer almasına rağmen Halvani'nin her iki nüshasında da **شهر** lafzı yerine **شي** lafzı yazılarak yazım yanlışı yapıldığını düşünmekteyiz⁴⁷⁷. Anlam olarak İmam Muhammed ve Hakim Şehid el-Mervezi'nin ki doğrudur.

⁴⁷⁰ Beyhaki, VI, 48.

⁴⁷¹ Beyhaki, VI, 49.

⁴⁷² Beyhaki, VI, 48.

⁴⁷³ Serahsi, *Mebsut*, V: 189.

⁴⁷⁴ Halvani, A. 154-155b; MK. 190-193b, Serahsi, *Mebsut*, V: 190-198.

⁴⁷⁵ Şeybani, *el-Asl*, X: 325.

⁴⁷⁶ Mervezi, I: 72b.

⁴⁷⁷ Halvani, A. 153b; MK. 190b.

Milli kütüphane nüshasında *صلى الله عليه وسلم , عليه السلام* gibi dua cümlelerinin kısaltma biçiminde yazıldığını görmekteyiz⁴⁷⁸.

2.1.22. Kölenin Nafakası

Halvani ve Serahsi, köle, müdebber⁴⁷⁹ veya mükateb⁴⁸⁰, efendilerinin izni olmadan evlenmişlerse onların nafaka ve mehir yükümlülüğünün olmadığını çünkü nafaka ve mehirin, akit geçerli olduktan sonra gerekli olacağını, bunların akitlerinin ise efendilerinin izni olmadan geçerli olmayacağını söylemektedirler. Yine onlar müdebber, cariye veya ümmüveled olan bir kadın, özgür ya da köle bir erkekle evlenseler, kocasıyla aynı evde oturmadıkları sürece kendilerine nafaka gerekmez derler⁴⁸¹.

Kölenin nafakası konusunda Halvani ve Serahsi eserlerinde bu bölümü çok kısa ele aldıklarını görmekteyiz. Her ikisi de bir kölenin, müdebberin veya mükatebin özgür veya cariye hanımı olsa ve onunla aynı evde otursa, ona yetecek kadar nafakasını sağlamakla yükümlü olduğunu söyler⁴⁸².

Bu babın kısa ele alınmasından ele alınan konu sayısı çok azdır. Bundan dolayı iki hoca arasında farklılık arz eden bir yere rastlanılmamıştır.

2.1.23. Zimmilerin Nafakaları

Zimmilerin nafakası konusunda Halvani ve Serahsi, Müslüman bir kimse hanımının nafakasını sağlamak zorunda olduğu gibi zimmi olan birisi de hanımının nafakasını, örfe göre sağlamak zorundadır. Çünkü nafaka, ihtiyaç için meşru kılınmış yeterli miktarda maldır. Gerekli olmasının nedeni evliliğdir. Evlilik de Müslümanlar arasında gerçekleştiği gibi zimmiler arasında da gerçekleşir. Zimmilerin evliliği mahrem hısımlar arasında yapılmış olsa ve bu kendi dinlerinde nikah sayılıyorsa, kadın nafaka talebinde bulunursa Ebu Hanife'ye göre geçerli bir nikahta nasıl kendisine nafakaya hükmediliyorsa, bunda da belirlenir diyerek konuya girmektedirler⁴⁸³.

⁴⁷⁸ Halvani, MK. 192a.

⁴⁷⁹ Müdebber: Özgürlüğüne kavuşması efendisinin ölümüne bağlanmış bulunan erkek köleye denir. Bu durumdaki cariye ise müdebberdir.

⁴⁸⁰ Mükateb: Özgür olmak için sahibi ile belli bir meblağ sağlamak ve getirmek üzere sözleşme yapan köle.

⁴⁸¹ Halvani, A. 155b; MK. 193b, Serahsi, *Mebcut*, V: 199.

⁴⁸² Halvani, A. 155b; MK. 193b, Serahsi, *Mebcut*, V: 189.

⁴⁸³ Halvani, A. 156a; MK. 194a, Serahsi, *Mebcut*, V: 200.

Kocanın Müslüman olup kadının Müslüman olmaktan kaçınması ve kadının Müslüman olup, kocanın Müslüman olmaktan kaçınması örneklerinde Serahsi, cinsel ilişki olup olmadığını da dikkate alıp yorum yapmakta, Halvani ise, cinsel ilişkiyi hiç gündeme getirmemektedir⁴⁸⁴.

2.1.24. Evlilikte, Boşanmada ve Ayrılımda Nafaka

Boşanmada, ayrılımda ve evlilikte nafaka konusunda Halvani ve Serahsi, üç talakla veya bir talakla boşanan bir kadının iddet beklediği sürece barınma ve nafaka hakkı olduğunu söyleyerek bu bölüme giriş yaparlar⁴⁸⁵.

Yukarıdaki zikrettiğimiz konuda Halvani ve Serahsi daha sonra İmam Şafii'nin bain talakla boşanan kadının iskan hakkı vardır hamile değil ise nafaka hakkı yoktur görüşüne katılmayarak özellikle Serahsi bir takım delillerle İmam Şafii'nin görüşünü çürütmeye çalışmaktadır. Onların delillerinin Fatıma binti Kays'ın hadisi olduğunu onun "Kocam beni üç boşama ile boşadı. Rasulullah bana nafaka ve barınma için ev verilmesini emretmedi" dediğini aktararak bu hadisin doğruluğu konusunda bir takım görüşler aktarmıştır. Şöyle ki Fatıma'nın kocası Üsame b. Zeyd'in ondan bu hadisi işitince elinde ne varsa hepsini ona attığını, Hz. Aişe'nin bu kadın, bu hadisi rivayetiyle alemleri bozdu dediğini, son olarak da Hz. Ömer'in doğru mu söylüyor yoksa yanlış mı, iyi mi hatırlıyor yoksa unuttu mu, ne yaptığını bilmediğimiz bir kadının sözüyle Allah'ın kitabını, peygamberimizin sünnetini terk edemeyiz dediğini aktararak Serahsi, İmam Şafii'nin bu görüşüne katılmayarak onun delilini kendi delilleriyle çürütmektedir⁴⁸⁶.

Serahsi, Halvani'den farklı olarak İbn Ebi Leyla'nın kesin olarak boşanan kadının iddet süresinde nafaka hakkı yoktur görüşünü zikretmektedir⁴⁸⁷.

Yukarıdaki konuyla ilgili Halvani ve Serahsi, boşanan kadın hamile ise onun nafaka hakkının ayetle sabit olduğunu söyleyerek "و ان كن اولات حمل فانفقوا عليهن حتى يرضعن حمان" "**Eğer gebe iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin**"⁴⁸⁸ ayetini zikretmektedirler. Ardından İmam Şafii'nin bu konudaki kuralının bir hükmün koşula

⁴⁸⁴ Halvani, A. 156a; MK. 194a, Serahsi, *Mebcut*, V: 200.

⁴⁸⁵ Halvani, A. 156a; MK. 194a, Serahsi, *Mebcut*, V: 201.

⁴⁸⁶ Serahsi, *Mebcut*, V: 201-202.

⁴⁸⁷ Serahsi, *Mebcut*, V: 201-202.

⁴⁸⁸ Talak, 65/6.

bağlanması, koşul yerine gelince hükmün sabit olacağını gösterdiği gibi koşul yerine gelmeyince o hükmün sabit olmayacağını gösterir derken, Hanefilerin görüşünün ise hükmün bir koşula bağlanması, koşul yerine gelmeyince hükmün sabit olmayacağı göstermez olduğunu söyleyerek her ikisi de Abdullah b. Mes'ud'un kıraatine işaret ederek "اسكنوهن من حيث سكنتم و انفقوا عليهن من وجدكم" onun bu kıraatinin mutlaka Rasullahtan duyulmuş bir kıraat olduğunu, bunun iddet nedeniyle nafaka almanın, kadının hakkı olduğuna dair bir delil olduğunu söylemektedirler⁴⁸⁹.

Halvani ve Serahsi, iddet bekleyen kadının evden çıkmaması gerektiğini ancak kocası ölen, hul, ila, lian, kocanın dinden çıkması veya kocanın, karısının annesi ile yapılan cinsel ilişki nedeniyle kocası ile arası ayrılan kadının evinden çıkabileceklerini söylemektedirler⁴⁹⁰.

Cariye olan bir kadına efendisi bir ev hazırlasa, daha sonra özgür kılsa, özgür olduktan sonra muhayyerlik hakkını kullanarak kocasından ayrılmayı tercih etse, iddet beklediği sürede kocasından nafaka hakkı olduğunu, karı-koca iddetin bitip-bitmediği konusunda ihtilaf etseler, yeminiyle birlikte kadının sözünün kabul edileceğini ve İslam diyarına izin alarak giren bir kimse, zimmi bir kadınla evlenir ve onunla cinsel ilişkide bulunursa, sonra da karısını boşarsa, zimmi bir kadının iddet beklerken nafaka alma hakkının olduğu konularında Halvani ve Serahsi yukarıdaki zikrettiğimiz şeyleri söyleyerek aralarında fark bulunmamaktadır⁴⁹¹.

Serahsi, Halvani'den farklı olarak, Müslüman bir kimsenin babası yoksul bir zimmi olsa, kıyasa göre din farklılığından dolayı oğul onun nafakasıyla yükümlü olmadığını, bir kimsenin hanımının nikahının aslen kendine haram olduğunu ikrar etse ve o hanımla ilişki kurmuş olsa aralarının ayrılacağını, kadın kararlaştırılmış mehri ve iddet beklediği sırada nafakasını alacağını, amcasının küçük yaşta evlendirdiği ve kocasının kendisiyle cinsel ilişkide bulunulan bir kızın, ergenlik çağına ulaşınca muhayyerlik hakkını kullanarak kocasından ayrılrsa, iddet beklediği süre içerisinde nafakasını alacağını, hakimin kadının kocasından nafaka alması gerektiğine hükmetse ve koca bu miktarı kadına teslim etse, kadın da teslim aldığı nafakayı çaldırırsa, sonraki nafakayı alma vakti gelmeden, kocanın

⁴⁸⁹ Halvani, A. 156b; MK. 194b, Serahsi, *Mebcut*, V: 202.

⁴⁹⁰ Halvani, A. 156b; MK. 194b, Serahsi, *Mebcut*, V: 203.

⁴⁹¹ Halvani, A. 157a; MK. 195a, Serahsi, *Mebcut*, V: 204-205.

ikinci defa ona nafaka vermek zorunda olmadığını söylemiştir⁴⁹². Bu konular, Halvani'nin el-Mebhut'unda yer almamaktadır.

2.1.25. Evliliğin Sona Ermesi Durumunda Çocuklarla İlgili Hükümler

Sözlükte “bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek⁴⁹³” mânâsına gelen hidâne (hadâne), İslam hukukunda küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu üstlenen kimseye hâdın (Hâdine) denir⁴⁹⁴.

Aile birliğinin devam ettiği dönemde çocukların bakımı meselesi eşler tarafından çözüldüğü için hukuki bir düzenlemeyi gerektirmemektedir. Ancak çiftler ayrılma sürecine girdikleri veya ayrıldıkları zaman çocukların bakım ve terbiyesi ciddi bir sorun haline gelebilmektedir⁴⁹⁵. Küçük çocuk kendi işlerini görmekten aciz olduğundan Allah Teala bu vazifeyi onun işlerini görecekle ve velisi olacak kişilere yüklemiştir. Velayet, daha güçlü ve daha dirayetli oldukları için mali konularda ve akitlerde, erkeklere verilmiştir. Erkeklere nispetle terbiye hususunda daha güçlü, daha dirayetli, işi daha güzel idare eden ve daha şefkatli oldukları içinde besleyip büyütme işi, kadınlara verilmiştir⁴⁹⁶.

Halvani, evliliğin sona ermesi durumunda çocuklarla ilgili hükümler bölümüne karı-koca ayrılmışsa çocuk da var ise, çocuğun annenin yanında kalacağını söyleyerek konuya girmektedir⁴⁹⁷.

Serahsi ise bu konuya giriş yaparken hıdane yani bakım ve terbiye hakkının anneye ait olduğunu söylemek için şu açıklamaları yapmaktadır. “İslam dini küçük çocukların velayetini, kendilerine bakmaktan aciz oldukları ve ihtiyaçlarını bizzat karşılayamadıkları için, onlara karşı şefkat duyguları besleyen kimselere vermiştir. Onlar hakkında tasarrufla bulunma yetkisi babaya, bakım ve terbiye hakkı ise anneye verilmiştir. Annelerin çocuğa karşı babalardan daha şefkatli, daha fedakarca davrandığı bilinen bir gerçektir⁴⁹⁸” diyerek

⁴⁹² Serahsi, *Mebhut*, V: 206-207.

⁴⁹³ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 1:139.

⁴⁹⁴ Ali Bardakoğlu, “Hidane”, mad., DİA, İstanbul, 1998, 17:467.

⁴⁹⁵ Birsin, 256.

⁴⁹⁶ Mevsili, *el-İhtiyar*, 4:236.

⁴⁹⁷ Halvani, A. 157a; MK. 195a.

⁴⁹⁸ Serahsi, *Mebhut*, V: 207.

hidane hakkının anneye ait olduğunu delillendirmek için sünnetten şu “انت احق به مالم” *“Bir kadın Rasulullaha gelmiş ve ‘‘Bu benim çocuğum. Karnım onun kabı, kucağım onun barınağı ve sığınağı, göğsüm pınarıydı. Şimdi bu adam onu benden almak istiyor’’ dedi. Rasulullah da ona: ‘‘Başka bir kocayla evlenmediğin sürece çocukta senin hakkın önde gelir.’’*⁴⁹⁹ hadis-i şerifi delil getirmiştir. Bir başka delili ise, Hz. Ömer’in, Hz. Ebubekir’in önünde oğlu Asım’ın annesiyle mahkemeleşip, oğlu Asım’ı annesinden almak istemiş Hz. Ebubekir de ona: Ey Ömer annesinin kokusu (ya da tükürüğü) onun için senin yanındaki yağ ve baldan hayırlıdır. Onu büyütüp gençlik çağına ayak basıncaya kadar annesinin yanında bırak” şeklindeki sahabe uygulamasıdır⁵⁰⁰.

Halvani ve Serahsi, anne ile baba ayrıldıktan sonra çocuğun emme ve nafaka masraflarının babaya ait olduğunu, bu durumun evlilik devam ederken olan emzirmeden farklı olduğunu belirterek evlilik içindeki annenin çocuğunu emzirmesi, biz Hanefilere göre, koca onu kiralamış olsa bile bu ücreti gerektirmez. Çünkü evliliğin devamı süresince çocuğunu emzirmesi diyaneten annenin görevleri arasındadır. Ayrıldıktan sonra ise bu, ne dinen yerine getirmesi gereken bir görev ve ne de yükümlü olduğu borçtur. Bir kimse ayrıldığı karısının, çocuğunu emzirmek için istediği ücretten daha azına başka bir sütanne bulsa, ayrıldığı eşi bu ücrete razı olmazsa, çocuk için süt anne tutabileceğini bu “وان تعاسرتم فسترضع له اخرى” *“Eğer emzirme konusunda ayrıldığınız eşinizle anlaşamazsanız, çocuğunuzu başka bir kadın emzirecektir”*⁵⁰¹ ayet gereği söylemektedirler⁵⁰².

Halvani ve Serahsi, çocuğun babası olmaz, annesi ve amcası bulunur ve maddi durumları da iyi olursa emzirme masrafları, bu ikisi tarafından mirastaki payları oranında üçte birli ve ikili olarak karşılanacağını söylerler. Ancak burada masrafların, ebedi evlenme yasağı bulunan yakın akrabaların üzerine gerekli olduğunu söylerlerken bunun delilinin ise Abdullah b. Mes’ud’un “و على الوارث ذي الرحم المحرم مثل ذلك” *“Onun benzeri*

⁴⁹⁹ Abdürrezzak, VI: 153.

⁵⁰⁰ Serahsi, *Mebhut*, V: 207.

⁵⁰¹ Talak, 65/6.

⁵⁰² Halvani, A. 157a; MK. 195a, Serahsi, *Mebhut*, V: 208.

(nafaka sağlaması) yakın kan akrabası olan mirasçı üzerine de gereklidir” şeklindeki kiraatine dayanmaktadırlar⁵⁰³.

Halvani ve Serahsi, bu bölümde çocuğun masraflarının yakın akrabalar üzerinde kimlere hangi oranda yükümlü olduklarını miras hukukuna göre uzun uzun anlatmaktadırlar⁵⁰⁴. Genel itibari ile bu bölümde aralarında bir farklılık yoktur.

Ayrıca Halvani'nin el-Mebhut'unun her iki nüshasının 157/b ve 196/b varaklarında aynı manalar içeren cümleler çok yakın ve peşi peşine tekrar edilmektedir.

2.1.26. Ev Eşyaları ile İlgili Hükümler

Halvani, ev eşyaları ile ilgili, görüşleri önemli yedi fakihten yedi görüş vardır diyerek ve bu yedi fakihin görüşlerini tek tek zikrederek bu bölüme giriş yapmaktadır. O yedi fakih ve görüşleri şunlardır:

Ebu Hanife: Kocaya uygun eşyalar kocanın, kadına uygun eşyalar ise kadınındır. Kadın ve erkeğin ortak kullanabileceği eşyalar da ise, koca hayatta olduğu sürece kocaya ait, kocanın vefatından sonra da kadına aittir⁵⁰⁵.

Ebu Yusuf: Çeyiz cinsinden olanlara denk olan eşyalar kadına aittir. Geriye kalanlar erkeğin kabul edilir⁵⁰⁶.

Muhammed: Erkekler için olanlar kocanındır. Kadınlar için olan da kadınındır. Müşkil olanlar ise kocanındır. Kocanın vefatından sonra mirasçılarındır⁵⁰⁷.

Züfer: Erkek için olan eşyalar kocanındır. Kadın için olanlar da kadınındır. Müşkil olanlar ise, yarı yarıya bölüştürülür. İmam Şafii'nin de görüşlerinden biri de budur⁵⁰⁸.

İbn Ebi Leyla: Bütün eşyalar erkeğin, ölmüşse mirasçılarındır. Kadın için sadece ziynet ve giydiği eşyalar vardır⁵⁰⁹.

Hasan Basri: Eğer ev kadının evi ise, kocanın giydiği elbiseler dışında bütün mallar kadının malıdır. Ev erkeğin ise o zaman bütün mallar erkeğindir⁵¹⁰.

⁵⁰³ Halvani, A. 157a; MK. 195a, Serahsi, *Mebhut*, V: 209.

⁵⁰⁴ Halvani, A. 157a; MK. 195a, Serahsi, *Mebhut*, V: 209.

⁵⁰⁵ Halvani, A. 157b; MK. 196b.

⁵⁰⁶ Halvani, A. 157b; MK. 196b.

⁵⁰⁷ Halvani, A. 157b; MK. 196b.

⁵⁰⁸ Halvani, A. 157b; MK. 196b.

⁵⁰⁹ Halvani, A. 157b; MK. 196b.

⁵¹⁰ Halvani, A. 157b; MK. 196b.

Halvani, Kitabü'l-Asl'da zikredilen dört görüş vardır. Bu görüşler Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed ve İbn Ebi Leyla'nın'dır dedi. Ama kendisi görüşleri zikrederken Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed'in görüşünü verdikten sonra Züfer'in görüşünü verdi. Züfer'den biri İmam Şafii'ye katılan iki görüşü aktardı. Ondan sonra İbn Ebi Leyla'nın görüşünü verdi. Yani İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ındaki sıraya uymadı⁵¹¹.

Serahsi ise, karı-koca ev eşyaları konusunda anlaşmazlığa düşerlerse, entari, başörtüsü, ip vb. kadın eşyaları kadının, silah, kaftan, fes, kuşak, pantolon, at gibi erkekler için olanlar da kocanın eşyası kabul edilir. Hizmetçi, köle, koyun, yatak vb. hem erkeğe hem kadına ait olabilecek eşyaların durumunun ise yukarıda Halvani'nin zikrettiği yedi fakihin dışında ek olarak, İbn Şübrüme'ye göre; kadının üzerindeki elbiseler dışında, bütün malların kocaya ait olacağını bir de Züfer'in görüşünün aynı zaman da İmam Malik ve İmam Şafii'nin görüşünden biri olduğunu söyleyerek bu bölüme giriş yapar⁵¹².

el-Kafi'de baş örtüsü anlamına gelen **خمار** kelimesi kullanılmışken, Halvani'nin, el-Mebhut'unun Milli Kütüphane nüshasının 196/b varağında noktasız olarak merkep anlamına gelen **حمار** kelimesi şeklinde yazılmıştır. Fakat bunun yanlış olduğunu düşünüyoruz.

Yine Milli Kütüphane nüshasının 196/b varağında yular anlamına gelen **لجام** kelimesi **لحام** şeklinde yazıldığından dolayı anlam veremedik.

Halvani, Ayasofya nüshasının 158/a ve Milli Kütüphane nüshasının 197/a sayfalarında İmameyn'in ev eşyaları konusundaki görüşlerini ticaret eşyalarına kıyasla zikrettiklerini aktardıktan sonra o ikisinin görüşlerine ev eşyaları ticari eşya değildir diyerek İmameyn'e muhalefet etmiştir.

Halvani, Milli Kütüphane nüshası 197/a, Ayasofya nüshası 158/a'da geçen **قال فان** **كان له نسوة** ifadesinin aslı el-Kafi 76/a da **فان كان له نسوة** şeklinde geçmektedir. Hakim Şehid el-Mervezi'nin aktardığı cümleyi yanlış aktarmıştır.

Bunların dışında Halvani ve Serahsi arasında ele alınan konular aynıdır aralarında fark yoktur.

⁵¹¹ Halvani, A. 157b; MK. 196b.

⁵¹² Serahsi, *Mebhut*, V: 213-214.

2.1.27. Hanımlar Arasında Taksim

Halvani'nin her iki nüshasında da eşler arasındaki gün taksimi bölümünün hemen başında iki tane yazım yanlışı yapılmıştır. Birincisi Ayasofya nüshası 158/a ve Milli Kütüphane nüshası 197/a da ⁵¹³ للمملوك şeklinde yazılması gerekirken للمملوك şeklinde yazılmıştır. İkinci yazım hatası ise yine aynı yerlerde امراتان şeklinde yazılması gerekirken المرأتان şeklinde yazılmıştır.

Halvani, hür veya köle bir adamın iki karısı varsa her bir hanımı yanında bir gün ve bir gece kalması gerekir dilerse her birisinin yanında üç gün kalabilir. Bunun delili ise “ولن تستطيعوا ان تعدلوا بين النساء ولو حرصتم” *“Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında adil davranmaya güç yetiremezseniz”* ⁵¹⁴ ayetidir diyerek konuya giriş yapmaktadır⁵¹⁵.

Milli Kütüphane nüshasının 197/a varağının alttan 3. satırında müstensih الحرة لان النكاح kısmını satıra yazmadığı için iki satır arasına ek cümle olarak eklemiştir.

Serahsi ise, birden çok kadınla evli olan erkeğin hanımları arasında taksimde adaletli davranması gerekir. Bu kitap ve sünnet ile sabittir diyerek şu ayet ve hadisleri zikreder⁵¹⁶. “فان خفتم الا تعدلوا فواحدة او ما ملكت ايمانكم ذلك ادنى الاتعولوا”⁵¹⁷. *“Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz ile yetinin. Bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olandır”*⁵¹⁷, “من كانت له زوجتان فمال الى احدهما في القسم جاء يوم”⁵¹⁸, *“İki eşi olup da taksimde birisini ihmal ederek diğerine meyleden bir kimse kıyamet günü bir taraftı eğik olarak huzura gelir”*⁵¹⁸, “ان شئت سبعت”⁵¹⁹, *“Hepiniz bir çobansınız ve maiyetinizdekilerden sorumlusunuz”*⁵¹⁹, “لك و سبعت لهن belirlerim”⁵²⁰.

Tek bir eşi olan adamın geceleri namaz kılıp gündüzleri oruç tutacak olsa, eşi bu durumdan şikayetçi olduğunda, eşiyile birlikte geceleme ve onun hakkını yerine

⁵¹³ Mervezi, I: 76a.

⁵¹⁴ Nisa, 4/129.

⁵¹⁵ Halvani, A. 158a; MK. 197a.

⁵¹⁶ Serahsi, *Mebcut*, V: 217.

⁵¹⁷ Nisa, 4/3.

⁵¹⁸ Hanbel, VI, 295.

⁵¹⁹ Tirmizi, Cihad, 27.

⁵²⁰ Abdürrezzak, III: 542.

getirmesi için oruç tutmaması emredilir. Bu konu Halvani ve Serahsi kendilerine Hz. Ömer'in, Ka'b b. Sur'a böyle bir karı koca arasında hükmetmesini söyledi. O da: "Bu eşi dört eşten biri gibi kabul ediyorum. Üç gece ve gündüzü diğer eşlere, bir gece ve gündüzü de ona tahsis ediyorum." diye cevap verdiğini aktarmaktadırlar⁵²¹.

Ancak Halvani, üste zikredilenler hususunda Ka'b b. Su'r'un bir adamın dört eşi olsa, her karısına bir gece ayıracak dolayısıyla bu karısına bir gece, üç geceyi de ibadetle geçirecek görüşüyle ilgili olarak; "Peki bu adamın dört karısı gerçekten olsa bu adam hiç oruç tutup ibadet etmeyecek mi? Böyle bir şey olmaz. Çünkü dört kadınla evlense ve her birine vacip olanı yerine getirse dört gecede bir gece her bir kadına ayrılır. Biz bunu her bir kadın için hak saysak, ibadet için zaman kalmayacak. Gücü yettiğinde adam her gece ve gündüzleri kadınlarıyla iyi geçirmeye ayıracak hiç mi ibadet yapmayacak." diyen Ebu Hanife'nin, sahabenin içtihadını eleştirdiğini söylemektedir⁵²².

Halvani ve Serahsi, bir erkeğin iki hanımından birisi kendisine izin verdiğinde, öbür hanımının yanında daha fazla kalmasında sakınca olmadığını söylemektedirler. Bunu söylerken dayandıkları delil ise; Rasulullah yaşı oldukça ilerleyen Sevde b. Zem'a'ya iddet bekle buyurmuş, Sevde (r.a.) da O'ndan Allah rızası için bu boşamadan vazgeçmesini, eğer kendisini yeniden nikahına alırsa nöbetini Aişe'ye vereceğini söylemişti. O kıyamet günü Rasulullahın eşleri arasında, bir peygamber eşi olarak haşr olmayı istiyordu. Rasulullah onun arzusunu yerine getirdi.

Serahsi, yukarıda zikredilen olaydan sonra Hz. Ali'nin, "وان امرأة خافت من بعلها نشوزا" "او اعراضا فلا جناح عليهما ان يصلحا بينهما صلحا" *"Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara bir günah yoktur"*⁵²³ bu ayetin, bu olay üzerine nazil olduğunu söylemektedir⁵²⁴.

Yukarıdaki hususlar dışında eşler arasında taksim bölümünde Halvani ve Serahsi arasında fark bulunmamaktır. Onların temas ettiği konulardan birkaçı şöyledir; bir kimse hanımlarından birisi ile hac için veya başka bir amaçla yolculuğa çıksa, yolculuktan dönünce diğer hanım, yolculuk sırasında öbür hanımla ne kadar gün birlikte olduysa o kadar da kendisinin yanında kalmasını istese, ona böyle bir hak tanınmaz. Kocanın diğer

⁵²¹ Halvani, A. 158b; MK. 197b, Serahsi, *Mabsut*, V: 220.

⁵²² Halvani, A. 158b; MK. 197b.

⁵²³ Nisa, 4/128.

⁵²⁴ Serahsi, *Mabsut*, V: 220.

eşle yolculuk sırasında geçirmiş olduğu günler bu hesaba katılmaz. Yeniden aralarında adaletli paylaşım yapar demektedirler⁵²⁵. Bir başka örnek ise, mecbub (cinsel uzvu kesik), hadım edilmiş veya iktidarsız olan erkekler de hanımları arasındaki taksimde aynı hükme tabidirler derler⁵²⁶. Son bir örnek olarak ise, bir kadın, kocasına belli bir ücret vererek ondan kendi payına bir gün daha eklemesini istese, kocanın bunu yapmasının caiz olmadığını, kadının verdiği malın geri iade edilmesi gerektiğini bildirmektedirler⁵²⁷.

2.1.28. Yakın Akrabanın Nafakasıyla İlgili Hükümler

Serahsi, Hakim Şehid el-Mervezi der ki: “Varlıklı olan bir kimse, muhtaç durumda olan anne ve babasının nafakasını vermeye zorlanır” diyerek bu bölüme Hakim Şehid el-Mervezi’nin görüşünü aktararak konuya girmektedir⁵²⁸. Böyle bir giriş Halvani’nin el-Mebhut’un da yer almamaktadır.

Daha sonra Serahsi üsteki görüşün delillerini zikretmektedir. “فلا تقل لهما أف” *“Anne ve babana öf bile deme”*⁵²⁹ ayeti ile kitaptan, “ان اطيب ما يأكل الرجل من كسبه و ان ولده لمن” *“Kişinin yediği en güzel kazanç kendi kazancıdır. Çocuğu da kendi kazancındandır. Bunun için, çocuklarınızın kazandıklarından yiyiniz”*⁵³⁰ hadisi ile sünnetten delil getirmektedir⁵³¹.

Halvani ise bir kimseden görüş nakletmeden zengin bir kimsenin, muhtaç durumda olan anne ve babasının nafakasını vermekle yükümlüdür diyerek bu görüşünü üsteki hadis-i şerif ile delillendirmektedir⁵³².

Halvani ve Serahsi, bir kimsenin yaşları küçük çocuklarının nafakasını sağlayıp sağlamaması konusunda Halvani, çocuk fakir ise babanın nafakasını sağlaması gerektiğini⁵³³ Serahsi ise, çocuk babadan bir parçadır. Dolayısıyla çocuğun nafakası,

⁵²⁵ Halvani, A. 158b; MK. 197b, Serahsi, *Mebhut*, V: 219.

⁵²⁶ Halvani, A. 158b; MK. 197b, Serahsi, *Mebhut*, V: 221.

⁵²⁷ Halvani, A. 158b; MK. 197b, Serahsi, *Mebhut*, V: 221.

⁵²⁸ Serahsi, *Mebhut*, V: 222.

⁵²⁹ İsra, 17/23.

⁵³⁰ Tirmizi, Ahkam, 22.

⁵³¹ Serahsi, *Mebhut*, V: 222.

⁵³² Halvani, A. 158b; MK. 198a.

⁵³³ Halvani, A. 158b; MK. 198a.

kendi nafakasıdır diyerek fakir zengin ayrımı yapmamaktadır⁵³⁴. Kanaatimizce Serahsi'nin görüşü daha doğrudur.

Üsteki konunun devamında her iki hoca da eğer çocuklar erkek ve ergenlik çağını geçmiş iseler, kazanç elde etmeye güçleri yeteceği için babanın nafakalarını sağlamaya zorlanamayacağını ancak, içlerinden yatalak, kör, kötürüm veya kullanamayacak derecede iki eli çolak, felçli ve zeka özürlü çocukları varsa, bunların nafakalarının babaya ait olduğunu çünkü sayılan kişilerin kazanç elde etmekten aciz olduğunu söylemektedirler⁵³⁵.

Halvani ve Serahsi, Zahirü'r-rivaye'de yer alan; ev ve hizmetçi temel ihtiyaçlardır. Bir insanın bunlara olan ihtiyacı kesindir. Bunlara sahip olmak bir kimseyi başkasına muhtaç olmaktan çıkartmaz. Görüşünü aktarmaktadırlar⁵³⁶.

Kayıp veya ortada olmayan kişinin mallarından hakimin yakın akrabalarının nafakalarına hükmetmesi konusunda Halvani, gaib olan kimsenin malından onların lehine nafakaya hükmederim. Bu konuda asıl olan mecliste olmayan gaib kimsenin aleyhine hükmetmek caiz değildir. Gaib konusundaki fetva caiz olması konusundadır. Çünkü onun aleyhinde mahkeme kararı vermek bir hükümle onu bağlamak demektir. Hüküm açısından gaib bir kimseyi hakim bağlayamaz. Fetva ise, sorulan sorudan haber vermektir. İctihadının gösterdiği sonucu bunu öğrendiğimize göre bu sayılan kişiler hakkında gaibin malından nafaka takdir edilir. Çünkü hakimin hükmü fetva anlamındadır. Kaza yani mahkeme kararı anlamında değildir der. Halvani, burada hem bazı kavramların tanımını vererek hem de usul kuralını uygulayarak büyük bir usulcü olduğunu göstermektedir⁵³⁷.

Yukarıda ki konu hakkında Serahsi ise nafaka yükümlülüğünün hakimin hükmüyle güç kazanacağını, hakimin de ortada bulunmayan bir kimse hakkında hüküm koyamayacağını söylemektedir. Nafaka alma hakkında görüş birliği olan kimselerin bu hakları ise bir hükme ihtiyaç olmadan kendiliğinden sahip olduğunu der⁵³⁸. Bunun delilinin ise Ebu Süfyan'ın hanımı olan Hind hadisinin olduğunu söylemektedir. Nitekim

⁵³⁴ Serahsi, *Mebcut*, V: 221.

⁵³⁵ Halvani, A. 159a; MK. 198b, Serahsi, *Mebcut*, V: 223.

⁵³⁶ Halvani, A. 159a; MK. 198b, Serahsi, *Mebcut*, V: 225.

⁵³⁷ Halvani, A. 159a; MK. 198b.

⁵³⁸ Serahsi, *Mebcut*, V: 225.

peygamberimiz, Hind'e örfe göre kendine ve çocuğuna yetecek miktarda Ebu Süfyan'ın malından al demiş, bu sırada Ebu Süfyan'ın da Mekke dışında olduğunu söylemiştir⁵³⁹.

Babanın nafakası için kayıp oğlunun malını satması konusunda her iki hoca da kıyasa göre Ebu Yusuf ve Muhammed'in babanın ve annenin kendi nafakalarını sağlamak için ergin yaştaki ve bulunduğu belde dışındaki çocuğu adına malları satamayacağını, anne-babanın satışı tıpkı başkasının yapacağı satışlar gibi caiz olmadığını söylemektedirler. Ebu Hanife'nin ise istihsan delilini tercih ettiğini onun; her ne kadar çocuğun ergenlik çağına ulaşmasıyla babanın velayet hakkı kalkıyorsa da velayaten bazı izleri kalır. Bundan dolayı baba çocuğunun mallarını satabilir dediğini aktarmaktadırlar⁵⁴⁰.

Ayasofya nüshasının 159/a varağının 2. satırında yer alan **الزمانه اما الصغار فلانهم** **عجزون عن الكسب فلا تشرط فيهم** bu ibare 3. satırda yeniden yazılarak yazım yanlışı yapılmıştır.

Ayasofya nüshası 159/a varağının üstten 17. satırı ile Milli Kütüphane nüshasının 198/a varağının sondan 3. satırında **قال فان كان له عبد اخذ من هؤلاء المال** şeklinde yazılarak yazım yanlışı yapılmıştır. Doğrusu el-Kafi'nin 77/a varağının 12. satırında yer alan **فان كان له عند احد من هؤلاء المال** şekliyledir.

Yukarıdakilerin dışındaki farklılıklardan sonra Halvani ve Serahsi bu bölümün geri kalan konularında örneğin; bir çocuğun zengin dayısı ve amca oğlu olsa, miras amca oğlunun olmasına rağmen nafakanın, dayıya düşeceği, Müslüman bir kimse, kafir olan akrabalarının nafakasını vermeye zorlanamayacağı gibi kafir olan bir kimse de Müslüman olan yakınlarının nafakalarını vermeye zorlanamayacağını konularında olduğu gibi aynı şeyleri söylemektedirler⁵⁴¹.

2.2. Halvani ve Serahsi'nin Nikah Bölümlerinin Mukayese Kısmının Değerlendirilmesi

Halvani ve Serahsi'nin el-Mebstut'larının nikah bölümlerinin birkaç açıdan karşılaştırabiliriz. Bizim tercih ettiğimiz yöntem benzer ve farklı yönlerinin zikredilmesi bilhassa farklılıkların vurgulanması olacaktır.

⁵³⁹ Serahsi, *Mebstut*, V: 225.

⁵⁴⁰ Halvani, A. 159a; MK. 198b, Serahsi, *Mebstut*, V: 226.

⁵⁴¹ Halvani, A. 159a; MK. 198b, Serahsi, *Mebstut*, V: 227-228.

2.2.1. Halvani ve Serahsi'nin Benzer-Farklı Yön ve Yöntemleri

Halvani ve Serahsi bölümleri işlerken kullanmış oldukları başlıkların İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ından alındığı ve Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sinde bu başlıkları aynen tercih ettiğini hocaların da bu sıralamaya riayet ettiğini görmekteyiz.

Halvani, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ından ve çoğu zaman da Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sinden konuyla ilgili temel kuralı, bilgiyi aynen aktarmaktadır. Daha sonra da ana kuralı tespit etmiş ve ondan sonuç çıkarmıştır.

Serahsi ise Hakim Şehid el-Mervezi'nin ana kuralını aktarıp ondan sonra Halvani'de yer alan ek bilgi varsa onu vermektedir. Daha sonra ise şerhe geçmektedir.

Halvani, usule çok önem vermektedir. Müstakil bir usul eseri olmasa da el-Mebcut'unda usul konularını işlediğini görmekteyiz. Serahsi'nin el-Mebcut'unda bunu görememekteyiz.

Halvani, Zahirü'r-Rivaye'nin özeti olan el-Kafi'yi merkeze alarak ondan çıkarımlar yapmakta kimi zaman da Zahirü'r-Rivaye'nin dışında kalan İmam Züfer gibi alimlerin görüşüyle kendi görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır. Ancak aynı bilgiyi aynen Serahsi'de tekrarlamaktadır. Bunun anlamı Serahsi, Halvani'nin el-Mebcut'undan gerekli gördüğü yerleri aynen aktarması demektir. Yani Serahsi el-Mebcut'unda Halvani'den azami derecede istifade etmiştir.

Halvani ve Serahsi bazı meselelerde İmam Şafii'nin ve mezhebe muhalif farklı alimlerin görüşlerini nakletmekte, onların delillerini incelemekte ve bu delillere Hanefilerden veya kendi içtihatlarından cevap vermektedirler.

Halvani bazen külli kaideleri kullanarak hükümler istinbat etmiştir. Serahsi'nin el-Mebcut'unun nikah bölümünde böyle birşeye rastlayamadık.

Halvani kendi döneminde kullanılan kavramları kullandığı gibi yeri geldikçe onları tanımlamıştır. Bunu Serahsi de görmekteyiz.

Halvani, örneğin kimi yerlerde bilhassa muhalif mezheplerin delil olarak kullandığı hadislerin, ayetlere aykırı veya onlara ziyade hükümler getirmesi sebebiyle amel edilemeyeceğini söyleyerek Ebu Hanife'nin koymuş olduğu kuralını ve yöntemini kullanmıştır.

Halvani bazen İmam Muhammed'den farklı olarak açılım sağlamakta Serahsi ise İmam Muhammed'de riayet etmektedir.

Halvani, İmam Muhammed'de yer alan ibareleri bazen birebir nakillerde bulunurken, bazen yorumlayarak aktarmıştır.

Halvani, kimi zaman mezhep imamlarının görüşlerini naklettikten sonra o konuda kendisinin farklı bir kanaati varsa onu söyleyerek muhalefetini belirtmektedir. Bunu Serahsi de ara ara yapmaktadır.

Halvani, Kitabü'l-Asl'a çoğu zaman sadık kalsa bile, bazı yerlerin şerhini yapmayarak o kısmı atlamıştır.

Serahsi, bablara giriş yaparken çoğu zaman kitap, sünnet, icma ve akli delillerle konuya giriş yapmaktadır. Halvani ise sadece tek bir babta bu yöntemle giriş yapmıştır.

Halvani'nin bazen nass sebebiyle kıyası terk ettiğini görmekteyiz. Bunun örneklerinden birisi, kocası iktidarsız olan kadının kıyasen muhayyerlik hakkı bulunmamasına rağmen nass sebebiyle böyle bir muhayyerlik hakkını tanınmasını bildirmesidir⁵⁴².

Serahsi, el-Mebhut'unda el-Kafi'yi şerh ettiğini söylerken, Halvani'nin böyle bir ifadesine rastlamadık. Halvani'nin el-Mebhut'unun ilk iki sayfası kayıp belki de kitabın ilk iki sayfasında bu tür bir bilgi var veya kitabın herhangi bir yerinde de olabilir. Biz kitabın tamamını okumadığımız için çok iddialı bir şey söylemiyoruz ama görebildiğimiz kadarıyla Halvani'nin de el-Kafi'yi şerh ettiğini düşünürüz.

Halvani, el-Kafi'de yer alan bilgileri⁵⁴³ aynen aktarıp sonuçlar çıkarırken mesela mürtedlerin nikahı bahsinin uzak irtibatlı konusu olan Hristiyan bir adamın Müslüman olduktan sonra karısının Hristiyan olması ve sonra Yahudiliğe geçmesi meselelerini İmam Muhammed'den⁵⁴⁴ aktarır ve burada bunların nikahıyla ilgili bir takım yorumlar yaparken⁵⁴⁵ Serahsi'de bunları aynen Halvani'de olduğu şekliyle aktarmakla yetinmiştir⁵⁴⁶. Şerhe gitmeye gerek görmemiştir.

Halvani, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ından, çoğu zaman Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sinden konuyla ilgili temel kuralı, bilgiyi aynen aktarmaktadır. Daha sonra da ondan ana kuralı tespit etmektedir. Serahsi ise Hakim Şehid el-Mervezi'nin ana

⁵⁴² Halvani, A. 155a; MK. 193a.

⁵⁴³ Mervezi, I: 49a.

⁵⁴⁴ Şeybani, *el-Asl*, X: 221.

⁵⁴⁵ Halvani, A. 130a; MK. 160a.

⁵⁴⁶ Serahsi, *Mebhut*, V: 49-50.

kuralını aktarıp ondan sonra Halvani'de yer alan ek bilgi varsa onu vermektedir. Daha sonra ise şerhe geçmektedir.

Halvani el-Mebcut'unda İmam Muhammed'in Zahirü'r-Rivaye'sinin özeti olan el-Kafi'deki ana fikri almış ve ondan sonuç çıkarmıştır. Serahsi ise el-Kafi'deki ana fikri almış, ondan Halvani'nin çıkardığı sonucu da eklemiş ondan sonrada kendisi şerh etmiştir. Burada yapılan işlem şudur: Halvani, İmam Muhammed'in kitabının özetindeki ana fikri tespit ediyor. Serahsi ise el-Kafi'deki bilgi ile Halvani'nin verdiği ana fikri alıp açıklamaktadır. Serahsi'yi Serahsi yapan Halvani'dir. Halvani'nin el-Mebcut'u, Serahsi'nin el-Mebcut'undan daha önemlidir. Ayrıca Halvani, usule de çok önem vermektedir. Ancak burada Halvani'nin eksikliği usul eseri yoktur. Halvani usulü Mebcut'un içine yazmıştır.

Halvani, Zahirü'r-Rivaye'nin özeti olan el-Kafi'yi merkeze alarak ondan çıkarımlar yapmakta kimi zaman da Zahirü'r-Rivaye'nin dışında kalan İmam Züfer gibi alimlerin görüşüyle kendi görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır. Mesela mürtedin nikahı bahsinde iki eşin birlikte irtidat etmesi durumunda İmam Muhammed nikahlarının devam ettiğine hükmeder ve Halvani bunun istihsanen devam edeceği fakat kıyası uygulayan İmam Züfer'e göre ise irtidat eden iki eşin aralarının ayrılması gerektiği bilgisini verir. Bu bilgi ne Kitabü'l-Asl'da ne de onun özeti olan el-Kafi'de yer almamaktadır. Ancak aynı bilgiyi aynen Serahsi'de tekrarlamaktadır. Bunun anlamı Serahsi, Halvani'nin el-Mebcut'undan gerekli gördüğü yerleri aynen aktarması demektir. Yani Serahsi el-Mebcut'unda Halvani'den azami derecede istifade etmiştir.

Halvani ve Serahsi'nin Mebcutlarını Kitabü'l-Asl'dan ve el-Kafi'den farklı hale getiren en temel özellik her iki hocanın Hanefilerin görüşleri karşısında yer alan Şafii görüşlerini tartışmalarıdır. İmam Şafii'nin görüşlerine ilişkin tartışmalar İmam Muhammed'in kitaplarında yer almaz. Çünkü İmam Şafii, İmam Muhammed'den sonraki dönemde yaşamıştır. İmam Şafii'nin görüşleri Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sinde de yer almaz çünkü el-Kafi, Zahirü'r-Rivaye'nin özetidir. Halvani'nin el-Mebcut'u bir tür Zahirü'r-Rivaye'nin ve el-Kafi'nin şerhi, Serahsi'nin el-Mebcut'u ise zaten el-Kafi'nin şerhidir. Bu iki el-Mebcut'u diğerlerinden ayıran özellik Şafii görüşlerinin tartışılmasıdır.

Halvani ve Serahsi'nin Mebcutları karşılaştırmasında kimi zaman Halvani'nin Şafii görüşleri aktardığını ve onları eleştirdiğini, cevaplar verdiğini görsek bile Serahsi'nin

daha fazla Şafii görüşleriyle uğraştığını görmekteyiz. Bunun sebebi her iki alimin de 9 ve 10. yüzyıl İslam dünyasının iç karışıklıkları sürecinde yaşamalarıdır. Bu iç karışıklıklar içinde Şia, Ehli Hadis, Ehli Re'y, Mutezile tartışmalarına ve Eş'ari düşüncesinin hakimiyetine yol açmış buna mukabil Semerkand Maturidi düşüncesi küllenmiş bir vaziyette kaldığı bir dönemde yaşamaktadırlar. Serahsi, Pezdevi dönemi bitecek arkasından Semerkandi, Nesefi, Lamişi gelecek bunlar itikadi Maturidi düşüncesini canlandırmaya çalışacaktır. İmam Maturidi bu alimlerden yüz yıl önce yaşamıştır.

SONUÇ

Buhara-Semer kand Hanefiliğinin önde gelen şahsiyetlerinden olan İmam Halvani ve İmam Serahsi, küçük yaşlardan itibaren yaşadıkları coğrafyadaki dönemin meşhur alimlerinden fıkıh, hadis, kelam gibi dersler okuyarak ilim tahsillerini gerçekleştirmişler, olgunluk çağına gelince de her iki alim, telif ve tasnife başlayıp ilim dünyası için çok kıymetli olan birçok eser telif etmişlerdir.

Hakim Şehid el-Mervezi, furû meselelerle ilgili çalışmalarında İmam Muhammed'in Zahirü'r-Rivaye olarak bilinen eserlerini birleştirip tekrarları çıkararak, konuları fıkıh bablarına göre tanzim etmiş ve el-Kafi fi Furuûl-Hanefiyye olarak bilinen eseri telif etmiştir. Biz de çalışmamızda bu eserin şerhleri olan İmam Halvani ve İmam Serahsi'nin el-Mebhut'larının nikah bölümlerini konu edindik.

Hakim Şehid el-Mervezi, el-Kafi'de konuları kısa ve öz bir şekilde ele almış, genellikle hükümler hakkındaki delillere yer vermemiştir. Konuları tasnif ederken bazen İmam Muhammed'in el-Asl isimli eserinde belirtilmiş olan bab isimlerinden kısaltmalar yapmış, bazen de farklı bab başlığı altında zikredilmiş olan konuları tek bab başlığı altında cem etmiştir. Eserde konular işlenirken genelde mezhebin kurucu imamlarından İmam-ı Azam Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerine yer vermekle birlikte bazen, İmam Züfer, Tahavi ve İbn Ebi Leyla'nın da görüşlerine başvurmuştur. Halvani ve Serahsi de eserlerinde İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ını değil Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sini esas alarak eserlerini telif etmişlerdir.

Hem İmam Halvani hem de İmam Serahsi, İmam Muhammed'in Kitabü'l-Asl'ını, bunun yanında Hakim Şehid el-Mervezi'nin el-Kafi'sini ellerinin altında bulundurup her iki kaynaktan yararlanarak ana başlıkların temel fikirlerini ve onların naklettiği haberleri birbirlerinden aktarmaktadırlar. Ama iş yorumlamaya gelince Halvani; illeti ve gerekçeyi tespit ederek doğrudan hükmü verirken, Serahsi ise açılımı sağlamak için anlamayı daha fazla açmak üzere farklı delillere ve konunun benzeri örneklere giderek konuyu çeşitlendirerek izah etmektedir. Halvani daha net iken Serahsi daha anlaşılır olmak için konuyu uzatmaktadır. Bizim kanaatimize göre anlaşılır olan Halvani'dir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzak, Ebi Bekir Abdürrezzak b. Hemmam es-San'ani, *Musannef*, thk Habibi Rahman el-Ağzami, Meclisü'l-İlmiyye, ts., yy.
- Akşit, Cevat, “*İmam Serahsi'nin Kitabü'l-Mebhut Adlı Eserinin Uluslararası Kaynak Baskılarında Yer Alan Eksik Metinler ve Baskı Hataları*”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. XLIX, sy. 2, 2013, s. 171-195.
- Apaydın, H. Yunus, *İslam Hukuk Usulü*, Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara, 2017.
- Aykut, Nezihi, “Damad İbrahim Paşa”, *DİA*, İstanbul, 1993, 8: 440-441.
- Bedir, Murteza, “Ebü'l-Usr Pezdevi”, *DİA*, İstanbul, 2007, 34: 264.
- Bedir, Murteza, “ez-Ziyadat”, *DİA*, İstanbul, 2013, 44: 483-484.
- Beydilli, Kemal, “Mahmud II”, *DİA*, Ankara, 2003, 27: 352-357.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ts.,
- Birsin, Mehmet, *İslam Aile Hukuku*, Doğu Mat Grup Matbaacılık, Malatya, 2018.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, Darü İbn Kesir, Beyrut, 2002.
- Çetinoğlu, Oğuz, *Büyük Türk-İslam Alimi Serahsi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Bilgeoğuz Basım Yayın, İstanbul, 2018.
- Duman, Ali, “*Ebu Hanife'nin Hüküm İstinbat Yöntemi'nin Fıkaha Usulü'ndeki Rolü*”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 13, 2009, s. 83-102.
- en-Nahi, Selahaddin Abdüllatif, “Suğdi”, *DİA*, İstanbul, 2009, 37: 474-475.
- Görgülü, Hasan Ali, “*İmam Muhammed eş-Şeybani'nin Kitabü'l-Kesbi ve Kazanç Hakkındaki Görüşleri*”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* sy. 16, 2010, 403-432.
- Gözübenli, Beşir, “Hakim eş-Şehid”, *DİA*, İstanbul, 1997, 15: 195-196.
- Halvani, Ebu Muhammed Abdülaziz b. Ahmed b. Nasr b. Salih Şemsü'l-eimme, *el-Mebhut*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Süleymaniye Kütüphanesi.

- Halvani, Ebu Muhammed Abdülaziz b. Ahmed b. Nasr b. Salih Şemsü'l-eimme, *el-Mebcut*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Ankara Millet Kütüphanesi.
- Hamidullah, Muhammed, “*Serahsi'nin Devletler Umumi Hukukundaki Hissesi*”, 900. *Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslam Hukukçusu Şemsü'l-Eimme es-Serahsi Armağanı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965.
- Hamidullah, Muhammed, “*Serahsi*”, DİA, İstanbul, 2009, 36: 544-547.
- Hamidullah, Muhammed, “*Usulü'l-Fıkhın Tarihi*”, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1957,c. II: s. 1-18.
- Hamidullah, Muhammed, *Usulü'l-Fıkhın Tarihi*, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1957.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fedai Zeynüddin Kasım, *Tacü't-Teracim*, thk: Muhammed Hayri-Ramazan Yusuf, Darü'l-Kalem, Beyrut, 1992.
- Kahveci, Nuri, “*İslam Aile Hukuku*”, Hikmetevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2019.
- Kahveci, Nuri, “*İslam Hukuku Açısından Nişanlılık*”, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kandemir, M Yaşar, “Emali”, DİA, İstanbul, 1995, 11: 70-72.
- Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, “*Keşfü'z-zunun an esmai'l-kütübi ve'l-funun*”, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, ts.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, *XI. ve XII Asırlarda Karahanlılar Devrinde Maverü'nnehir İslam Hukukçuları*, Ankara, 1976.
- Kaya, Eyyüp Said, "Nadiru'r-Rivaye", DİA, İstanbul, 2006, 32: 278-280.
- Kaya, Eyyüp Sait, "el-Mebcut", DİA, Ankara, 2003, 28: 214-216.
- Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin Teracimü Muşannifi'l- Kütübi'l-Arabiyye*, nşr: Müessesetü'l-Risale, Beyrut, 1993.
- Keskioğlu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.
- Köse, Saffet, “Hasiri”, DİA, İstanbul, 1997, 16: 383-384.

- Köse, Saffet, “Hiyel”, DİA, İstanbul, 1998, 18: 170-178.
- Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- Leknevi, Alleme Ebu'l Hasenat Muhammed Abdülhay, *el-Fevaidü'l-Behiyyetü fi Teracimi'l-Hanefiyye*, nşr: Darü'l Kütübi'l-İslami, Kahire.
- Mervezi, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hakim eş-Şehid, *el-Kafi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Süleymaniye Kütüphanesi.
- Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında 10.-13. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 2010.
- Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Süneni Nesayi's-Suğra*, Abdullah b. Abdulmuhsî't-Türki-Şuayb Arnavut, Müessesetü'l-Risale, 2001.
- Ocak, Ahmet, “Selçuklular”, DİA, İstanbul, 2009, 36: 375-377.
- Özcan, Abdülkadir, “Mahmud I” DİA, Ankara, 2003, 27: 348-352.
- Özel, Ahmet, *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2014.
- Polat, Salahattin, “Kelabazî”, DİA, Ankara, 2002, 25: 191.
- Serahsi, Muhammed b. Ahmed, *Kitabü'l-Mebcut*, Darü'l-Marife, Beyrut, ts.
- Serahsi, Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Siyeru'l-Kebir*, thk. Ebi Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şafii, Darü'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, yy.
- Serahsi, Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Siyeru'l-Kebir*, thk. Ebi Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şafii, Darü'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Sönmez, Tahir, *İslam Hukuku Metodolojisinde Nass Üzerine Ziyade*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2006.
- Şahin, Kamil, “Halvani”, DİA, İstanbul, 1997, 15: 383.
- Şerafüddin, Muhammed, “Selçuklular Zamanında Mezhepler”, sad. Ali Duman, Hikmet Yurdu, s. 4, 2009, s. 179-194.

- Şeybani, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan, *Camiu's-Sağir*, İdaratü'l-Kur'anü'l-Ulumu'l-İslamiyye, Pakistan, 1990.
- Şeybani, İmam Muhammed b. Hasan, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın, Bi Vezerati'l-Evkafi ve Şuuni'l-İslamiyye, Katar, 1. Baskı, 2012.
- Taş, Aydın, “Muhammed b. Hasan eş-Şeybani”, DİA, İstanbul, 2010, 39: 38-40.
- Tirmizi, Ebi İsa Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizi*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Darü'l-Ğaraibü'l-İslamiyye, Beyrut, 1996.
- Usta, Aydın, “Samaniler”, DİA, İstanbul, 2009, 36: 64-68.
- Ünal, Halit, “el-Asl”, DİA, İstanbul, 1991, 3: 494-495.
- Üzüm, İlyas, “Saffar, Ebu İshak”, DİA, İstanbul, 2008, 35: 462-463.
- Yaman, Ahmet, “Siyerü'l-Kebir”, DİA, İstanbul, 2009, 37: 327-329.
- Yavuz, Yunus Vehbi, “el-Camiu'l-Kebir” DİA, İstanbul, 1993, 7: 109-110.
- Yavuz, Yunus Vehbi, “el-Camiu's-Sağir” DİA, İstanbul, 1993, 7: 112.
- Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü Alami'n-Nübela*, thk. Şuayb Arnavut-Muhammed Naim el-Argisüsi, nşr. Müessesetü'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut, 1983.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lam Kamusu Teracim li Eşheri'r-Rical ve'n-Nisa min'el-Arab ve'l-Müstarebin ve'l-Müsteşrikin*, Dar el-İlmi li el-Malayin, Beyrut, 2002.